

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ,
КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

БИБЛИОТЕКА

ТЕМАТИЧЕН БРОЙ
МЕЖДУНАРОДЕН СЕМИНАР „КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО
КАТО ОСНОВА НА МЕЖДУНАРОДЕН ДИАЛОГ.
СТРАТЕГИИ ЗА ОПАЗВАНЕ В РУСИЯ И БЪЛГАРИЯ“,
СОФИЯ-ПЛОВДИВ, 13–16 ЮНИ 2017 Г.

Съставител
д-р Марчела Борисова

ISSN 0861-847X • ГОДИНА XXIV (LXIII)

4'2017

РЕДАКТОР **ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ**
КОРЕКТОР **НАДЯ КАЛЪЧЕВА**
КОРИЦА **ГЕОРГИ ИВАНОВ**
ПРЕДПЕЧАТ **ВАСИЛКА СТЕФАНОВА**
ПЕЧАТНИ КОЛИ 9. ФОРМАТ 70/100/16. ТИРАЖ 250
НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1037 СОФИЯ,
БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88
ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220; абонамент 9183 214; продажби 9183 216
E-mail: sp.biblioteka@nationallibrary.bg; P.Velichkov@nationallibrary.bg
ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ 2017
РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

На корицата: Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – снимка Стефан Рангелов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Александра Дипчикова
гл. ас. д-р Анка Стоилова
доц. д-р Анна Ангелова
доц. д-р Антоанета Тотоманова
Ваня Аврамова
доц. д-р Васил Загорев
Веселин Тодоров
Виолета Цветкова
проф. Владимир Ключев
Георги Бобев
д-р Джени Иванова
Елизабета Георгиев
Ефросина Ангелова-Пенкова
доц. д-р Живка Радева
д-р Иван Зарев
доц. д-р Красимира Александрова
д-р Мариана Кирова
д-р Марчела Борисова
ас. Милена Колева-Звънчарова
доц. д.и.н. Милкана Бошнакова
Петър Величков
проф. Роман Мотулски
Росица Кирилова
д-р Силвия Найденова
доц. д-р Тодор Чобанов
Юлия Карадачка-Симеонова

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Приемен ден за автори – сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

Съдържание

МЕЖДУНАРОДЕН СЕМИНАР „КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО
КАТО ОСНОВА НА МЕЖДУНАРОДЕН ДИАЛОГ. СТРАТЕГИИ ЗА
ОПАЗВАНЕ В РУСИЯ И БЪЛГАРИЯ“, СОФИЯ–ПЛОВДИВ, 13–16 ЮНИ 2017 Г.

В Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Международен семинар 5–14

Ивайла Богданова

Развитието на Реставрационния център на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ през годините

15–18

Роза Сальникова

Сохранность документов – оцифровка и микрофильмирование на примере фондов ВГБИЛ

19–22

Ирина Мелихова

Реставрация жалованной грамоты Петра I Соловецкому монастырю (из собрания ГИМ). Уточнение датировки в ходе реставрационных мероприятий

23–26

Ирина Кулешова

Опыт реставрации документов на бумажной основе из собрания ВИМАИВиВС, поврежденных силикатным клеем

27–31

Красимира Александрова, Искра Цветанска

Опазване на документалното наследство в институциите на паметта

32–39

Христо Златанов

Иновативни подходи в сферата на опазване на културното наследство

40–43

Александра Белановска

Отдел консервации и реставрации музейных предметов. Развитие отдела. Специфика в реставрации

44–49

Маргарита Далибандо, Ирина Сергеевна Пармузина

Реставрация негативов на стеклянной основе: химическая обработка в водных растворах

50–52

Ирина Шилова

Острожская Библия первопечатника Ивана Федорова. Вторая жизнь

**Международен
семинар
53–60**

Марина Савченкова

История формирования коллекций Отдела редкой книги Научной библиотеки Томского государственного университета. Организация международной школы реставрации

61–65

Радостина Ценкова, Веска Лашева

Грижа и опазване на вековното книжно наследство в НИМ

66–72

Наталия Владинова

Специфика на опазване на колекциите на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

В Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив

73–77

Весела Делинска

Реставрационна лаборатория при Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. Исторически преглед, основни дейности и концепции за бъдещето

78–81

Ирина Мелехова

Из опыта работы мастерской реставрации редких книг и графики ОРФ ГИМ

82–87

Н. В. Ануфриева, И. В. Починская, Н. С. Щербакова

Фонды памятников кириллической письменности
Лаборатории археографических исследований
Уральского федерального университета (Екатеринбург)
и проблемы обеспечения их сохранности

88–89

Списък на авторите

**Библиотеките
по света
90–100**

Даря Белякова

Общоруската държавна библиотека за чуждестранна литература „М. И. Рудомино“

**Събития
101–106**

Ирина Томова

Модели за развитие на съвременната библиотека

**Признание
107–114**

Никола Р. Казански

Капитален труд по обща библиография

115–118

Библиографски справки

**От ръкописа
119–141**

Павел Генадиев

Константин Величков, Ал. Балабанов, Симеон Радев и участието им в създаването, редактирането и издаването на сп. „Художник“ (1905–1909 г.)

Развитието на Реставрационния център на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ през годините

Ивайла Богданова

Development of the Restoration Center of the National Library “St. St. Cyril And Methodius” over the years

Ivayla Bogdanova

Summary

Founded in 1956 the restoration center of “St. St. Cyril and Methodius” National Library was first headed by Stella Alkalaj – a person who left a trace in the preservation and restoration of works on paper, not only in Bulgaria but also around the world.

Throughout its existence, the largest restoration laboratory in the country for handwritten, documentary and literary heritage has been led by six leaders, each of whom has great merits in various aspects. The staff participated in many conferences and received its education in Moscow, Saint Petersburg, Rome, Andover and other leading cities. The conservation professionals have established relationships with other institutions around the world. Thanks to them, the conservation department has become a methodological center for libraries, museums, scientific and cultural institutions working in the field of conservation and care for paper works. Besides consulting and restoring valuable documents, the department has educated professionals for the conservation laboratories created by the State Archive, the Bulgarian Academy of Science, the Military Archive, the Institute of History of the Bulgarian Communist Party and the National Library “Ivan Vazov”. Over the years, many of the most valuable and iconic monuments of Bulgarian culture have been conserved by the specialists in the restoration center of the National Library.

Key-words: restoration center, history of the conservation department, conservation professionals, conservation of paper works.

Представянето на история¹ на Реставрационния център на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е изключително трудна задача, защото пуб-

¹ Историята на отдел „Реставрационен център“ за първи път беше представена на кръгла маса, озаглавена „60 години реставрационна дейност в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ чрез едноименен доклад. С цел по-голяма изчерпателност тук ще бъде публикуван текстът, представен на кръглата маса, проведена на 24.11.2016 г.

ликуваната информация е много малко. Единствените източници са книгата на Константинка Калайджиева „Материали за историята на Народната библиотека 1944–1978“² и отчетите за дейността ѝ, публикувани до 1994 г. в „Известия на Народната библиотека „Васил Коларов“, респективно „Кирил и Методий“³, а след цитираната година като самостоятелни публични отчети. В тях лабораторията се среща под различни имена, обусловени от структурното ѝ място в институцията, а именно: Служба „Хигиена, лекуване и реставрация на повредени и болни книги и документи“, Служба за хигиена и реставрация на книги, Химическа лаборатория за хигиена, консервация и реставрация на писмени материали, Лаборатория за консервация и реставрация, Център за консервация и реставрация и направление „Консервация, реставрация и опазване на фондовете“. За своето съществуване структурното звено е управлявано от общо 6-ма ръководители. То е реставрирало над 1 500 000 листа както от най-ценните документи от колекциите на отделите „Ръкописи и старопечатни книги“, „Български исторически архив“, „Ориенталски сбирки“, „Книгохранение“, „Архив на българската книга“, „Картографски и графични издания“, така и от колекциите на библиотеки и музеи от цялата страна. През годините структурното звено на Библиотеката се е превърнало в най-голямата реставрационна лаборатория за обекти върху хартиена основа, като през цялото време се е утвърждавало като основен методичен, консултантски и научен център.

В продължение на години книжовните фондове и документално-историческото наследство на Народната библиотека се съхраняват при недопустими лоши условия. Пренасянето на фондовете в новостроящата се сграда на първо време не подобрява, а влошава състоянието им. В отчета на д-р Ив. Панайотов се прави следната констатация за току-що пренесените фондове в новата сграда:

Температурата на помещенията беше около 10° C, а в книгохранилището – 12° C⁴. В отчета за 1952 г. се настоява на всяка цена да се осигури откриването на служба „Хигиена, лекуване и реставрация на повредени и болни книги и документи“⁵.

² Калайджиева, К. Материали за историята на Народната библиотека 1944–1978. София, 2003, с. 353–354, 363–374.

³ Вж. **Известия** на Народната библиотека „Васил Коларов“, 1 (7), 1957/1958 (1959); **Известия** на Народната библиотека „Васил Коларов“, 2 (8), 1959 (1961); **Известия** на Народната библиотека „Васил Коларов“ и Библиотеката при Софийския държавен университет, 3 (9), 1960/1961 (1963); **Известия** на Народната библиотека „Кирил и Методий“ и на Библиотеката при Софийския университет, 5 (11), 1965; **Известия** на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 9 (15), 1969; **Известия** на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 19, 1973; **Известия** на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 14 (20), 1976; **Известия** на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 16 (22), 1981; **Известия** на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 18 (24), 1983; **Известия** на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 20 (24), 1992; **Известия** на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 22 (24), 1994.

⁴ Калайджиева, К. Цит. съч.

⁵ Пак там.

Това заляга и в проектно решение на Министерството на културата, според което до края на март 1956 г. трябва да се назначи специалист по хигиена и реставрация на книги, който веднага да започне лекуването и реставрирането на най-застрашените книги с елементарни и достъпни средства, а до края на месец юли 1956 г. да се предостави план за създаването и обзавеждането на специална лаборатория, която да започне да работи на пълен капацитет от средата на 1957 г. Като следствие на 10 ноември 1955 г. идва решението на Комитета за култура да се назначи химик, който да организира консервационно-реставрационните работи в Библиотеката. Със заповед на тогавашния директор Георги Михайлов от 20 февруари 1956 г. е назначена Стела Алкалай, като към отдел „Ползуване и хранение“ се организира служба за хигиена и реставрация на книги. Приоритетна задача на новоназначения химик е разучаването на постиженията в областта на хигиената и реставрацията. За целта тя установява кореспондентски връзки с подобни лаборатории в Държавната библиотека на СССР, Държавната библиотека в Букурещ, Френската национална библиотека, Библиотеката при Британския музей, Централната библиотека на Флоренция, Института за патология на книгата „Алфонсо Гало“ в Рим. Така, още през 1956 г., Народната библиотека внася френска дезинфекционна камера ЕОЛ-2. В първите две-три години след своето назначение Стела Алкалай няма строго установено работно място. Тя насочва усилията си към подобряване на условията на съхранение. Започва следене на влажността в хранилището първоначално на 8, а по-късно и на 10 пункта. Почистването на книгите се извършва с формалинови тампони, като книгите предварително се изсмукват с прахосмукачка. Дезинфекционната работа на отделни документи се извършва в апарата ЕОЛ-2 (в това число и новонабавените по антикварен път), а на фондове на даден отдел – чрез опушване с формалин и неутрализация с амониак. За ограничаване на насекомите книгохранилището и работните помещения се пръска с линдан. През 1957 г. Народната библиотека се снабдява с апарати за анализ на газове.

През следващите години усилията са насочени към внедряването на нови технологии и превръщането на химическата лаборатория в модерна база. През 1959 г. излиза от печат трудът на Ю. П. Нюшка – завеждащ реставрационния отдел в Държавната публична библиотека „Салтиков-Шчедрин“ в Ленинград, в който се разглежда методът на листоотливане. След разучаването на новопубликувания труд, без възможност да го види в Ленинград, Алкалай веднага се заема с конструирането на листоотливен апарат в България. Народната библиотека сключва договор с проектанското бюро „Ворошилов“. Въз основа на задание, дадено от Алкалай, и след писмени консултации с Нюшка, заводът изработва първата в България листоотливна камера и сушилня. Книжната фабрика „П. Напетов“ помага за изготвянето на хартиената каша. Апаратът влиза в експлоатация през май 1961 г. Няколко години по-късно, след усилена работа, инсталацията се усъвършенства и допълва с холендер за подготовка на хартиена каша, дозатор, механизирана отливна вакуум камера, механична преса с хидравлично устройство, електрическа сушилня с двоен плот, планиметър, везна и маси. След като

завеждащата лабораторията публикува статия в списание *Restaurator*⁶ за прилагането на този нов метод в Химическата лаборатория на НБКМ и след научни съобщения на международни форуми, към нововъведението проявяват интерес специалисти от цял свят. За това съдим както от отчетите на Стела Алкалай, така и от писмо от 1969 г. на българския представител на ООН в Ню Йорк, Александър Янков, който съобщава в ЦК на БКП, че ЮНЕСКО проявява интерес към листоотливния апарат. В писмото се дава следната информация:

През 1961 г. апаратът влиза в редовната работа в Библиотеката. Малко по-късно по-същия образец и с наше съдействие подобни апарати се изработиха за реставрационните лаборатории в Института по история на БКП и БАН. През началото на 1966 г. Държавният комитет за наука и технически прогрес организира бригада, която изработи листоотливната инсталация, включваща пълен комплект от съоръжения за завършване на работния процес, но с незадоволително естетическо оформление. Закупена от Военния архив в Търново, тя се ползва успешно за реставриране на архивни материали. Досега сме получили писмени искания за закупуване на камерата или лицензи от нея от Англия – 2 института, Франция – 2 института, Западна Германия, Австрия, Белгия, Швейцария, ГДР – от 3 института, Унгария, Чехословакия, Югославия – 4 института, Румъния и СССР – искана на 45 броя на първо време. Редакцията на списание „Реставратор“, излизащо в Копенхаген, ни поиска 500 мостри за разпращане и разгласяване на тази новост по света. Устна заинтересованост са проявили специалисти от Италия, Полша, САЩ, Индия, арабските страни и др.⁷

Въпреки интереса на реставраторите от цял свят, апаратът не успява да бъде реализиран като промишлено производство само поради непреодолими бюрократични препятствия. Листоотливният апарат не е единственото нещо, което Стела Алкалай внедрява в дейността на лабораторията. В отчета си за 1964 г. тя коментира, че с листоотливането не се завършва цикълът на консервационно-реставрационната работа, а е необходимо и извършването на ламинация, метод, внедрен за първи път през 1936 г. в Националния архив на САЩ във Вашингтон.

Имайки предвид огромното количество печатни материали, за които е наложително бързо да се вземат мерки преди окончателното им разпадане, химическата лаборатория прави опити да набави най-подходящия за нуждите на НБКМ апарат за ламиниране. Получава проспекти от много фирми от САЩ, Западна Германия, Италия, Индия и др. Високите цени на чуждестранните ламинатори и използваните материали принуждават Алкалай и в този случай да прибегне до конструирането на апарат у нас със синтетично фолио, също получавано у нас. По проект на инж. Емил Попов, инж. Камелия Манева и Стела Алкалай и със средства на Института за изобретения и рационализации през 1964 г. се изработва

⁶ Alkalaj, S. The Chemical Laboratory for Hygiene, Conservation and Restoration of Damaged Written Materials. – B: *Restaurator*, 1969, бр. 1–2, с. 87–91.

⁷ Калайджиева, К. Цит. съч.

лабораторен прототип на „мембранна преса за ламиниране“. За разлика от чуждестранните ламинатори мембранната преса има универсално приложение – за реставрация на архивни материали, книги, вестници, карти, снимки и технически чертежи, за подобряване на външния вид и укрепване обложки на книги, списания, детски и ученически издания, опаковки от хартия, мукава и плат, за дублиране и ламиниране на платове, за отпечатване на копия от художествени гравюри. Институтът за разлика от листоотливния апарат го признава като изобретение, а лабораторния прототип подарява на Библиотеката. Очакванията за износ не се оправдават, но през 1964 г. лабораторията се снабдява с ламинатор.

Приносът на Стела Алкалай не се изчерпва единствено с внедряването на техника, която механизира процесите в лабораторията. Не след дълго благодарение на нейните многобройни специализации в Москва, Ленинград, Рим и участието в международни конгреси лабораторията се утвърждава като методичен център в страната по въпросите на хигиената, консервацията и реставрацията на писмени материали. В периода 1956–1969 г. е оказана помощ на огромен брой библиотеки, музеи и институции: Народната библиотека „Иван Вазов“, Пловдив; музеите в Копривщица; Окръжен музей, Стара Загора; Музей на народната армия „Владислав Варненчик“, Варна; Архивен отдел на БАН, Архив на Министерството на външните работи; Военен архив в Търново; Института по история на БКП, Научния архив на БАН, Централния военноисторически музей, Националната художествена галерия, Рилския манастир, Военния музей в Плевен, музеите на П. Ю. Тодоров, Ив. Вазов, Боянската църква и Централния музей на народната армия. Изнесени са лекции на практикума на музейните работници и доклади с демонстрации пред няколко окръжни и вузовски библиотеки. Проведени са упражнения със студенти по библиотекознание. През 1965 г. се организират индивидуално обучение с продължителност 2 месеца и квалификационен курс на персонала на химическата лаборатория за архивохранителите на специалните отдели и сътрудниците на реставрационните ателиета от Института по история на БКП към ЦК на БКП, на библиотеката на БАН и на Държавния архив.

Що се отнася до числеността на лабораторията и самата реставрационната дейност в периода 1956–1969 г., публикуваната информация е изключително оскъдна. Става ясно, че през 1959 г. са назначени две дезинфекторки, а през 60-те години щатът е увеличен с 3 реставраторки. Описанието на реставрационните дейности се изчерпва с изброяване на реставрираните обекти, в това число и на външни институции⁸, и няколко думи за употребата на ултрамид за „заякчване на текста“, за сполучливо почистване, подхранване и укрепване на пергамент през 1961 г. и за внасянето на подобрения, свързани със запазване на останките на украсени оригинални подвързии. Отчитането на извършената реставрационна работа се извършва по брой реставрирани листове, като за еталон се взима обичайният формат на архивните документи (21/34 см). Издания с по-голям формат се отчитат

⁸ Държавен архив Стара Загора, Музей в гр. Исперих, музей „Димитър Благоев“, Окръжна библиотека Търново (1963); Народната библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив (1965); Военен архив в Търново и Военноморски музей във Варна (1966–1967).

съобразно удвоения, утроения размер на еталона, като броят на реставрационните процедури не се взимат под внимание. Прилаганият начин на планиране и отчитане е утвърден от ръководството на Библиотеката през 1969 г. Общият брой реставрирани листове от лабораторията по време на ръководството ѝ от Стела Алкалай е 90 980 листа.

Този брой значително се увеличава в периода 1970–1990, когато начело на лабораторията застава Гинка Съйкова. Общият брой на реставрираните листове е 691 729. Това число е в пряка зависимост с числеността на колектива. Ако в началото на 70-те той е наброявал 7 души, то през 80-те щатният състав достига до 35 души.

В периода 1974–1978 г. лабораторията получава пространствено разширение и пълно обзавеждане. В експлоатация се въвеждат устройства за водна обработка, ламинатор, аналитични везни, динамометър, апарат на Кох, рН-метър. Гинка Съйкова разработва проект на нов листоотливен апарат, които влиза в експлоатация през 1989 г.

Реставрират се документи от всички колекции на Библиотеката. От 1972 г. започва работата по реставрация на карти, шампи и графики. Реставрационните процедури се изразяват в дезинфекция (камерна и полистна), обезпрашаване, механично и химично почистване, избелване на хартията, неутрализация на киселинността, укрепване на текст и хартия, възстановяване на липсващи части по ръчен или механичен метод чрез листоотливане, ламиниране и обработка на пергамент и кожи. В периода 1982–1989 г. се разработва и внедрява разцепването на хартия като метод на работа. Реставрационната работа преминава на научна основа.

Дезинфекция

В периода 1970–1990 г. продължават да се следват традициите, установени от времето на Алкалай. През 80-те години формалинът е заместен с цетафарм и хлорин, вследствие на научната разработка на н.с. Рени Марчева. Обработват се и външните хранилища. Установява се часов режим за контрол и корекция на температурно-влажностния режим в основното хранилище. Всички усилия за омеко-твяване на климатичните условия обаче са малко резултатни.

Почистване и избелване на хартията

В работата се въвежда използването на около 25 разтворителя и смеси в различни съотношения. Въвежда се и употребата на ултравиолетова светлина и луминисценция за определяне на различните видове петна.

За премахване на общото потъмняване на печатните издания се проучват и внедряват 14 избелителни средства, като се диференцират за хартия от текстилна полумаса, целулоза и дървесна маса. Определят се максимални концентрации и продължителност на действие. На по-късен етап се въвежда избелването на хартията чрез компреси с филтърни хартии.

Укрепване на хартията и текста

Основен ръководен принцип е осъществяването на единно стабилизиране на текста и хартия. В края на 70-те години започва употребата на примал и паралоид Б 72.

Листоотливане

Във връзка с усъвършенстване на листоотливането, съвместно със сътрудници от Държавната библиотека „Салтиков-Шчедрин“ – Ленинград, се изследва възможността за въвеждане на пълнители в хартиената маса, като се разработват 19 вида хартии от белена сулфатна целулоза и различно съдържание на калциев карбонат. Със започване на употребата на новата листоотливна машина, проектирана от Г. Сыйкова, която елиминира топлинното сушене и пресоването на хартията, се изследва и липсата на спойващи лепила. Правят се и експерименти за машинно дублиране на листоотлетите документи.

Ламинация

През 1975 г. се разработва технологичен метод за студена ламинация, основаващ се на използването на фолио от японска хартия и поливинилалкохол. През 80-те години той се замества с емулсия от примал. В началото на 1981 г. в работата се въвежда и топлата ламинация.

Обработка на кожа и пергамент

За обработката на пергамент проучвателната работа е насочена към подбор на комплекс от омекотителни средства, подбор на стабилизатори на мастила, подбор на дезинфекциозни средства и консерванти. Проучват се и начините на почистване и запълване на липсващите части с нов пергамент, като се използва и разработено в лабораторията лепило въз основа на алкалното набъбване на колагена. Във връзка с обработката на кожени подвързии се изследват и налагат в практиката консерванти и дезинфектанти. В практически аспект се налага възстановяването на кожените каишки за закопчаване и металните закопчалки на подвързиите.

При ръководството на Г. Сыйкова в периода 1979–1981 г. се въвежда изготвянето на реставрационна документация за всеки обект. В протоколите се включва информация за състоянието на обекта, технология на консервация и реставрация му и направените физико-химични анализи. В тази връзка започва да се изследва влакнестият състав на хартията, да се определя рН на хартията и видът на използваните мастилата. В лабораторията се разработва уникален капков метод на базата на кисело-безични индикатори и сравнителна скала на буферни разтвори за определяне на стойностите на рН. За определяне на мастилата в лабораторията се въвежда сравнителният метод чрез употребата на солна киселина.

В периода 1970–1990 г. лабораторията отново оказва методическа помощ на много библиотеки и институти чрез консултации, обучение на специалисти и рес-

таврация и консервация на ценни материали.⁹ Тук спадат и писмените указания за организиране на консервационно-реставрационна лаборатория, направени за манастира „Кекуй“ в Кипър, и реставрацията на документи от библиотеката в Ленинград (Санкт Петербург). Лабораторията е посещавана и от много чужди специалисти от Москва, Белград, Нови Сад, Мексико, Сан Франциско, Калифорния и Копенхаген. Специализиран двумесечен курс преминават служители от Военния архив – Търново (1970), от лабораторията на БАН (1976), от химическата лаборатория при Института за паметници на културата (1978) и др. Ръководителят и сътрудниците взимат участие в конференции в страната и чужбина.

След пенсионирането на Г. Съйкова през 1990 г. на нейно място застава Стоянка Илиева. Тя завежда лабораторията в периода 1990–1991 г. По нейно време се разработва методика за временно укрепване на водоустойчиви текстове. През 1991 г. в работата на реставрационната лаборатория започва да се използва и ензимен метод за почистване и разлепване на писмени материали върху хартия, при които са употребени лепила на белтъчна основа.

Стоянка Илиева предава ръководството на лабораторията за консервация и реставрация на Рени Марчева през 1992 г., която заема длъжността до 2006 г. В този период лабораторията преминава както през върхове, така и спадове, обусловени от икономическото и политическото състояние на страната през 90-те години. Тогава щатният състав на лабораторията е намален от 35 на 28 души, а материалната и техническа база вече е амортизирана. Лабораторията не разполага и с необходимите уреди за начална диагностика на постъпващите материали. Няма и камини за химичното третиране на постъпилите материали и прахосмукачки за почистване на фондовете. В средата на 1992 г. окончателно се поврежда листоотливният апарат, а на по-късен етап напълно се преустановява ламинирането на вестници, поради изразходване на използваното фолио. Затруднение се чувства и по отношение на навременното набавяне на необходимите материали за работа. Въпреки лошите условия на работа в периода 1992–2006 г. са реставрирани 553 421 листа. Заслуга за това имат направени дарения и тогавашният ръководител на отдела Рени Марчева. През 1995 г. с едно от даренията се закупува японска хартия от Германия. Същата година се получава и дарение от Япония на рН-метър, електронна везна, нож и ламинатор. Приемането на външни поръчки¹⁰ също осигурява необходимите за работа консумативи и реактиви.

В практичен и научен аспект лабораторията продължава да изпълнява задълженията си. В работата ѝ се разработват и въвеждат нови методи на деацидификация на библиотечни материали с рН по-ниско от 5, напечатани върху вестникарска

⁹ Реставрирани са ценни документи, ръкописи и вестници от окръжни музеи и библиотеки: Окръжен музей – Враца, Ловеч, Национален музей „Рилски манастир“, къща музей „Иван Вазов“, къща музей „П. К. Яворов“, Разлог, Музей на революционното движение в България, къща музей „Георги Димитров“, Археологически музей, Окръжна библиотека – Разград (1971–1972).

Реставрирани са ръкописи от БАН, Рилския манастир и НБ „Иван Вазов“ в Пловдив.

¹⁰ Музей на Възраждането в гр. Варна, къща музей „Иван Вазов“, къща музей „Яворов“, къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“, Национален литературен музей.

хартия, и на документи от отдел „Ориенталски сбирки“, чийто текст е ограден в рамка, окисляваща хартията. Преустановява се практиката да се избелва хартията. Въвежда се и направата на предпазни папки и кутии за реставрирани материали от отделите Архив на българската книга и Български исторически архив.

Високата оценка за работата на лабораторията довежда и до разработването на проект за нова реставрационна лаборатория, която да бъде в сградата, дадена на Библиотеката в квартал „Изток“. Предвижда се тя да бъде разположена на три надземни етажа с разгърната площ около 1500 м², като има 3 отделни звена – за научнопроучвателна и внедрителска дейност, за производствена дейност и за координация. За съжаление този проект отпада през 1994 г.

През втората половина на 90-те години съхранението се превръща в приоритетна задача. Започва усилено да се работи по въпросите на нормативното съхранение на библиотечни и архивни материали. Организира се работна група, която работи по тези проблеми в продължение на няколко години. В резултат се изготвя „Методика за разработване на план за действие при бедствени ситуации в библиотеки и архиви“.

След 2000 г. акцентът при управлението на Рени Марчева пада върху съхранението, консервацията и реставрацията на снимков материал. Заслуга за това има натрупаният опит по време на специализирани курсове в NEDCC (Northeast Document Conservation Center), Андовър, САЩ. Такива са преминавали както самият ръководител през 1997 г., така и служител от лабораторията през 2001 и 2004 г. В тази връзка се работи и по проект, чрез който се набавят материали за реставрация на фотографии и архивни кутии. Разработват се „Правила за съхранение и достъп до снимков материал“ и „Ръководство за експониране на фотографии“. През 2003 г. се организира семинар и се открива изложба „Съхранение на културното визуално наследство. Консервация и реставрация“. Постигнатите резултати във връзка с фотографиите се излагат и на международна конференция в Братислава.

В периода 1992–2006 г. лабораторията за пореден път оказва методическа помощ¹¹ на много библиотеки, музеи и институти чрез консултации, обучение на специалисти и реставрация на ценни материали, в т.ч. и на Националната библиотека на Молдова за организиране на реставрационна лаборатория.

¹¹ Научната библиотека в гр. Ловеч, Централна научна библиотека „Проф. Боян Пенев“ – Разград, Университетска научна библиотека „Н. Вапцаров“ – Кърджали, Централно-научната библиотека на Селскостопанската академия в София, Архив на Военното министерство, Техническият университет в Монтана, Национален музей на образованието към МО в Габрово, Национален литературен музей, Национален център за информация и документация.

През специализирани курсове за консервация и реставрация на обекти върху хартия преминават служители на НБ „Иван Вазов“ в Пловдив, на Регионален исторически музей в Ловеч и в Благоевград (1999), на Научния архив на БАН (2003) и на Националната галерия за чуждестранно изкуство (2005).

Реставрация на обекти от Музей на Възраждането в град Варна, къща музей „Иван Вазов“, къща музей „П. К. Яворов“, къща музей „Петко и Пенчо Славейкови“, Национален литературен музей.

Традицията за оказване на специализирана консултантска помощ и реставрация на ценни документи от библиотеки, музеи и институти се запазва и по време на следващите ръководители на лабораторията.¹² През 2006 г. начело на направление „Консервация, реставрация и опазване на фондовете“ застава Мария Велева. Общият брой реставрирани листове в хронологическа рамка 2006–2014 г., макар щатният състав постепенно да намалява от 22 на 17 служители, е 208 557. Заслуга на Велева е набавянето на реставрационни материали и частичното техническо осъвременяване на направлението с нова листоотливна машина, вакуум-маса, камина за работа с химикали, сушилня, ламинатор и професионални прахосмукачки. Всичко това става благодарение на включването на направлението в проектите на Библиотеката „Опазване на културното наследство на Европа“ и „Ръкописни и документни паметници от българските земи XIII–XVIII век“. В периода, в който тя оглавява направлението, то осъществява и подновява връзките с Полша, Армения, Македония и САЩ чрез посещения и участия в конференции. Ръководителят и служители на направлението се включват в различни форуми за опазване на културното наследство, които имат важно национално значение.

В последните три години начело на направление „Консервация, реставрация и опазване на фондовете“, от края на 2016 г. трансформирано в отдел „Реставрационен център“, е Ивайла Богданова. За този кратък период от време е трудно да се направи анализ на настъпилите промени, но се надяваме в следващите години, когато се прави исторически преглед на реставрационната дейност в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, имената на хората, които опазваме документалното наследство на България, да стоят редом до имена като на Стефана Алкалай. В заключение единственото нещо, което е важно да се подчертае, е стремежът към налагане на принципа за минимална намеса в оригинала, съгласно съвременните международните тенденции в областта на консервацията и реставрацията.

¹² Външни поръчки – Национален литературен музей, Музей на възраждането във Варна, Министерство на образованието (2006); УНСС, СВУБИТ; Регионален исторически музей – Варна (2008); Дирекция „Природен парк Витоша“ (2009); Читалище в с. Рупките (2010); музей в Търговище, Московски културно-делови център (2012); Регионална библиотека „Дора Габе“ – Добрич, издателство „Просвета“ (2014); Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив (2015).

Методична и консултантска дейност – Рилски манастир, Регионалните библиотеки в Стара Загора, Русе, Кюстендил, Монтана; Университетска научна библиотека „Н. Вапцаров“ – Кърджали; Община „Генерал Тошево“ – Музей „Йордан Йовков“, Национален литературен музей, Музикална академия, Археологически институт и музей към БАН, Института по изкуствознание; Община „Челопеч“.

Сохранность документов – оцифровка и микрофильмирование на примере фондов ВГБИЛ

Роза Сальникова

Preservation of Documents – digitization and microfilming of collections at the All-Russian State Library for Foreign Literature

Rosa Salnikova

Summary

The All-Russian State Library for Foreign Literature holds unique collections of more than 4,5 million items in over 140 languages covering a wide ranging humanitarian profile. The serials collection, journals and newspapers amount to 1,5–2 million items. The question of periodicals storage, more specifically of newspaper collections storage, has been a topical issue. The author describes basic stages in the process of microfilming, choice of documents to be microfilmed, compiling technical documentation, production of microfilms.

Key-words: The All-Russian State Library for Foreign Literature – Moscow, digitization, microfilming, preservation of documents.

Фонды ВГБИЛ

В настоящее время ВГБИЛ располагает уникальными фондами иностранной литературы широкого гуманитарного профиля.

На конец 2015 г. фонды насчитывали около 4,5 млн. экземпляров, включая книги и периодические издания, на более чем 140 языках мира. Периодические издания – журналы и газеты, насчитывают 1,5–2 млн. экземпляров.

Микрофильмирование во ВГБИЛ

Лаборатория микрофильмирования и сканирования микроформ ВГБИЛ начала функционировать в начале 1990-х г. В 1993 г. было заключено соглашение и получено первое оборудование – 2 снимающие камеры. После проведения серии тестирований к 1994 г. в структуре отдела была образована лаборатория микрофильмирования.

С 90-х г. до 2005 г. Библиотека иностранной литературы выполняла функции научно-методического и координационного центра в области микрофильмирования в целях обеспечения сохранности библиотечных фондов в стране.

Лаборатория имеет „Сертификат соответствия“, все операции выполняются квалифицированными специалистами и в соответствии с типовым технологическим регламентом по изготовлению микрофильмов на 35-миллиметровой серебросодержащей плёнке.

Последовательность действий при микрофильмировании:

1. Подбор документов для микрофильмирования.
2. Подготовка документов к микрофильмированию.
3. Разброшюровка.
4. Превентивные реставрационные работы.
5. Составление документации.
6. Технология съемки.
7. Съемка и проявка.
8. Изготовление микрофильмов.
9. Проверка микрофильма и оцифровка.
10. Подача информации в Российский регистр страховых микроформ.
11. Возврат документов после микрофильмирования.
12. Превентивная консервация документов после микрофильмирования.

Подбор документов для микрофильмирования

Решение о необходимости перевода документов в микрофильм принимается на внутрибиблиотечном Совете по фондам во главе с генеральным директором.

При отборе руководствуются следующими критериями: национальная, региональная, научная, культурно-историческая ценность; уникальность и вид документа; хронологическая глубина, физическое состояние документа, экзemplарность и спрос.

Подготовка документов к микрофильмированию

Перед проверкой документы, хранящиеся в сложенном виде должны быть предварительно увлажнены, уложены в фильтровальную бумагу и отпрессованы.

Документы проверяются на:

1. Лакуны.
2. Повреждения. При отсутствии более 30% текста на странице, она нуждается в замене.
3. Нумерацию и пагинацию.
4. Типографские браки.
5. Загрязнения.

Разброшюровка

В фонде Библиотеки иностранной литературы имеется большое количество переплетенных старых периодических изданий. Перед съемкой они должны быть разброшюрованы.

Составление документации**Библиографическое описание**

Финальной стадией подготовки документа к микрофильмированию является составление документации.

Согласно генеральному каталогу для каждого документа составляется библиографическое описание. В нём отражены: заглавие и изменения в нём, подзаголовочные данные, учредитель, страна, место и период издания, его периодичность,

наличие приложений, международный стандартный серийный номер (ISSN), место хранения оригинала.

Эти данные послужат основой для написания Технического паспорта микроформы и заставки для микрофильма.

Заставка

В первую очередь составляется заставка, которая на рулонном микрофильме будет располагаться перед непосредственно документом. Её составляет специалист, занимающийся подготовкой документа.

В заставке отражены помимо данных, полученных из библиографического описания, неправильная пагинация и нумерация, типографский брак, неправильный переплёт, места повреждения оригинала и слабо читаемые места.

Технический паспорт

Технический паспорт микроформы составляется специалистом, занимающимся проверкой документа и дополняется специалистом, занимающимся съемкой.

В техническом паспорте отражены все сведения о микрофильме: библиографическое описание документа, данные об изготовлении микроформы, техническое состояние, данные о проведенных изменениях, размножение микроформы и специальные данные.

Технология съемки

После передачи комплекта (документ + сопроводительная документация) перед работой определяется технология съемки. Она зависит от качества бумаги, читаемости текста, плёнки и состояния реактивов.

Для этого проводится серия тестов: на выдержку для определения плотности негатива, определяется масштаб съемки (коэффициент уменьшения) для оптимального использования пространства кадра. Предел читаемости микрофильма зависит от кратности уменьшения.

При тестировании проводится пробная съемка. Получившаяся микроформа проявляется и проверяется на соответствие требованиям.

Съемка и проявка

Для микрофильмирования Библиотека иностранной литературы использует камеру GRATEK и ОК 400/401.

При съемке документа соблюдается строгая очередность. Первыми и последними снимаются заставки, трафареты (знаки), тест-объект („мира“) и сопроводительный перечень (количество кадров и пр.). Дополнительных кадров обычно 11. В центре плёнки находятся кадры с отснятым документом.

В начале и конце микрофильма должно быть по 1,5 метра пустой плёнки, необходимой для использования.

Для проявки микрофильма пользуются проявочной машиной. ВГБИЛ использует проявочную машину FP 505 для рулонной микроплёнки. Перед процессом проводится тест на температуру проявки. Она зависит от многих факторов, в том числе от температуры окружающей среды.

Изготовление микрофильмов

Микрофильм бывает подлинником и копией. Его делают в трёх поколениях: первое поколение (страховой микрофильм) и копии: архивная копия (негатив 2-ого поколения) и третье поколение (позитивный вариант или электронная копия).

В последние годы в качестве микрофильма третьего поколения стали использовать цифровую копию. Это обеспечивает читателям доступ к интересующей их литературе в любое время и в любом месте.

Для дублирования микрофильма используют дублирующую установку GRATEK. Перед процессом проводится тест на выдержку.

Проверка микрофильма и оцифровка

Проверка плёнки в Библиотеке иностранной литературы проводится на сканере микроформ MS7000. Микрофильм проверяется на качество фотосъёмки, наличие пропущенных номеров и кадров, последовательность кадров, брака при съёмке, контрастность, читаемость.

При необходимости, с оригинала микрофильма создают цифровую копию. Для этого в Библиотеке иностранной литературы используют аппарат MekelMach 10. Все оцифрованные микрофильмы мы выкладываем в общий доступ на наш сайт: <http://libfl.ru/ru/item/catalogue>

Подача информации в Российский регистр страховых микроформ

Российский регистр страховых микроформ представляет собой сводный каталог, отражающий сведения об изготовленных страховых микрофильмах, а также о документах, отобранных для страхового копирования и/или находящихся в процессе микрофильмирования.

Российский регистр страховых микроформ является общедоступным ресурсом. Он формируется на основе библиографической информации, предоставляемой для актуализации сводной базы данных. Российская государственная библиотека является координационным и методическим центром проекта.

Возврат документов после микрофильмирования

Заключение о дальнейшей судьбе оригинала принимается на внутрибиблиотечном Совете по фондам с генеральным директором во главе.

Многие документы, хранящиеся в фондах ВГБИЛ, являются уникальными. Например в коллекции „Восточных газет“ имеются номера, которые уже не сохранились в стране, их издававшей.

Однако в фондах находятся документы разного времени издания, тиражности и экземпляжности. Решение в каждом отдельном случае принимается индивидуально.

Превентивная консервация документов после микрофильмирования

В большинстве случаев документы, которые прошли процесс микрофильмирования и должны быть сохранены, нуждаются в превентивной консервации. Для таких документов изготавливаются защитные футляры индивидуального размера.

Такой футляр защищает документ от механических повреждений, смягчает влияние окружающей среды: перепады температуры, воздействие света и пр.

Реставрация жалованной грамоты Петра I Соловецкому монастырю (из собрания ГИМ) Уточнение датировки в ходе реставрационных мероприятий

Ирина Мелихова

Restoration of a Charter from Petar I to the Solovetsky Monastery (from the collection of GIM)

Clarification of the date of origin in the process of restoration

Irina Melichova

Summary

In the atelier for restoration of rare books and graphics of the State Historical Museum in Moscow a document titled "Charter of Peter I for the Solovetsky Monastery. Year 1723" was received. The date of origin is contained in the text of the document. Thus, it was recorded on December 5, 1928 upon the document entrance into the museum.

The Charter has been glued several times from the back. The paper base turns out to be extremely worn-out, friable and thin. The threadbare textile on which the text of the document has once been repeated, did not prevent it from further destruction. This severe condition of the writing material made it impossible for research.

During the restoration, following the separation of the patches on the back of the document, a notice was found: "A copy of the Marchiugov Charter. The original is in the monastery" and signatures for authentication - autographs of the Solovetsky contributors (sponsors): "Archimandrite Fyrs of Solovetsky Monastery", "Varsonophius, Archimandrite of Solovetsky. Year 1723, January, day 17". It was clarified that it is a copy of a royal charter dating back to 1700 regarding attributed to Solovetsky Monastery Marchugovska pustyn' located under Moscow. The copy was completed in Solovka in 1723 for the Marchugov cloister. Thus, after the restoration, the scientific work with the historical source, its reading and research became possible. The date of origin discovered triggered discussions on the clarification of the document's creation and history.

Key-words: State Historical Museum - Moscow, restoration, charter, Solovetsky monastery.

В мастерскую реставрации редких книг и графики ГИМ поступил документальный памятник с наименованием „Жалованная грамота Петра I Соловецкому монастырю 1700 г.“ Датировка имела в тексте документа. Так он и был записан при поступлении в музей 5 декабря 1928 г.

В процессе своего бытования грамота неоднократно подклеивалась с оборота, в том числе и со смещением текста. Бумажная основа оказалась крайне ветхой, рыхлой и истонченной. Документ имел множественные разрывы, заломы и утраты по полям, тексту и орнаментальному изображению. Истертая ткань, на которую он когда-то был сдублирован, не предохраняла его от дальнейшего разрушения. Это плачевное состояние делало практически невозможным его исследование и введение его в научный оборот.

Перед началом реставрационных работ были проведены исследования природы чернил и краски, которой выполнена орнаментальная рамка. Энергодисперсионный и микрохимический анализы показали, что грамота написана железогалловыми чернилами с добавлением сажи. Орнаментальное обрамление сделано твореным золотом с небольшой добавкой меди.

С учётом этого была разработана реставрационная методика. Грамота была механически очищена от поверхностных загрязнений мягкой кистью и резиновой крошкой. Методом отдаленного увлажнения было достигнуто размягчение клея между экспонатом и дублировочной тканью. Экспонат помещен на оргстекло лицом вниз, ткань с оборота снята механически. На бумажные наклейки, открывшиеся под тканью, плоской кистью наносился 4% раствор метилцеллюлозы. Затем наклейки и разбухший под ними клей снимались механически (скальпель, ватные тампоны). Далее производилась промывка. Состав чернил не допускал погружения экспоната в кювету с водой. И промывка осуществлялась на подушке из фильтровальной бумаги, обильно смоченной водно-спиртовым раствором (1:1). На бумагу укладывался экспонат (оборот которого увлажнен), лицевой стороной вверх. Свободные от текста и рисунка участки промывались отжатыми тампонами. Операция повторялась 4 раза. В процессе промывки, вследствие увлажнения удалось отделить неровно наклеенные фрагменты орнаментальной рамки.

Уже после снятия ткани с оборота стало очевидно, что грамота создавалась из двух видов тряпичной бумаги, разных по толщине. Текст, написанный красивым „квадратным“ почерком, характерным для рубежа XVII–XVIII вв. на тонкой бумаге, вклеен в рамку с травным орнаментом, который выполнен твореным золотом на бумаге более плотной. Рамка эта принадлежала какой-то более ранней, не сохранившейся до нашего времени грамоте.

Далее оставалось собрать фрагменты грамоты, на которые она распалась после снятия всех наклеек. Восполнение утрат производилось подобранной по толщине, цвету и фактуре реставрационной бумагой методом наложения с оборотной стороны листа. Разрывы соединялись встык полосами японской реставрационной бумаги с оборотной стороны. Заломы пропитаны клеем, разглажены косточкой, подклеены японской реставрационной бумагой. Затем было осуществлено дублирование центральной части с текстом на тонкую японскую бумагу и соединение

текстовой части с ровно собранной орнаментальной рамкой. После чего уже вся грамота была сдублирована на тонкую японскую бумагу. Все работы производились клеем из пшеничного крахмала.

В процессе реставрации на освобожденном от наклеек обороте открылись записи: „Список с грамоты Марчуковской. Подлинная в монастыре“ и заверительные подписи – автографы соловецких настоятелей: „Соловецкого монастыря архимандрит Фирс“, „Варсонофий, архимандрит Соловецкий 1723 г. января 17 день“. Стало понятно, что перед нами список с царской грамоты 1700 г. на приписку к Соловецкому монастырю Марчуговской пустыни, расположенной под Москвой. Список был выполнен на Соловках в 1723 г. для самой Марчуговской обители.

Список с жалованной грамоты царя Петра I архимандриту Спасо-Преображенского Соловецкого монастыря Фирсу с братьею на приписку к монастырю Марчуговской пустыни от 30 декабря 1700 г.¹ представляет собой любопытный и ценный исторический источник. Он поступил в музей непосредственно из мест, где прежде располагалась пустынь – из села Фаустова, Бронницкого уезда Московской губернии.

Марчуговская Зосимо-Савватиевская пустынь была основана в 1654 г. протопопом кремлевского Благовещенского собора и царским духовником Стефаном Вонифатьевым по указу царя Алексея Михайловича и благословению патриарха Никона. Монастырское предание связывает основание пустыни с окончанием морового поветрия, свирепствовавшего в Москве. Обитель zaloжили у села Марчуги на берегу Москвы-реки. Посвящение подмосковной пустыни основателям иноческого жития на Соловках Зосиме и Савватию было не случайно – протопоп Стефан глубоко их чтит, неоднократно жертвовал вклады в Соловецкий монастырь, а в конце жизни, в 1655 г., постригся в монахи, приняв имя Савватий в честь соловецкого преподобного. Через несколько лет место, где располагалась Марчуговская обитель, было размыто половодьем, и она в 1657 г. была перенесена на более высокий участок близ деревни Фаустово на Красном холме.

3 июля 1696 г. царь Петр Алексеевич, благоволивший к Соловецкому монастырю, указал приписать к нему Марчуговскую пустынь со всеми угодьями. Причиной приписки в указе названо отсутствие у Соловецкой обители подмосковных вотчин. В тексте жалованной грамоты, выданной Соловецкому архимандриту немного позднее, 30 декабря 1700 г. (с которой сделан наш список), имеется наиболее раннее описание храмов и построек Марчуговской пустыни: „...верхняя церковь Троицы, под нею церковь Благовещения с трапезною, к церкви приделана колокольня, на колокольне часы и колокола... да к трапезе приделана келарская с сенями, поварня, хлебня, под ними ледник, все каменное. Около монастыря городьба деревянная, передние ворота... да две кельи каменные, три кельи деревянные... за монастырем двор конюшенный и двор скотный“. Так же грамота содержит полный список владений пустыни, включая сюда землю на Москве-реке в Овечьей

¹ ГИМ 86095/арх. 1060, ОПИ, ф. 388, ед. хр. 212, л. 1.

луке, деревню Фаустово в Замосковной Гвоздинской волости, рыбные ловли на окрестных реках, московский двор и Спасскую часовню у Москворецких ворот Китай-города „на квасных купленных местах“. Благоустройство обители было возложено на братию Соловецкого подворья в Москве.

Во время екатерининской секуляризации церковных земель в 1764 г. Марчуговская пустынь была упразднена, а храмы её превращены в приходские. После революции эти церкви были закрыты. Троицкий храм был превращен в совхозный склад, лишившись при этом пятиглавия. В конце XX в. храмовый комплекс в селе Фаустово, редкий по красоте образец архитектуры раннепетровского времени, был реставрирован. С 1993 г. здесь снова располагается подворье Соловецкого монастыря.

Таким образом, благодаря реставрационным мероприятиям, стала возможной научная работа с историческим источником, его прочтение и исследование. Открывшаяся датировка побудила хранителей произвести разыскания, с целью выяснить историю создания этого документального памятника. Результаты этих разысканий были представлены в докладе.

Опыт реставрации документов на бумажной основе из собрания ВИМАИВиВС, поврежденных силикатным клеем

Ирина Кулешова

An attempt to restore paper based documents from the collection of the Military-Historical Museum of Artillery, Engineer and Signal Corps, Russian Federation, damaged by silicate adhesives

Irina Kuleshova

Summary

This article presents the experience of the restoration experts at the Military-Historical Museum of Artillery, Engineer and Signal Corps, Russian Federation with documents damaged by silicate adhesives. Migrating into the structure of the base paper, the silicate adhesive accelerates deterioration during storage of documents. With age, the paper becomes brittle, fragile, breaks apart, alters its colour, the painting layer gets destroyed, the ink of manuscripts tends to fade.

Book repair guides providing advice to restoration experts, insist that use of water with documents damaged by silicate adhesives is unacceptable. The first step is to separate the adhesive layer with a cutting tool – a sharp scalpel, using a dry technique and to neutralize the alkaline environment of damaged area. This is a basic principle in repair of documents damaged by silicate adhesives. With thick and dense paper, the adhesive film is scraped off along with an extremely thin layer of the paper texture which is considered acceptable.

If the document is produced of thin paper and suffers mechanical damages like tears, creases, paper strips glued to its surface, the adhesive layer showing up on the front of the document i.e. on the image, then completing the procedure of label and adhesive removal with a cutting tool without damaging the original is practically impossible. The adhesive layer itself cannot be teased away completely.

To remove tapes and neutralize high alkalinity “The Method for restoration of documents with tapes containing silicate adhesive” is used. The essence of the method is to treat the document damaged by silicate adhesive with a 0,9–2% aqueous solution of the chitosan hydrochloride salts.

The specifics about the reaction of the hydrochloride salts of chitosan is that by penetrating deep into the adhesive, the solution softens the silicate adhesive and neutralizes increased alkalinity which facilitates adhesive removal

from documents produced of thin papers and helps avoid further mechanical damages.

Following manipulation with a solution of chitosan hydrochloride salts and removal of tapes, the documents can receive further conservation treatment by means of water techniques with no risk to the painting layer or text.

Key words: Military-Historical Museum of Artillery, Engineer and Signal Corps (VIMAIV&VS), damages, silicate adhesive, restoration.

В данном сообщении представлен опыт работы реставраторов отдела (научного сохранения памятников культуры и истории) с документами, поврежденными силикатным клеем. Это агитационные плакаты XX в.

Проблемы, возникающие при реставрации документов на бумажной основе склеенных силикатным клеем не новы. Силикатный клей или канцелярский (жидкое стекло) – это водный щелочной раствор силикатов натрия $\text{Na}_2\text{O}(\text{SiO}_2)_n$ или калия $\text{K}_2\text{O}(\text{SiO}_2)_n$. Его раствор имеет высокощелочную среду, значение pH от 9 до 13.

Силикатный клей, проникая в структуру бумажной основы, оказывает негативное влияние на сохранность документа. Со временем бумага становится рыхлой, изменяется цвет бумаги, при этом разрушается красочный слой, хрупкой, ломкой, угасают чернила рукописного текста.

Если документ был „реставрирован“ или монтирован с использованием силикатного клея, прежде всего, необходимо устранить следы неквалифицированных реставрационных вмешательств. Поэтому первое и основное условие – это максимальное удаление клеевой плёнки с поверхности бумаги сухим способом при помощи режущего инструмента – острого глазного скальпеля. При этом необходимо тщательно собрать распыленный скальпелем сухой клей при помощи ватных тампонов, чтобы он не попал на соседние „здоровые“ участки документа. Допускается удаление клеевой плёнки с верхним фактурным слоем бумаги, при условии, что бумага плотная и многослойная.

После удаления следов силикатного клея и ненужных наклеек следующим шагом является – нейтрализация повышенной щелочности поврежденных участков. Для этого необходимо выбрать способ обработки поврежденных силикатным клеем участков документа. Способ может быть влажным или сухим и зависит от техники исполнения документа.

Черно-белые гравюры, литографии, рисунки карандашом, углём, тушью можно обрабатывать влажным способом. Для таких обработок применяют 0,5–1% раствор уксусной кислоты или 1–3% раствор Трилона Б. Обработку проводят при помощи смоченного в растворе и отжатого ватного тампона. Поскольку бумага имеет многослойную структуру, обработку, как правило, проводят несколько раз в течение 3–5 дней, давая высохнуть документу после обработки. При этом постоянно необходимо контролировать значение pH. Нейтрализация считается законченной, если значение pH снизилось до 7 и можно выполнять другие реставрационные мероприятия.

Раскрашенные гравюры, литографии, рисунки выполненные сангиной, аква-

релью, участки с надписями или авторскими пометами, когда использование водных растворов нежелательно или совсем недопустимо для нейтрализации высокой щелочности поврежденных силикатным клеем участков применяют безводный способ. Для такой обработки готовят смесь, состоящую из следующих компонентов:

- этилцеллюлоза – 2,5 г;
- толуол – 70 мл;
- спирт этиловый 96%;
- серная кислота конц. (плотностью 1,84) – 0,2 мл.

Как и в первом случае, обработка повторяется до тех пор, пока не будет достигнута стабильная нейтральная реакция.

Если бумага плотная и толстая, а клеевая плёнка хорошо удаляется, перечисленные выше способы эффективны и рекомендованы многими методическими руководствами для реставрации документов. А если документ выполнен на тонкой бумаге и его механические повреждения – разрывы, заломы подклеены широкими полосами оберточной бумаги, стягивая края плакатов, образуя деформации, жесткие заломы, клеевая плёнка проступает на лицевой стороне документа, выполнить процедуру удаления наклеек и клея режущим инструментом, не повреждая сам документ практически не возможно. При этом клеевая плёнка не удаляется полностью.

Для удаления наклеек и нейтрализации повышенной щелочности была использована „Методика реставрации документов, имеющих склейки силикатным клеем“. Данная методика была разработана коллективом авторов¹.

Сущность методики заключается в обработке документов, поврежденных силикатным клеем 0,9–2% водным раствором солянокислой соли хитозана.

Хитозан – полисахарид животного происхождения. В природе не встречается. Получают его из хитина из панцирей мелких ракообразных и насекомых. Плохо растворим в воде, при этом довольно хорошо растворяется в растворах соляной и уксусной кислот. Солянокислую соль хитозана получают путём обработки хитозана расчетным количеством соляной кислоты в среде этилового спирта.

Специфичность действия хитозана солянокислого в данном случае заключается в том, что проникая в толщу склейки, раствор размягчает силикатный клей и нейтрализует повышенную щелочность. После обработки документы могут подвергаться дальнейшим необходимым реставрационным операциям с использованием водных обработок без риска утраты красочного слоя или текста.

Перед тем как приступить к процессу удаления наклеек с плакатов были проведены некоторые исследования:

- определение состава бумаги по волокну при помощи реактива Герцберга;
- определение pH бумажной основы документа на участках, не поврежденных силикатным клеем;

¹ Левашова, Л. Г., Вайнбург, В. М., Успенская, С. В., Андреева, К. И. Методика реставрации документов, имеющих склейки силикатным клеем. Вж. Авторское свидетельство № 4849886/12, 9.07.1990 г.

- определение pH на участках документа, поврежденных силикатным клеем.

Было установлено, что плакаты выполнены из бумаги содержащей древесную массу, pH на участках основы не поврежденных силикатным клеем – 5,4–5,6, на участках с силикатным клеем – 9–10.

Прежде чем приступить удалению наклеек с оборотной стороны плакатов и силикатного клея на изображении была проведена механическая очистка от поверхностных загрязнений при помощи резиновой крошки и мягкой кисти.

Далее на места клеек кистью или ватным тампоном наносился 2% водный раствор солянокислого хитозана с оборотной и лицевой стороны плаката. Далее обработанная поверхность подсушивалась на воздухе и наклейки с оборотной стороны плакатов удалялись практически без использования скальпеля. Он был необходим только для того, чтобы приподнять край наклейки. Силикатный клей на поверхности изображения убирался по той же схеме. На пятно клея наносился раствор хитозана солянокислого, через несколько минут клей убирался с поверхности документа при помощи ватного тампона или скальпеля.

Выводы

- Использование этого раствора соли хитозана солянокислого упрощает процесс расклейки документов, выполненных на тонкой бумаге не травмируя их и не нанося дополнительных механических повреждений.

- Позволяет отделять наклейки больших размеров от документа практически без утрат бумажной основы.

- Позволяет размягчать силикатный клей и удалять его с поверхности изображения без срывов верхнего слоя бумаги.

- Позволяет нейтрализовать повышенную щелочность поврежденных участков.

- После расклейки и нейтрализации раствором хитозана солянокислого поврежденные участки приобретают механическую прочность.

- Документы могут в дальнейшем подвергаться необходимым реставрационным мероприятиям с использованием водных растворов.

Литература

1. **Реставрация** произведений графики. методические рекомендации. состав. Л. Л. Метлицкая, Е. А. Костикова. Москва: ВХНРЦ им. И. Э. Грабаря, 1995.

Авт.: Л. Ф. Безбородова, Л. Л. Метлицкая, Е. А. Костикова, И. М. Еремина, Е. Н. Кучер, С. П. Тихомирова, Л. В. Хван.

Опазване на документалното наследство в институциите на паметта

Красимира Александрова, Искра Цветанска

Preservation of documentary heritage in the memory institutions

Krasimira Alexandrova, Iskra Tsvetanska

Summary

Based on UNESCO recommendations for preservation of the world's documentary heritage, innovative for Bulgaria ecological and non-chemical substances and technologies are presented. It has been emphasized on their application in both laboratory and real library environments. The active participation of students in library sciences in the process of preservation of the literary and documentary heritage is prioritized with regard to the continuity between the generations of specialists and their responsibilities for preservation and promotion of literary and documentary heritage in the memory institutions.

Key-words: UNESCO, document preservation, time capsule, anoxia.

Документалното наследство в архиви, библиотеки и музеи съставлява основна част от паметта на народите на света и отразява разнообразието на хората, езиците и културите. През последното десетилетие въпросът за опазване на това наследство е причина за сериозно безпокойство за специалистите, които са запознати с неговите специфики и произтичащите от това рискове за загуба на важни източници на информация.

В последните години, паралелно с разширяване на границите на политическа и икономическа интеграция, с промените в традиционното геополитическо мислене, еволюира представата за документално наследство, за неговия обхват и съдържание. Променят се критериите за автентичност и методите за опазване, съхранение, използване и управление.

Масовото навлизане на интеграционните и комуникационните технологии в организацията и управлението на съвременните модерни общества преобръща и издига ролята на библиотеките, архивите и музеите в общодостъпни институционални структури, работещи в сътрудничество помежду си, с цел да се осигури безпрепятствен достъп до документалното наследство, да се формира общо информационно пространство и да се повиши културата на гражданското общество.

В България най-бързи положителни промени в тази насока отчетливо се забелязват в библиотечните и архивни институции, с перспективата да се превърнат в универсални центрове на информация. От десетилетие е в процес на обсъждане въвеждането на *единна информационна мрежа за документалните паметници в*

България, в която да бъде регистрирано документалното наследство.¹ Активното сътрудничество на българската държавна политика с ЮНЕСКО по отношение на документалното наследство обаче все още се реализира предимно в областта на традиционни приоритети като съхраняване и популяризиране на движими паметници. Съвременните институционални и законодателни механизми на организация и управление на наследството не обръщат достатъчно внимание на дигитализацията, съхраняването и световното популяризиране на националното ни документално наследство. Безспорен факт е, че притежаваме уникални образци от това наследство, особено от епохата на Възраждането.²

Българските документални извори и тяхното обществено значение в епохата на Възраждането са оставили своя отпечатък в световен мащаб. Както добре е известно, идеолозите и организаторите на българската националноосвободителна революция – Паисий Хилендарски, Г. С. Раковски, Л. Каравелов, В. Левски и редица други, издирват, събират и използват българските средновековни документи и писмени паметници не само като ценни исторически свидетелства, но и като средства за пробуждане на българското национално самосъзнание или като аргументи в борбата за духовна и културна независимост на българите.

Специфичен щрих от усилията за опазване на световното документално наследство като неограничено богатство и отговорност на всички е програмата на ЮНЕСКО „Паметта на света“ (Memory of the World)³, създадена през 1992 г., за да насочи вниманието на световната общност към опазване на писмената памет на човечеството. Поради необходимостта от идентифициране и регистриране на най-ценните и значими паметници през 1997 г. се дава начало на създаването на Световния регистър „Паметта на света“⁴, в който се вписват онези неограничени документи, създадени през вековете и изградили съвременния ни свят такъв, какъвто е. В този регистър е вписан и българският паметник – Енинският апостол (ръкопис от XI в.).⁵

Сред приоритетите на Програмата се откроява идеята със средствата на съвременните технологии да се съхрани световното документално наследство, особено това, което е застрашено от безвъзвратно унищожение, да се гарантира свободен достъп и привличане на вниманието към неговата важност и значимост за бъдещите поколения.

¹ Дипчикова, А. Опазване на библиотечните фондове в национален и международен мащаб – проблеми и решения. – В: *Библиотека*, 1998, кн. 1–2, с. 7–16.

² Матеева, М. Интересът към българските писмени документи през епохата на Възраждането. – В: *Годишник на СУ. Истор. фак.*, 1964, т. 58, с. 169–206.

³ Програма на ЮНЕСКО „Паметта на света“ / Memory of the World. – В: *Обществени библиотеки*, 22.03.2016. [онлайн]. [прегледан 30.03.2017]. <<https://bibliobg.com/index.php?act=content&do=detailed&rec=1789>>; UNESCO. Programme Memory of the World. [онлайн]. [прегледан 30.03.2017]. <<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/flagship-project-activities/memory-of-the-world/homepage>>

⁴ Програма на ЮНЕСКО „Паметта на света“ / Memory of the World. – В: *Обществени библиотеки*, 22.03.2016. [онлайн]. [прегледан 30.03.2017]. <<https://bibliobg.com/index.php?act=content&do=detailed&rec=1789>>

⁵ Обекти под егидата на ЮНЕСКО. [онлайн]. [прегледан 05.04.2017]. <<http://www.unesconaturebg.info>>

Изправени пред нарастващата опасност от загуба на ценни архивни и библиотечни колекции и документи, които определят идентичността, знанията и историята на човечеството, държавите – членки на ЮНЕСКО, единодушно приемат на XXXVIII сесия на Генералната конференция през ноември 2015 г. първия по рода си инструмент, определящ стандартите за защита на световното документално наследство. Този нормативен акт бележи и нов етап в работата на ЮНЕСКО, свързан с повишаване благосъстоянието на човешкото познание и изявата му като споделен ресурс.⁶

Целта е да се повиши информираността на правителствата за важността и спешността от предприемане на действия, първо, за защита, а след това и за осигуряване на достъп до това наследство, както и оказване на съдействие на съответните органи на държавите членки да прилагат в практиката препоръките, съдържащи се в този нов нормативен акт. В документа се уточнява също, че всяка държава членка се призовава да прецени своето документално наследство като безценен актив и от тази гледна точка да се прилага в националното законодателство, политики и програми за развитие. С тази препоръка ЮНЕСКО се стреми да изведе документалното наследство сред приоритетите на национални и международни програми, да подпомогне сътрудничеството на различни организационни и структурни нива, както и да насърчи проекти, свързани с разработване на нови модели на управление на документалното наследство.

В този контекст очакванията са за приемане на иновативни програми и схеми, които да повлияят положително за съхранението и достъпа до документалното наследство. Важността им се обвързва с тезата, че книжовно-документалното наследство проследява еволюцията на мисълта, откритията и постиженията на човешкото общество. Нарастващото осъзнаване на уязвимостта на тези важни и ценни ресурси призовава да бъдат предприети незабавни действия, като например изграждане на политики, които да се справят с предизвикателствата пред опазването на документалното наследство.

ЮНЕСКО поощрява участието на младите хора в съхранението на книжовно-документалното наследство. С цел да подкрепи задължението на държавите по Конвенцията да популяризират Концепцията за световно наследство, конкретно чрез образователни програми, ЮНЕСКО стартира специален проект „Участието на младите хора в опазването и популяризирането на световното наследство с оглед насърчаването и даването на възможност на успешни ръководители да участват в съхраняване на наследството“.

Посредством разработването на нови образователни подходи и на организирането на младежки форуми за световното наследство, на курсове за обучение и семинари за развитие на умения, проектът цели младите хора да получат необходимите знания, умения, мрежа от контакти и да поемат ангажимента за опазването и популяризирането на наследството, от местно на световно ниво.

⁶ UNESCO. The Records of the 38th Session of the General Conference. vol. 1. Resolution 15 adopted by the General Conference at its 38th Session, Paris, 3–18 Nov. 2015, (38 C/Resolution 15). Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2016, c. 167.

Обучението играе ключова роля при съхраняването на културното наследство. За процеса на съхраняване на културни обекти Фондът за световно наследство е предоставял подкрепа за техническо обучение. Предимство се дава на групово обучение на местно и регионално ниво, както и на персонала, работещ в сферата на световното наследство. Образователната помощ се насочва за повишаване на осведомеността за световното наследство.

Този процес има две форми:

- популяризиране на концепцията, чрез насоченост към широката общественост;
- разработване на преподавателски програми и образователни материали за използване в училищата и университетите.

Ключов фактор в обучението по опазване на книжовно-документалното наследство се явява *превантивната консервация*. Причината за приоритизирането ѝ е във факта, че е много по-ценно е да се запази и спаси един цял архив или колекция, а не отделни екземпляри от тях.

Точно по тази причина е създадена и „зона за реставрация и консервация на книгата“ в *Лабораторията за библиотечни технологии, комуникации и информирание (LibLab)* в УниБИТ. Създадена през 2013 г. като център, осъществяващ връзки и взаимодействие между теоретичната подготовка на студентите и практическите им умения, LibLab е с ясно определени цели и перспективи на развитие.

Проучвайки ефективността и приложимостта на иновативните методи за зашита на документалното наследство, които се налагат от естествения ход на развитие на съвременното човечество, специалистите, работещи в LibLab, достигнаха до извода, че към настоящия момент най-ефективен метод за опазване – лечение, превенция и дългосрочно съхранение, е приложението на системата „атмосферно-аноксия“. Чрез аноксия се ограничава пагубното действие на разграждане на документите. Създаването на безкислородна среда предоставя и възможност за дълготрайно съхранение на уязвими материали. Такава микросреда е в състояние да предотврати или забави протичането на химични и биологични реакции, изискващи присъствието на кислород. Тези подходи „имат всичко общо с концепцията за капсулата на времето, която изолира вредните агенти“. *Аноксичната капсула на времето* елиминира основните фактори и деградационните процеси: прекомерна влага, кислород, замърсители и ултравиолетова радиация, а така също и много други фактори като разпространение на микроорганизми (бактерии, гъбички), както и напълно предотвратява процесите на хидролитично разграждане на документите.

Иновативните за България екологични технологии за първи път бяха приложени в практиката през май 2016 г. от екип на LibLab – преподаватели и студенти в Регионална библиотека „Любен Каравелов“ – Русе. Целият старопечатен фонд на библиотеката беше подложен на лечение чрез изкуствено създадена атмосфера от азот и въглероден диоксид. Само два месеца по-късно, през август 2016 г., динамичната атмосфера аноксия беше приложена и в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ за лечение и превенция на документи върху хартиен и пергаментен носител, изписани с различни мастила. Като инертен газ бе използ-

ван азотът. Времето на експозиция с поддържането на подходящи температура и относителна влажност в херметически затвореното пространство доведе до пълна ликвидация на микроорганизми и насекоми.

Принципът на безкислородната атмосфера аноксия не се ограничава само до превенция и лечение на документи. В аноксични условия те биха могли да бъдат защитени и съхранени за дълъг период от време. В световната практика не липсват емблематични примери като: Конституцията на САЩ и предварителните ръкописи върху хартия на прокламацията за еманципация на Ейбрахам Линкълн.

Проучвайки приложимостта и ефективността на статичната атмосфера аноксия в LibLab, с цел дългосрочно съхранение на документи, бяха проведени поредица от тестове със студенти от УниБИТ, и през март 2017 г. внедряването на статичната атмосфера аноксия, чрез използването на т.нар. кислородни абсорбери, стана факт. Този метод осигурява възможности за дългосрочното съхранение на ценни за България документи, които да бъдат опазени и за поколенията след нас.

Участвайки активно в разработването на „анокси камера“ за опазване на документите и осигуряване на дълъг живот, физическа цялост и следователно запазване на информацията, записана върху тях, без да губят своята идентичност бе мечта, която искахме да сбъднем в България. На 24 март 2017 г. внедрихме и пуснахме в експлоатация първата в България камера, работеща по системата „Аноксия“ в НБКМ. Така се осигуряват условия за съхраняване на книжния фонд на Библиотеката, както и за опазване на книжовно-документалното наследство на институциите в цялата страна. С внедряването на „анокси камерата“ в НБКМ, не Националната библиотека, а България се превърна в лидер в сферата на опазване и съхранение на националното, книжовно-документално богатство.

Дейността на България по линия на ЮНЕСКО през последните години се развива в съзвучие с тенденциите и инициативите, които предприема международната организация в областта на културната политика, опазването на материалното и нематериалното културно наследство, развитие на културните индустрии и културния туризъм като фактор за икономическо и социално сближаване, културния плурализъм, насърчаване на творчеството и др.⁷

Висшето образование е от ключово значение за дългосрочното опазване на писмената ни книжнина. Студентите на УниБИТ участват активно в разработването и прилагането на новите технологии – екологични и без химични субстанции, водени от мисълта, че дори една малка частичка от миналото да съхраним и да предадем на бъдещите поколения, прилагайки изкуството да отложим неизбежното, ще запази нашата българска идентичност.

Нашата крайна цел е превръщането на Лабораторията по библиотечни технологии и информирание в модерна лаборатория, средище на иновации и творчество в съвременния културен живот, чрез пълноценно взаимодействие със студентите в процеса на опазване и съхранение на книжовно-документалното наследство, което е нашият крайъгълен камък, нашият пътеводител и нашата идентичност.

⁷ *mc.government.bg*. [онлайн]. [прегледан 14.04.2017].

Иновативни подходи в сферата на опазване на културното наследство

Христо Златанов

Innovative approaches in the field of cultural heritage preservation

Hristo Zlatanov

Summary

For the preservation of bibliographic and museum cultural heritage, new methods of treatment without toxic substances and chemicals have been developed. The "Anoxia" method is non-toxic disinfection and disinsection through a controlled oxygen-free environment and control of invasions of biological pests without any risk to the cultural heritage, humans and the environment. The Anoxia method artificially alters the atmosphere by removing oxygen to levels below 0.5% and introducing inert gas (mainly nitrogen). At the same time, the temperature and relative humidity levels that are maintained in certain performance parameters of the method are controlled. Anoxia eliminates parasites by dehydration and suffocation. Pest mortality is 100%, regardless of their stage of development.

Key-words: anoxia, cultural heritage, inert gas.

В последните години освен класическите методи на опазване изпъкват и такива, които могат да се определят с понятието *иновативни*. Всъщност те се налагат от естествения ход на развитие на съвременното човечество. Процесите на глобализация също оставят своя отпечатък върху промяната и нагласата на хората към подобен тип процеси. В настоящия момент най-алтернативният метод за опазване (лечение, превенция и дългосрочно съхранение) представлява методът *атмосфера аноксия*, чрез който се ограничава действието на разграждане на документите от биологичните вредители.

Запазването на документалното наследство е постоянно предизвикателство за институциите и професионалистите, отговорни за неговото съхранение. Усилията са ориентирани към идентифициране на агентите, които причиняват увреждане на документите и прилагане на превантивни и лечебни мерки за предотвратяване или борба с нападението на тези агенти. Повече от задължително е разработването на мерки за опазване и създаване на най-приемливите условия за съхранение на документите за осигуряване на дълъг живот, физическа цялост и запазване на информацията, записана върху тях, без да губят своята идентичност като обекти.

В този смисъл проучването на приложимостта и ефикасността на съвременния нетоксичен метод за контрол на вредителите и дезинфекция на известни

микроорганизми, известен като *атмосфера аноксия*, който в настоящия момент представлява най-алтернативният метод за лечение и ограничаване на действието на разграждане на документите от биологични агенти, е навременно, актуално и необходимо за практиката на всички, т.нар. *институции на паметта*.

Създаването на микросреда с недостиг на кислород е реалната перспектива за дългосрочно съхранение (не само на документи върху различен носител), не само защото е един безопасен, нетоксичен и напълно инертен по отношение на лекувания материал метод, но и поради факта, че може да забави процеса на разграждане и деструкция на чувствителни и уязвими документи, причинени главно от кислород, замърсители и неадекватни нива на влажност и температура – често срещани в помещенията, съхраняващи документално наследство.

Интересът към темата е оправдан от настоящата тенденция да се прилагат нетоксични методи за лечение на инфекции, за да не се увреждат колекциите, околната среда и хората. Според изследвания на експерти в различни области, нетоксичните методи показват ефективни алтернативи за лечение в съчетание с интегрирани програми за контрол на вредителите, които профилактично и лечебно могат да бъдат прилагани в културните институции.

За най-обещаващи нетоксични методи, както вече беше отбелязано, се считат методите „замразяване“ и „модифицирана атмосфера с инертни газове (азот, аргон), въглероден диоксид и кислородни абсорбери“.

Методът на атмосфера аноксия (*свободна от кислород среда*) е техника за ликвидиране и контрол на вредителите. Представлява процес на отстраняване на кислорода в затворено пространство, в което материали или обекти са изолирани за лечение или с превантивен характер.

Атмосферата, модифицирана от аноксия, може да бъде извършена в три варианта: с прилагането на CO_2 или инертен газ, с кислородни абсорбери или чрез двата процеса едновременно. Резултатите са *дехидратация и задушаване* на микроорганизмите и насекомите (яйце, какавида, ларва, възрастни), независимо в кой еволюционен етап на развитие са те. Често се използва *инертен газ азот*. Той не убива директно, а предотвратява нежеланото влияние чрез липсата на кислород, необходим за продължаване на живота на вредителите. Методът „Аноксия“ е приложим за всички видове органични (хартия, кожа, плат, дърво) и неорганични материали. Тъй като аноксията е нетоксичен метод и за хората, и за околната среда, той широко се разпространява като подходяща алтернатива в рамките на концепцията за опазване на колекции и културно наследство. При този процес се наблюдава оборудване с висока чувствителност и прецизен контрол на температура, влажност, концентрация на кислород и съдържание на инертен газ.

Важно е да се отбележи, че използваните аноксични лечения са сложни и високоспециализирани, изискват и специфични техники и материали.

Методът е с научно доказана ефективност. Много важно е да се отбележи и фактът, че третираните обекти не променят физикохимичните си свойства, материалите не променят първоначалния си вид дори на микроскопично ниво. Не се използват химикали, предизвикващи вредни странични ефекти, окисление на

материалите, корозия на метали и физикохимични изменения на някои пигменти (потъмняване или затихване) и не оставя реактивни отпадъци. Все още не са намерени и промени във физикохимичните свойства на третираните обекти.

Аноксията би могла да се приложи на място и да бъде организирана във формата и размера, необходими за лечение или превенция.

Първите модифицирани атмосфери аноксия за дезинфекция се провеждат при използване на CO_2 . Както бе споменато по-горе, модифицираните атмосфери могат да имат вариации: динамични, статични и динамично-статични.

Динамична атмосфера аноксия

Този вариант на аноксията се прилага чрез използването на газ за продухване (очистване) на кислорода до концентрация от 0,5 до 0,1% от херметически затворено пространство.

Въглероден диоксид (CO_2) се използва в динамичната система аноксия, където газовият поток се контролира от специален регулатор. Най-подходящо е прилагането му в големи камери за многократна употреба. За контролиране на леталния ефект относителната влажност, температурата и кислородните нива са обект на постоянно наблюдение чрез оборудване. Могат да бъдат монтирани овлажнители и изсушители на камерите, за да се поддържа естествената влага на материалите. CO_2 е много ефективен за смъртността на насекомите в концентрация между 60% и 80%. При концентрация от 100% CO_2 намалява метаболизмът на някои насекоми, което води до състояние на латентност и не причинява смъртност. Освен това, ако има влага в опаковъчните материали, която се отделя по време на лечение от тях, съществува голям риск CO_2 да премине във въглена киселина. Тогава тази киселина повишава киселинното съдържание в материалите, причинявайки допълнителни щети на документите върху хартиен носител, пигменти, метали. Ето защо експертите трябва да са наясно с тези последици и да ги оценят, преди да изберат метода на лечение.

Азот и аргон са най-често използваните инертни газове. Изследванията на учените (Valentin и Preusser, Rust и Kennedy, Gilbert)¹, както и публикацията на Selwitz и Maekawa *Инертни газове при контрол на вредителите в музеи*², показват 100% смъртност при контролирани условия на температурата и относителната влажност.

Аргонът е благороден газ, присъства във въздуха в количество по-ниско от 1%. Химически неактивен е и се използва като инертен елемент при много процеси. Аргонът може да заменя инертните газове, като например азот и въглероден

¹ Gilbert, M. The Effects of Low Oxygen Atmospheres on Museum Pests. – B: *Studies in Conservation*, 1991, 36, с. 93–98; Rust, M., Kennedy, J. The Feasibility of Using Modified Atmospheres to Control Insect Pests in Museums. Calif.: Getty Conservation Institute, 1993. 124 с.; Valentin, N., Preusser, F. Insect Control by Inert Gases in Museums Archives and Libraries. – B: *Restaurator: International Journal for the Preservation of Library and Archival Material*, 1990, 11, с. 22–33.

² Selwitz, C., Maekawa, S. Inert Gases in the Control of Museum Insect Pests. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 1998. 107 с.

диоксид, в процесите на инертизация, защото има още по-голяма способност за защита на материалите и е най-добрият газ за запазване на различните характеристики на материалите в непроменено състояние. Аргонът е по-тежък от азота, затова той се наслоява върху третираните обекти, като осигурява по-добра защита от въздействието на кислорода, дори и при понижаване на налягането във вътрешността на опаковката. Освен това аргонът е по-разтворим от азота, но пък по-малко разтворим от CO_2 . Използването на аргона е напълно разрешено от съществуващата нормативна уредба в областта на екологията, без никакви ограничения.

При комбинации от температура, относителна влажност и продължителност на експозицията, резултатите показват пълна смъртност на насекоми след 80 часа при 25°С, 75% RH и 0,5% O_2 (99,5% N_2).

Rust и *Kennedy* съобщават за техните по-задълбочени ентомологични изследвания на *модифицирана система аноксия с азот*.³ Те установяват, че, използвайки азот в тестовите камери, в които кислородът е със строго контролирано съдържание под 0,1%, са необходими само 72 часа при температура 25°С и 55% RH за пълното унищожаване на всички стадии на развитие на повечето видове. Въпреки това, оказва се, че за достигане на общата смъртност на всички яйца и форми на *Lasiodermaserricornе* са необходими 192 часа (8 дни). Следователно е препоръчително минимално излагане за 10 дни в 0,1% O_2 съдържаща азотна атмосфера, и 25°С, 55% RH, за да се постигне ефективност на аноксията при музейни експонати.

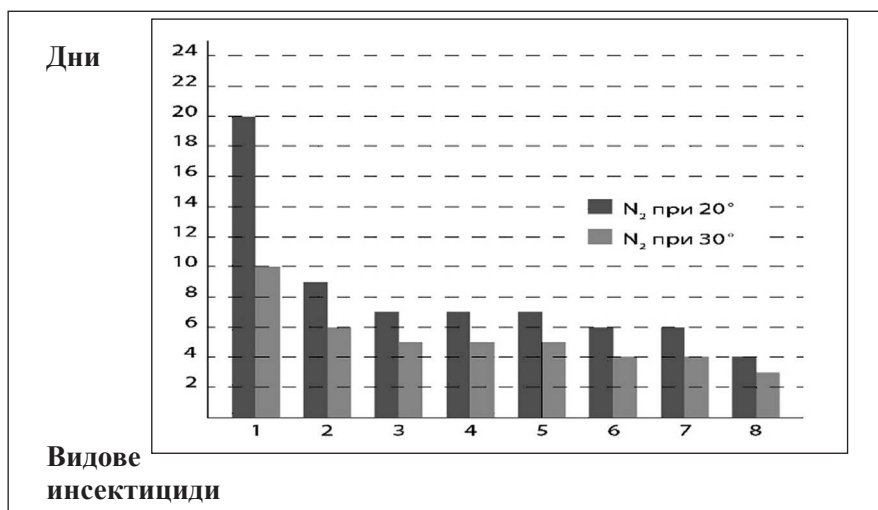
Изследователи и специалисти в други институции (*Gilberg, Hanlon, Ravenel, Koestler*)⁴ също отчитат успеха на азотните атмосфери при унищожаване на насекоми и микроорганизми при музейни експонати. Продължавайки тези изследвания, те правят оценки и нови анализи, като използват не само азотни атмосфери, но и аргонови. Заразените обекти са подложени на подробен ентомологичен преглед. Установено е, че се изисква по-кратко време на експозиция с аргон за пълна смъртност, отколкото с азот.

На *Фиг. 1* и *2* е добре илюстриран ефектът от температурата по време на експозиция (дни), необходима, за да се постигне пълна смъртност на инсектицидите при 40% RH и ниска концентрация на O_2 (0,1%) в азотна и аргонова атмосфера за следните 8 вида вредители: *Hylotrupesbajulus*, *Lasiodermaserricornе*, *Anobiumpunctatum*, *Xestobiumrufovillosum*, *Lyctusbrunneus*, *Stegobiumpaniceum*, *Nicobiumcastaneum*, *Attagenuspiceus*.

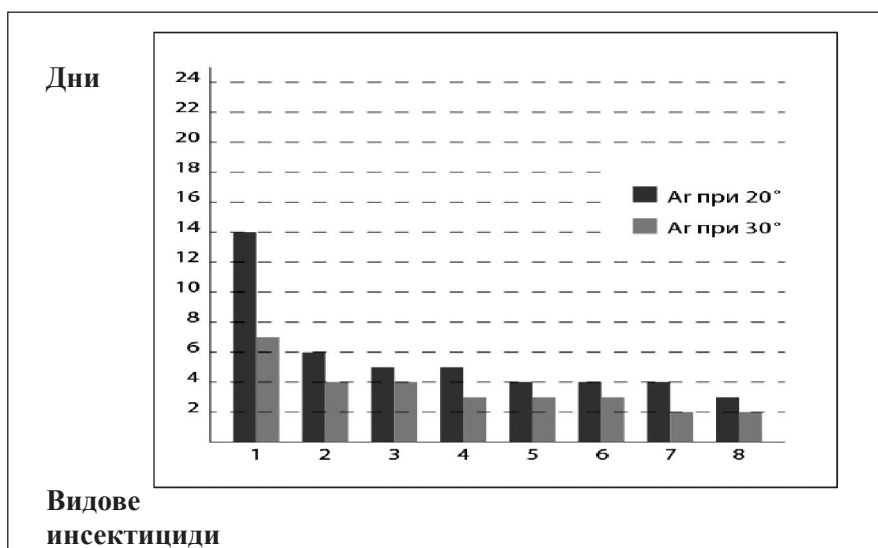
³ *Rust*, M., *Kennedy*, J. Цит. съч.

⁴ *Gilberg*, M. Цит. съч.; *Hanlon*, G., *Daniel*, V., *Ravenel*, N., *Maekawa*, S. Dynamic System for Nitrogen Anoxia of a Large Museum Objects: A Pest Eradication Case Study. – В: *Proceedings of the 2nd International Conference on Biodeterioration of Cultural Property*, Oct. 5–8, 1992, held at Pacifico Yokohama. ed. K. Toishi, H. Arai, K. Yamano. Tokyo: International Communications Specialists, 1993, с. 86–90; *Koestler*, R. Practical Application of Nitrogen and Argon Fumigation Procedures for Insect Control in Museum Objects. – В: *Proceedings of the 2nd International Conference on Biodeterioration of Cultural Property*... Tokyo: International Communications Specialists, 1992, с. 94–96.

Фиг. 1. Смъртност на инсектициди при използване на азот

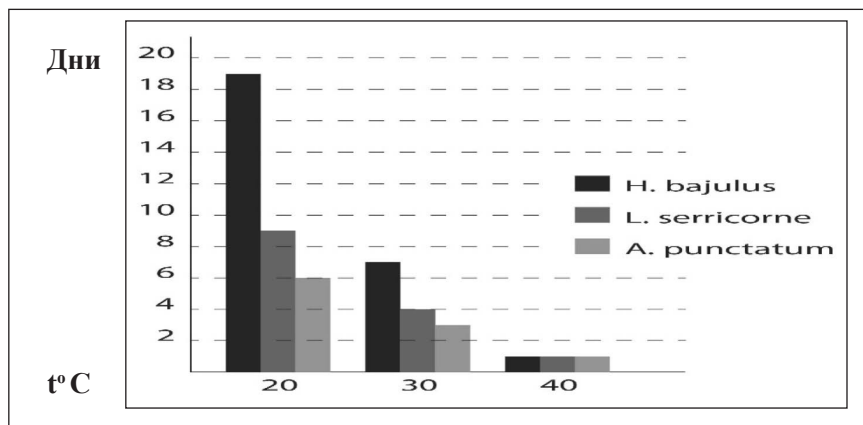
Фиг. 2. Смъртност на инсектициди при използване на аргон

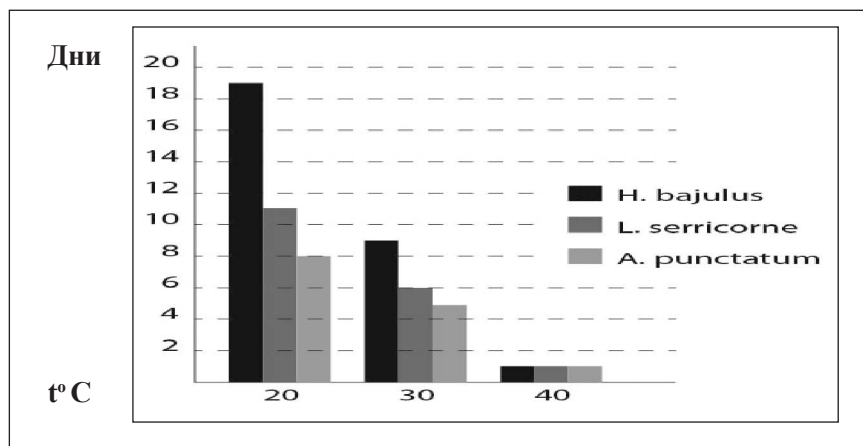
Важна констатация в работата е, че увеличаването на температурата в аноксираното пространство от 20° С до 30° С води до значително намаляване на времето, необходимо за пълно унищожаване. За аноксия на *Hylotrupesbajulus*, *Lasiodermaserricorne* и *Anobiumpunctatum* при 40° С се изисква само един ден в атмосфера на аргон, така както и в атмосфера на азот, но при 20° С. Ясно е, че по-висока температура като 40° С може да бъде препоръчана само за някои музейни експонати, но не и за документи.

На Фиг. 3 и 4 се вижда ефектът от по-високата температура в аргон и азот атмосфера аноксия спрямо времето на експозиция за видовете: *Lasioidermaserricorne*, *Hylotrupesbajulus* и *Anobiumpunctatum*.

Фиг. 3. Аноксия с аргон за елиминиране на инсекти

Фиг. 4. Аноксия с азот за елиминиране на инсекти

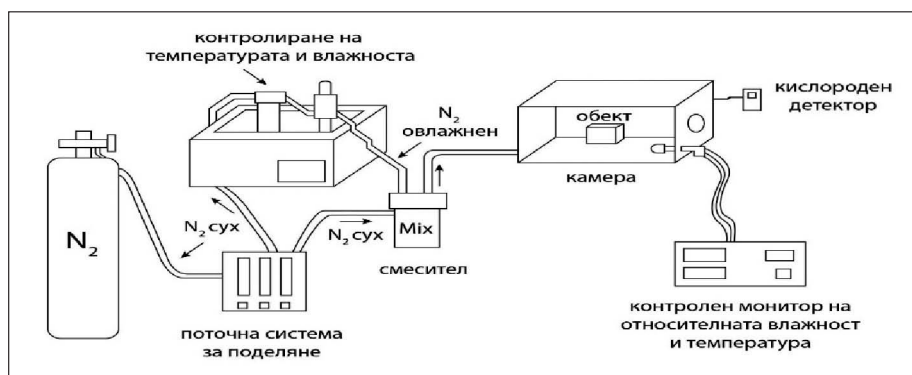
Аргонът и азотът са с доказана ефективност при ликвидиране на всички форми на живот при лишаването им от кислород, което води до аноксия. Ако съдържанието на кислород в инертната среда е 0,1%, аргонът показва по-бърза ефективност в сравнение с азота, защото е по-тежък от азота и по-бързо се наслява върху обектите, подложени на аноксии.⁵ Необходимата продължителност на експозиция

⁵ Maekawa, S., Preusser, F., Lambert, F. A Hermetically Sealed Case for the Display and Storage of Mummified Objects in a Stable Inert Atmosphere. – B: *International congress Tenerife*. Spain: Museo Arqueologico de Tenerife, 1992.

позицията на тази инертна среда зависи от видовете микроорганизми и насекоми, от техния етап на живот, съдържанието на кислород, тип инертен газ, относителна влажност и температура. Постоянно помещение или камера за фумигация, преносим балон или пластмасов корпус, произведен от непроницаем кислород материал, е задоволително за аноксираната атмосфера.

На Фиг. 5 са обозначени очертанията на процедура за дезинфекция на обект с модифицирана атмосфера на азот. На диаграмата е показано основното оборудване, използвано при този метод (цилиндър, съдържащ инертен газ, система за овлажняване на газа, камери, монитор за температура и влажност, детектор на кислород).

Фиг. 5. Метод на лечение на заразен материал, чрез използване на атмосфера аноксия⁶

Изключително важен фактор за ефикасно проведена атмосфера аноксия е камерата или т.нар. балон, където се поставят материалите за дезинфекция и лечение. Те са изработени от високобарьерни пластмасови диафилми или пластмаса с ниска пропускливост на кислород. Първоначално са разработени за хранителния сектор и фармацевтията, за да могат техните продукти да се транспортират и съхраняват невредими дългосрочно. Високобарьерните материали са направени на слоеве от различни пластмаси, такива като полиетилен терефталат, PET18; поливинил винилиден, PVDC19; полиамид (найлон) и полиестер, съединени с коекструзия. Нови супермодерни технологии за коекструзия на материали от най-ново поколение полимери са такива, като например PET, който има прекрасни механични, термични и химични показатели, безопасен е за околната среда, притежава структурна здравина и в съчетание с кристалната му прозрачност и блясък го правят много ценен за производството на барьерни продукти. Препоръчван е от законодателството на много европейски страни, поради безспорните му качества пред останалите полимерни материали. Необходимо е също така тези високобарьерни полимери, които се прилагат за атмосфера аноксия, да са гъвкави, прозрачни и устойчиви на пробиви, да не се

⁶ **Valentin, N., Preusser, F.** Controle de insetos por meio de gases inertes em arquivos e bibliotecas. Emergências com pragas em arquivos e bibliotecas. Projeto CPBA. Rio de Janeiro: Arquivo Nacional, 2001.

Фиг. 6. Балон аноксия – НБКМ

изкривяват при запечатване с топлина, за да не се компрометира лечението.

Като пример за лечение с използване на азот в т.нар. балони може да се посочи процедурата аноксия в Регионалната библиотека „Любен Каравелов“ – Русе, и в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

Системи за обезпартизяване в безкислородна среда

Тези системи са създадени с цел продължително и системно третиране на документи и архивни материали, както и на други обекти от културното наследство. Представяват екологични методи за дезинфекция и дезинсекция, които не пораждат впоследствие негативни ефекти върху третираните материали, както и какъвто и да е риск за здравето на потребителите.

Използват се предимно инертни газове, чрез които се предизвиква смъртността на всички вредители на 100%, независимо от техния стадий на развитие (яйца, ларви или възрастни насекоми). Продължителността на третирането е от 2 до 4 седмици.

Системите позволяват да се определят условията на работа и да се контролират параметрите на средата вътре в камерата, предизвиквайки адекватна среда с ниско кислородно ниво. Механизмите на работа, контролът и регистърът са автоматизирани и обусловени. Позволяват технически контрол от разстояние посредством модем, инсталиран в камерата.

През март 2017 г. в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ за първи път в България бе внедрена автоматична аноксична система (камера) за лечение и превенция⁷, с което България се превърна във водеща страна в сферата на опазване на книжовно-документалното наследство.

Фиг. 6б. Камера аноксия – НБКМ

⁷ Цветкова, Виолета. Системата „Аноксия“ лекува книжното богатство на Националната библиотека. – В: Библиотека, 2017, кн. 2, с. 5–7.

Отдел консервации и реставрации музейных предметов. Развитие отдела. Специфика в реставрации

Александра Белановска

**Department for Conservation and Restoration of museum materials.
Development of the department. Specifics in the restoration process**

Alexandra Belanovska

Summary

The author talks about the idea of creation and the founder of the State Literary Museum. She draws attention to the creation of a workshop for restoration of graphic works from the museum's funds, the transformation of the restoration workshop into a conservation and restoration department, the department's team and activities in the various subdivisions. She examines the staff training and internships programs, the specifics of restoration. She gives examples of restored materials.

Key-words: State Literary Museum, conservation, restoration, examples.

Государственный литературный музей был создан в 1934 г. Первый директор (1933–1945) Государственного литературного музея в Москве – Владимир Дмитриевич Бонч-Бруевич – предложил создать Центральный литературный музей, *равного которому не будет не только в СССР, но и во всём свете*. Свою задачу он видел в том, чтобы собрать воедино осколки взорванной революционными событиями российской культуры и создать не просто музей, но ещё и библиотеку, издательство, архив и институт по изучению классической и современной литературы.

В 1975 г. в Государственном литературном музее была создана и укомплектована оборудованием реставрационная мастерская графических произведений под заведованием Аристарховой Тамары Сергеевны, приглашенной из музея Изобразительных искусств им. А. С. Пушкина.

Первое время план работ и реставрационное задание утверждались мастерскими ВХНЦР им. Грабаря.

В течение длительного времени мастерская реставрации графики осуществляла плановую и выставочную реставрацию музейных предметов. В годы перестройки не произошло своевременного переоснащения, а старое оборудование постепенно морально устаревало или приходило в негодность. Музею все чаще приходилось прибегать к сторонней реставрации графических произведений.

В 2013 г. после ухода с заведования Т. С. Аристарховой. Состоялся переезд мастерской графики, в процессе которого на новое место из всего оснащения был перевезен только старый винтовой пресс, а рабочие места организовали офисными столами.

На сегодняшний день Государственный музей истории российской литературы имени Владимира Ивановича Даля под руководством Дмитрия Петровича Бака является крупнейшим литературным музеем России и одним из крупнейших литературных музеев мира, представляет собой живую развивающуюся структуру, цель которой музейными средствами документализировать и представлять на своих экспозициях всю историю русской литературы от её возникновения до наших дней.

Музей, заботиться о сохранном состоянии переданных в его ведение зданий – мемориальных домов и квартир, а так же и тех помещений, которые служат фондовыми хранилищами для музейных коллекций. В хранилищах упорядоченно размещены фонды: живописи; оригинальной графики, гравюры и литографии, плакаты, дагерротипы, негативы, фотографии, фонд ДПИ и скульптуры, мемории, нумизматики, мебели, книжные и рукописные фонды, а так же собрание записи голосов русских писателей XX–XXI вв.

Именно наличие, подобного разнообразия экспонатов, позволяет составлять из них экспозиции повествующие о жизни писателей, их творчестве, окружении, взлётах и кризисах, предоставляет возможность реконструировать интерьер их домов и кабинетов до самых мельчайших подробностей, в свою очередь словно создающих эффект присутствия великого автора, о котором идет рассказ.

Когда в ведомстве одного музея находится огромное количество столь разнообразных предметов – это вызывает определенные сложности по их хранению и уходу за ними. Каждый подраздел вышеупомянутого списка предметов требует определенных условий хранения, у каждого свои подходящие параметры температурно-влажностного режима и свои требования к освещенности, необходимые для обеспечения наилучшей их сохранности. Поэтому каждый конкретный случай требует индивидуального рассмотрения и выбора методики для консервации, реставрации и хранения. Общего – универсального, для всех вещей решения не существует.

В 2014 г. музеем взят курс на развитие собственной реставрационной базы.

10 февраля 2014 г., приказом директора музея Д. П. Бака мне вверено руководство отделом реставрации музейных предметов, состоящим из: реставратора графики, реставратора книг, 2-ух реставраторов предметов мебели и ДПИ, сложившийся коллектив реставраторов, с большим опытом работы, который в 2003 г. вошел в структуру музея привнес в неё свою техническую базу – полное оснащение мастерской.

Естественно, что исходя из сложившейся ситуации первоочередной задачей стало комплектование оборудованием мастерской реставрации книг и графических произведений, которая включила в себя: выбор оборудования, оформление документации на закупку; последующее за этим получение и грамотное продуманное размещение и установку приобретенного реставрационного оборудования в помещении мастерской:

- 4-х рабочих столов с подсветкой;
- широкоформатного прессы;

- промывочной ванны;
- химического вытяжного шкафа,
- 2-а пресса для реставраторов книг.

Закуплены реставрационный инструментарий и реставрационные расходные материалы как для отдела книг и графики, так и для мастерской реставрации предметов мебели и ДПИ.

Драйверы для хранения музейных предметов находящихся в реставрации и для хранения реставрационных материалов – кожи и реставрационной бумаги.

Мастерская реставрации графики и книг только что закупившая оборудование, одновременно устанавливая и осваивая новое оборудование, осуществляла подготовку к выставке, „Литературный музей: воспоминание о будущем“, посвященную 80 годовщине музея, где было представлено более 1200 раритетов, которой предстояло открыться весной 2014 г. в 11-ти залах Большого дворца в Музее-заповеднике „Царицино“.

С 2014 г. все рабочие места были оборудованы компьютерами, что позволило упорядочить введение реставрационной документации, контроля за перемещением музейных предметов.

С 2014 г. отдел консервации и реставрации возобновил временно утраченную практику введения Реставрационных Советов, на которые, по мере необходимости приглашаются реставраторы высшей и первой категории различных специализаций из ведущих организаций культуры и искусства г. Москвы, таких как ГИМ (Государственный исторический музей) и Библиотека иностранной литературы им. М. И. Рудамина, ГТГ (Государственная Третьяковская галерея), ВХНРЦ им. Грабаря (Всероссийский художественный научно-реставрационный центр имени Грабаря), ДПИ (Всесоюзный музей декоративно прикладного и народного искусства).

В 2015 г. по целевой программе Министерства культуры музеем приобретен плоттер и закуплен бескислотный картон. С этого момента сектор специального технического обеспечения фондов, под началом Александра Владимировича Ткаченко производит климатические контейнеры, папки, коробка для хранения музейных предметов, проанализировав ранее используемые формы хранения и совместно с хранителями разработав наиболее оптимальные варианты.

С 2016 г. для сотрудников отдела реставрации организуются стажировки у высоко квалифицированных специалистов. Это позволяет перенять мастерство и значительно расширить профессиональные навыки, освоить реставрацию смежных материалов.

Стажировка на базе сектора научной реставрации фондов ВГБИЛ им. М. И. Рудомино, под руководством реставратора высшей категории Шиловой И. А., позволили нашему сотруднику Некрасовой Ю. А. освоить реставрацию переплёта выполненного с использованием ткани дублированной на картон, так же отработать навыки реставрации мягкого переплёта. С июня 2017 Некрасова Ю. А. проходит стажировку по теме „Основы реставрации книги в кожаном переплёте с тиснением на досках: „Октоих Иоанна Дамаскина“ XIX в.

Стажировка в РОСФОТО („Государственный музейно-выставочный центр РОСФОТО“/The State Russian Museum and Exhibition Centre ROSPHOTO) в 2016 г.

в Санкт-Петербурге позволила мне ознакомиться с современными методиками и материалами по консервации и реставрации фотографий, что необычайно актуально. Фотоколлекция литературного музея насчитывает свыше 140 000 единиц хранения, раскрывает и может проиллюстрировать всю историю фотографии с момента её зарождения до наших дней.

В собрании литературного музея широко представлены книги с автографами декабристов, писателей, общественных деятелей. Основатель музея и его первый директор В. Д. Бонч-Бруевич писал в 1951 г.: „Я отлично знаю, что нигде в СССР, нигде за границей, ни в Европе, ни в Америке – решительно нигде нет и не было подобного собрания: ни в Музеях, ни в библиотеках, и только у нас... организован этот оригинальный фонд“.

Этот оригинальный фонд сегодня насчитывает 18 тысяч книг. Значительное число поступающих в реставрацию книг именно из этого уникального фонда. Главной задачей реставратора становится не только возвращение предмету целостности конструкции и экспозиционного вида, но и сохранения следов бытования таких как – пометы, автографы, надписи, выполненные известным владельцем книги.

Издания XX в., широко представленные в литературном музее – несмотря на близость к нам по времени, часто попадают в отдел реставрации в сильно поврежденном состоянии. (МИР ИСКУССТВА).

Та же тенденция прослеживается и в тиражной графике. Автор использует доступный материал, не руководствуясь совместимостью основы и техники исполнения произведения, последняя как правило бывает смешанной и часто включает в себя аппликацию, выполненную из различных материалов. Художника волнует быстрота воплощения замысла, яркость и сила воздействия на зрителя, актуальность и своевременность, а при необходимости ещё и возможность быстроты тиражирования.

ГЛМ располагает богатой коллекцией уникальных литературно-художественных памятников крупноформатного трафаретного плаката тиражной графики размноженной вручную. Это связанные приемственностью „Окна РОСТА“ отражающие историю становления Социалистического государства и сформированные на их традиции „Окна ТАСС“, мгновенно отражающие хронику основных событий войны и тыла времен Второй мировой войны.

Работа с подобным материалом крайне затруднена, во первых, из за больших размеров листа – два метра на полтора, или более того. Плакаты выполнены не на цельном бумажном полотне, а собраны из различных полотен бумаги на клей, доленое направление во всех этих частях не совпадает, отчего по линии их склейки часто наблюдается деформация. Бумага ломкая, в ней большое содержание лигнина, на листах множественные разрывы, с многочисленными утратами. Красочный слой осыпается и не устойчив к воде.

И в заключении хочу показать вам трафареты, по которым вручную изготавливались „Окна РОСТА“, они по своей „ажурной“ структуре очень уязвимы. Сцепление красочного слоя с бумагой на трафаретах часто слабое, краска скопившаяся по краям прорези букв и фигур может осыпаться. Здесь не подходят меры консервации, не даёт нужного результата дублирование. Вполне возможно, что как оптимальный вариант будет выбрана методика „инкапсулирования“.

Реставрация негативов на стеклянной основе: химическая обработка в водных растворах

Маргарита Далибандо, Ирина Сергеевна Пармузина

Restoration of glass plate negatives: chemical treatment in water solutions

Margarita Dalibando, Irina Parmuzina

Summary

One basic problem that needs to be resolved in chemical treatment processes for restoration of glass plates negatives is the risk of the photo emulsion flaking off caused by the immersion of the negative in water solutions.

This paper depicts the various aspects of chemical treatment techniques most popular in Russian restoration tradition including the negative effect they have on long-term storage of negatives. A specific focus is placed on the methodology developed at the laboratory of the All-Russian Scientific and Research Institute for Archives and Records Management (VNIIDAD) which gives stable results posing minimum danger to the state of the photo emulsion layer.

Discussing several examples taken from the practice of the Laboratory for restoration of photo documents at the Historical Museum, this article presents the merits of this method in fighting various defects of chemical origin that appear on the negatives as a result of mistakes made during initial processing of photos as well as defects that have occurred during storage.

Key-words: State Historical Museum – Moscow, restoration of negatives, chemical treatment, photo documents.

В России накоплен богатый практический опыт в области реставрации фотодокументов. С негативами на стекле успешно работают специалисты в государственных архивах кинофотодокументов Москвы и Санкт-Петербурга, а также в методическом центре РОСФОТО. В 1970-х г. Всесоюзным научно-исследовательским институтом документоведения и архивного дела (ВНИИДАД) были опубликованы методические рекомендации по реставрации фотодокументов, которые легли в основу отечественной реставрационной практики в этой области.

В Историческом музее специальная мастерская реставрации фотодокументов была создана в 1980-е гг. В настоящее время она располагает всеми доступными ресурсами для квалифицированной работы: хорошими помещениями, современным оборудованием и материалами, а также грамотными специалистами, которые прошли стажирование в ведущих реставрационных центрах и освоили практические знания в области реставрации различных видов фотодокументов, в том числе, и негативов на стеклянной основе.

Приобретению профессиональных навыков значительно поспособствовал непосредственный опыт работы с собранием фотодокументов Исторического музея, которое уникально не только своей численностью, но и разнообразием представленных в нём материалов. В фонде хранятся дагерротипы, амбротипы, ранние соленые отпечатки, альбумины и коллодионы, а также все виды желатино-серебряной печати.

Негативы в этом ряду выделены в отдельный фонд, на данный момент в нём насчитывается свыше 100 000 единиц хранения. Около 15 000 из них либо относятся к коллекциям авторских негативов, либо представляют особый интерес с исторической точки зрения. Остальные негативы входят в состав научно-вспомогательного фонда и представляют собой, в основном, фотофиксацию фондовых предметов.

В процессе каталогизации коллекции авторских негативов на стекле фотографа А. А. Губарева при сканировании их на просвет возникла проблема идентификации ряда сюжетов по причине неудовлетворительной сохранности изображений.

Александр Александрович Губарев родился в 1862 г. в Москве в купеческой семье. Окончил коммерческое училище, работал в банке в должности банковского служащего и конторщика, имел чин коллежского регистратора, а затем чин губернского секретаря. После выхода в отставку Губарев посвятил свою жизнь краеведению и москвоведению. С 1911 г. он был членом российского фотографического общества и до конца жизни занимался созданием фотолетописи Москвы, Московской губернии и городов России. 16 февраля 1913 г. он опубликовал фотоальбом „200 видов Исторической Москвы“. Губарев стал инициатором создания Музея старой Москвы, который просуществовал до 1926 г. В 1937 г. Губарев передал около 7000 негативов и позитивов в Исторический музей.

В результате реставрационного осмотра этой коллекции было отобрано 40 негативов одного формата, размером около 4,5х10,7 см. Детальное визуальное обследование позволило определить, что все негативы желатино-серебряные, и стекла для них, предположительно, были нарезаны из готовых пластин более крупного формата, так как по краям одного и того же негатива можно было наблюдать с одной стороны следы равномерного машинного полива эмульсии, с другой – следы неровной ручной обрезки с выступающей за край эмульсией, в некоторых местах загнутой на лицевую сторону в виде „мертвых складок“.

По формату это фотопластины, предназначенные для стереосъёмки, но в данном случае Губарев использовал каждое стекло для получения двух разных кадров, дважды экспонируя его в камере. Таким образом, было необходимо провести реставрацию 80 отдельных изображений.

На основании характера наблюдаемых дефектов были выделены две группы негативов. К первой группе отнесли негативы с механическими повреждениями эмульсии и стекла (разбитое стекло, трещины, сколы, царапины и отслоение эмульсии). Во вторую группу попали негативы с дефектами химико-фотографического характера, выражающимися в изменении структуры изображения. Такие дефекты могли возникнуть из-за неаккуратности при первичной фотографической

обработке, из-за нарушения режима хранения или просто в результате естественного старения. У большинства негативов этой группы на поверхности наблюдался налёт „серебряного зеркала“, а также пятна желтого и красно-коричневого цвета. Эти дефекты не только препятствовали получению качественных отпечатков с негатива, но в некоторых случаях несли угрозу дальнейшего разрушения изображения, вплоть до его полной утраты. На одних негативах налёт занимал все пространство кадра и был столь плотным, что делал изображение неразличимым, на других налёт был слабее и располагался лишь по краю кадра.

Перед началом реставрации все негативы были отсканированы на просвет и в отражённом свете, с каждого был сделан аналоговый отпечаток на фотобумаге контактным способом.

Чтобы принять решение о возможности химической обработки с погружением в растворы, была проведена проба на водостойкость. Для этого отобран негатив с плотным налётом, где разрыхление желатинового слоя и отслоение от стеклянной подложки могло произойти с наибольшей вероятностью. Негатив погрузили в воду на 10 минут, за это время никаких видимых изменений адгезии к подложке не наблюдалось, поэтому решили провести химическую обработку всей группы негативов.

Предварительно негативы были обеспылены, со стороны стекла удалены следы пальцев ватным тампоном с 50% спиртовым раствором. Отслоения эмульсионного слоя, обнаруженные по краям стекол, обрезанных вручную, были укреплены 2% водным раствором желатины. Негативы с разбитым стеклом были сдублированы на стеклянную основу и укреплены по периметру лентой фильмопласта.

Для устранения налёта „серебряного зеркала“ была выбрана методика с использованием 0,5–1% спиртового раствора йода. Предпочтение этому способу было отдано потому, что спирт препятствует набуханию эмульсионного слоя, благодаря чему йод удаляет налёт только с поверхности, не затрагивая само изображение. В зависимости от плотности налёта обработка длится от 1 до 10 минут под постоянным наблюдением, затем негатив промывается в спиртовой ванночке и обрабатывается в растворе нейтрального фиксажа – тиосульфата натрия. После химической обработки следует длительная тщательная промывка в проточной воде. Затем негатив выдерживается в ванне с дистиллированной водой с добавлением смачивающих пластифицирующих составов и высушивается на воздухе.

С каждым негативом работали индивидуально, наблюдая за состоянием фотоэмульсионного слоя в процессе и строго соблюдая температурный режим обработки – 15°С. В большинстве случаев обработка дала удовлетворительный результат и налёт „серебряного зеркала“ удалось устранить. Однако на поверхности ряда негативов остались стойкие коричневые пятна, на которые йодная обработка не оказала никакого воздействия. Такие пятна, согласно известным методикам, можно удалить лишь прибегнув к радикальной мере – химическому процессу с отбеливанием и перепроявлением изображения, который был разработан для восстановления угасших негативов. В процессе отбеливания коричневые пятна ис-

чезают вместе с изображением и при перепроявлении уже не восстанавливаются. Методика отбеливания и перепроявления сопряжена со значительным риском, особенно когда речь идёт о негативах на стекле, поскольку за время бытования негатива степень адгезии желатинового слоя к стеклу значительно снижается. Отбеливание происходит в растворе с кислой реакцией среды, а перепроявление – в щелочной среде, поэтому негатив испытывает значительное влияние такого перепада кислотности, что может привести к разрыхлению желатинового слоя и отслоению его от стекла. Кроме того, в процессе отбеливания серебро изображения переходит в растворимые соединения, которые могут частично удалиться из желатинового слоя и не восстановиться при перепроявлении. Таким образом, присутствует риск потери контраста и оптической плотности изображения, также возможно внезапное появление пятен на новых местах.

Принимая во внимания все риски, тем не менее, было принято решение провести пробную обработку одного из негативов со стойкими коричневыми пятнами. В результате обработки коричневые пятна удалось полностью устранить, при этом никаких изменений в оптической плотности не наблюдалось – такой вывод был сделан на основе визуального сопоставления двух файлов высокого разрешения, полученных при сканировании на просвет негатива до и после обработки. Однако помещение негатива в кислую среду при отбеливании неблагоприятно сказалось на сцеплении эмульсионного слоя с подложкой – появились значительные отслоения по краю и отставания по всему полю кадра в виде пузырьков, поэтому от обработки остальной группы негативов пришлось отказаться.

Таким образом нарушение адгезии к подложке представляет собой значительную проблему, с которой часто приходится сталкиваться при обработке в растворах негативов на стекле. Поэтому необходимо всегда иметь наготове чистое стекло нужного формата с желатиновым подслоем для того, чтобы при необходимости провести перенос эмульсии на новую подложку. Но нередко перенос на новое стекло производится как запланированное реставрационное мероприятие – в тех случаях, когда требуется заменить стекло.

В качестве примера хотелось бы привести опыт реставрации группы из трех негативов на стекле формата 18x24 см, хранящихся в фондах Музеев Московского Кремля. Сюжеты, запечатленные на них, представляют уникальную историческую ценность, однако сохранность негативов в процессе бытования пришла в столь неудовлетворительное состояние, что потребовалось серьезное реставрационное вмешательство, чтобы предотвратить угрозу их полного разрушения.

Первый негатив с изображением галереи церкви „Спаса на Бору“ Московского Кремля был снят неизвестным фотографом в Москве не позднее 1932 г.

Церковь „Спаса на Бору“ относится к памятникам, уничтоженным в годы советской власти. Первое упоминание монастыря на Московском Бору встречается в 1319 г. в Никоновской летописи и Софийском временнике: около года здесь находилось тело убитого в Золотой Орде князя Михаила Ярославича Тверского. Тело бывшего врага Москвы было положено в соборе в знак единения русских в борьбе с Ордой. Незадолго до наполеоновского нашествия „Спас на Бору“ запе-

чатлел на своём рисунке Фёдор Яковлевич Алексеев. В 1812 г. французские солдаты разорили храм. В 1850–60-х годах по проекту архитектора Ф. Ф. Рихтера храм отреставрировали и заново расписали. При этом его постарались по возможности освободить от позднейших архитектурных привнесений. Храм „Спаса на Бору“ был снесён 1 мая 1933 г. на основании решения Политбюро ЦК ВКП(б) по предложению Авеля Енукидзе несмотря на протесты таких видных реставраторов, как Пётр Дмитриевич Барановский.

По центру кадра на негативе наблюдался столь плотный налёт „серебряного зеркала“, что изображение было неразличимым. Для удаления налёта применялась описанная выше методика йодной обработки, которая позволила добиться превосходных результатов – от пятна остался лишь след по границе, аналоговая печать с негатива позволила ввести в научный оборот редкое изображение архитектурного памятника, не сохранившегося до наших дней.

Второй негатив из фонда Музеев Московского Кремля – с изображением иконостаса церкви „Благовещения на Житном дворе“. Он был снят неизвестным фотографом не позднее 1929 г.

Благовещенскую церковь постигла та же участь – её снесли в 1932 г. История этого памятника такова. В 1731 г. императрица Анна Иоанновна велела построить на месте деревянной часовни каменную Благовещенскую церковь, причём так, чтобы явленная икона оказалась внутри церкви за правым клиросом, а Благовещенская башня стала колокольной. Архитектор Г. Шедель построил простое здание с четырёхскатной крышей и одним маленьким куполом. После уничтожения церкви в XX в. придел в Благовещенской башне был упразднён, а крест над шатром вновь заменён флюгером. Судьба явленной иконы на стене башни неизвестна.

На поверхности негатива проступил слой налёта желто-зеленого цвета с металлическим отблеском, наиболее плотный в тенях изображения. При контрольной аналоговой печати области налёта проявились в виде соларизации, не позволяющей рассмотреть детали интерьера и иконостаса. Используя тот же метод химической обработки с раствором йода удалось добиться удалить этот налёт и спасти угасшее изображение.

Третий негатив из коллекции Музеев Московского Кремля был выполнен фотографом Д. М. Гусевым. Его сюжет – „декоративная скульптура на восточном фасаде Спасской башни. Восточный фасад, 4 арка слева“.

Негатив был опубликован автотипическим способом в книге С. П. Бартенева „Московский Кремль в старину и теперь“¹. На изображении запечатлено белокаменное украшение с восточного фасада башни, внизу видны Верхние торговые ряды на Красной площади. Белокаменные украшения были вытесаны вновь при реставрации башни в 1866 г. В перечислении источников книги Бартенев указывает, что „наибольшую часть рисунков составляют снимки с натуры, сделанные

¹ **Бартенев, С. П.** Московский Кремль в старину и теперь. т. 1. Москва: Синодальная типография, 1912, илл. 158.

фотографом Д. М. Гусевым“. Работа над книгой была завершена в конце 1911 г., в 1912 она вышла в свет и по сей день является одним из основополагающих трудов об укреплениях Московского Кремля. Первый том, куда вошла данная иллюстрация, был посвящен стенам и башням.

Стеклоподложка данного негатива имела явные следы деградации. Проводить её укрепление было нецелесообразно, поэтому решили перенести эмульсию на новое химически инертное стекло. Предварительно проводилось дублирование эмульсии в хромокалиевых квасцах для повышения стабильности желатины и предотвращения её разрыхления. Обработка осуществлялась по следующей схеме: сначала негатив помещают в водный раствор плавиковой кислоты, которая запускает процесс растворения стекла, в результате чего эмульсия отделяется от подложки. Эмульсию перемещают в кювету с ледяной водой, где под освобожденный и свободно плавающий слой подводят новое стекло, вынимают его из воды, и выравнивая и разглаживая морщины стеклянной палочкой, высушивают.

В процессе переноса удалось попутно избавиться от розового пятна на эмульсионном слое. Перенос негатива на новую стабильную основу сделал возможным получение контрольного отпечатка с негатива.

В заключении хочется отметить, что химическая обработка негативов на стекле является весьма серьёзным реставрационным вмешательством, решиться на которое можно только тщательно взвесив все „за“ и „против“. Но подчас такая обработка является единственной возможностью остановить процесс разрушения негатива и восстановить утраченные детали изображения. Решение о целесообразности такой обработки можно принимать, лишь обладая значительным опытом в области химической реставрации фотодокументов.

Острожская Библия первопечатника Ивана Федорова. Вторая жизнь

Ирина Шилова

The Ostrog Bible of the First Book Printer Ivan Fyodorov.

The Second Life

Irina Shilova

Summary

The Tver State United Museum is one of the largest museum unions in Russia which holds valuable documentary and material evidence.

In 1998 the Ostrog Bible, an unique monument of Russian literature, accidentally appears in Tver State United Museum.

The text is based on Church Slavonic translations of the Biblical books dated to the end of XV century produced in Novgorod under the supervision of archbishop Genadii. Nowadays around 350 copies of the Ostrog Bible are preserved (completely or partially). For 14 years this edition has been stored at the museum depots/archives biding its time.

In August of last year the Ostrog Bible was handed over for restoration to the Scientific Research Department for Book Conservation and Restoration at the All-Russian Library for Foreign Literature "M. I. Rudomino". The book was accepted for restoration in particularly bad condition. During the meeting of the Book Concervation Council which was, also, attended by Tver Museum archive keepers, specific repair measures for the restoration of the literary monument were identified. The pages of the edition were repaired and new leather covers produced.

A second life, a completely different one, can start not just for humans. The Ostrog Bible returned to Tver Museum where now after restoration it can experience a full-fledged museum life, be publicly displayed...

Key-words: Tver State United Museum, restoration, Ostrog Bible, Ivan Fyodorov, All-Russian Library for Foreign Literature "M. I. Rudomino".

Тверской государственный объединенный музей является одним из крупнейших в России музейных объединений, хранящим бесценные документальные и материальные свидетельства по истории России и Тверского края. Музей был основан в 1866 г., как историко-археологический по инициативе Тверского губернского статистического комитета. Комиссию по его созданию возглавил губернатор Твери князь, генерал-майор, племянник героя Отечественной войны 1812 г. Петра Ивановича Багратиона, Петр Романович Багратион.

Накануне 1917 г. музей был одним из богатейших провинциальных хранилищ древностей – здесь находилось 18 тыс. экспонатов.

В 1977 г. было создано объединение музеев области. На сегодняшний день в составе объединения находятся 32 музея различного профиля – краеведческие, литературные, военно-исторические, этнографические.

В 1998 г. Острожская Библия, уникальный памятник русской книжности, случайно попала в Тверской государственный объединенный музей. До этого она также случайно попала к человеку, который не знал что с ней делать – рассказывали хранители музея.

Острожская Библия – первое завершенное издание Библии на церковнославянском языке, опубликованное в Остроге русским книгопечатником Иваном Федоровым в 1581 г. с помощью православного князя Константина Острожского, по благословению игумена Иова.

В основу Острожской Библии был положен церковнославянский перевод библейских книг, выполненный к концу XV в. в Новгороде под руководством архиепископа Геннадия.

Как и все издания Ивана Федорова „Острожская Библия“ набрана и сверстана безупречно. В ней применен мелкий „острожский“ шрифт, полууставный, с элементами скорописных начертаний, и набор в две колонки. Заставки, в большинстве своём, помещенные в начале каждой книги Библии, устанавливают необходимые между ними паузы и облегчают чтение. Одновременно они выполняют и декоративную функцию, нарушая однообразие наборных страниц. Заставки выполнены в виде чётких прямоугольников с растительными орнаментами.

Красотой и выдержанностью стиля отличаются в Острожской Библии многочисленные инициалы. Все они имеют форму прямоугольников, обведенных по краям белой линией. Заглавные литеры в них украшены растительными элементами, листья, цветы. На сегодняшний день сохранились (полностью или частично) около 350 экземпляров Острожской Библии.

14 лет Библия пролежала в фондах Тверского государственного музея, ожидая своего часа. В августе прошлого года, при финансовой поддержке Комитета по делам культуры Тверской области, Острожская Библия была передана на реставрацию в научно-исследовательский отдел консервации и реставрации книги Всероссийской государственной библиотеки иностранной литературы имени М. И. Рудомино.

За четыреста с лишним лет жизни Библия неоднократно подвергалась разрушительным воздействиям и поступила к нам в отдел в ужасающем состоянии. На каком-то этапе жизни книгу сильно залили водой, что привело к поражению плесенью всех листов. Но на этом невзгоды не закончились. Библия попадает в руки переплётчиков непрофессионалов, которые обрезают поврежденные листы чуть не по тексту, чтобы листы не выпадали, заливают корешок блока толстым слоем костного клея и одевают этот уникальный памятник в переплёт из дермантина.

На реставрационном совете, на котором присутствовали и хранители Тверского музея, были намечены следующие реставрационные мероприятия:

1. Снять дерматиновый переплёт, очистить корешок блока от клея, разобрать на тетради, листы.

2. Листы промыть, продезинфицировать в водно-спиртовом растворе, отреставрировать.

3. Блок перешить, изготовить новый цельнокожаный переплёт.

После демонтажа переплёта, блок был расплетен на тетради, листы. Выяснилось, что часть листов отсутствует, отсутствует и титульный лист, нарушена пагинация некоторых листов.

Листы блока, сильно разрушенные плесенью, промывались в сетках, в теплой воде. Перед реставрацией, так же в сетках, листы выдерживались в водно-спиртовом растворе (1:1) для дезинфекции.

Для восполнения утрат, совершенно ветхие листы, перекладывались из сеток, на которых промывались, на лист холлитекса.

Утраты листов восполнялись реставрационной бумагой (100% сульфатная целлюлоза, 50 г/куб. см), близкой по толщине и цвету к оригиналу. Фрагменты листов, сохранившиеся после последней обрезки блока, укреплены и сохранены. Для укрепления ветхой бумаги использовалась равнопрочная бумага, „шелковка“, 6 г/куб. см, мучной клей.

После реставрации листы были переданы переплётчику, Луневу Илье Николаевичу. Листы скомплектованы в блок без нарушения пагинации. По договоренности с хранителями, недостающие листы были добавлены в блок, для этого использовалась та же бумага, что и для реставрации листов (добавлено было 136 листов пустых, и только титульный лист и предисловие, всего 7 листов, были отпечатаны).

После реставрации листов блок был сшит на 4 сдвоенных пеньковых шнурах по аналогии с книгами того времени. После шитья блок был проклеен, откаширован, укреплен по корешку полоской хлопчатобумажной ткани. Переплётные крышки были изготовлены из 3-х мм влагостойкой березовой фанеры, оклеенной бескислотным картоном (по два слоя с каждой стороны), общая толщина сторонки составила 7 мм. Сняты фаски по торцам сторонки, вырезаны пазы для крепления ремней замочков. Крышки смонтированы на блок при помощи шнуров шитья, пропущенных через соответствующие отверстия в крышках и закрепленных клеем с внутренней стороны. Сплетены функциональные реставрационные капталы, на блоке, на сердечнике из пенькового шнура, льняными нитями.

Подготовлена кожа для переплёта. Телячья кожа, выросток, смешанного дубления, была окрашена анилиновыми красителями в тёмнокоричневый цвет, характерный для русских переплётных книг того времени, отшерфована и одета на крышки. Для сохранности отреставрированных листов, кожа корешка не подклеивалась к блоку, в качестве отступа был использован фильтровальный картон. Смонтированы замочки, из латуни, реконструированные по аналогии с замками переплёта Библии Ивана Федорова, хранящейся в фондах Мордовского республиканского объединенного краеведческого музея.

Крышки переплёта оформлены линейным тиснением, характерным оформлению подобного типа переплётных книг.

Вторая жизнь, совершенно иная, может начаться не только у человека. Острожская Библия вернулась в Тверской музей, где теперь, после реставрации, может вести полноценную музейную жизнь, экспонироваться...

История формирования коллекций Отдела редкой книги Научной библиотеки Томского государственного университета Организация международной школы реставрации

Марина Савченкова

**Formation of collections at Department of Rare Books
of the Tomsk State University's Scientific Library
Organization of an international school for restoration**

Marina Savchenkova

Summary

Rare Books and Manuscripts Department was created at the Scientific Library of the Tomsk State University in 1944. It keeps unique fund of literary monuments in Siberia with over 120,000 library units. The Regional Center for Document Conservation was established on the basis of the Division of Hygiene and Restoration of the Rare Books and Manuscripts Department in 2002. Now the center employs 11 people. There are no educational institutions for the training of restorers of literary monuments in Siberia and Ural. The great distances and financial difficulties further complicate the completion of restoration centers with staff. There is a lack of restorers throughout the Siberian region. In regions' libraries (especially those behind the Urals), significant amounts of literary monuments of global, federal and regional importance are stored that need urgent restoration.

Key-words: Scientific Library of the Tomsk State University, restoration.

Научная библиотека Томского государственного университета открылась в 1888 г. одновременно с университетом. Основателем библиотеки является Василий Маркович Флоринский – врач и писатель, устроитель Томского университета, первого на территории Сибири и Дальнего Востока, и попечитель Западносибирского учебного округа.

В формировании обширного по численности и уникального по составу первоначального фонда библиотеки огромную роль сыграли российские меценаты, учёные, писатели, общественные деятели. В основу библиотеки легли книжные собрания Г. А. Строганова, С. М. Голицына, В. А. Жуковского, А. В. Никитенко и др.

Первым вкладом в библиотеку был дар графа Александра Григорьевича Строганова, члена Государственного совета, сына Григория Александровича Строга-

нова, известного русского дипломата, посла в Швеции, Испании и Турции. А. Г. Строганов в 1875 г. дал согласие В. М. Флоринскому, служившему в Министерстве народного просвещения и знавшему о проекте создания университета в Сибири, передать в дар будущему университету родовую библиотеку своего отца в составе 22 626 томов, где были представлены издания XIII–начала XIX вв. по самым различным отраслям знаний, энциклопедии, различные словари и справочники, карты, атласы, ноты, а также около 30 рукописных книг. Приобретенные рукописи были на латинском и французских языках, написанные на пергаменте с художественными виньетками и заставками. Уже при разборе этой коллекции было отмечено наличие в ней большого количества книжных редкостей и В. М. Флоринским было принято решение сохранить её как единое целое, а особо редкие и ценные книги (около 500) разместить в специальные витрины. Таким образом, уже в то время было создано ядро для будущего отдела редких книг.

26 августа 1880 г. состоялась торжественная закладка здания университета. К 1885 г. здание университета было построено, в центральной части для библиотеки были отведены помещения площадью около 1200 кв. м. В июле 1885 г. к работе приступил главный библиотекарь С. К. Кузнецов, кандидат историко-филологических наук, знаток древних и новых языков. Книги и журналы были распределены по трем отделениям: иностранному, русскому и медицинскому.

В 1912–1914 гг. на территории Университетской рощи для библиотеки построили отдельное здание в стиле неоклассицизма, по проекту архитектора А. Д. Крячкова.

В 1914 г. по проекту известного сибирского архитектора А. Д. Крячкова для библиотеки было построено отдельное здание, а витрины с редкими книгами были установлены в специальном помещении, которое получило название „комната витринных книг“. В настоящее время в этой комнате располагается Региональный центр консервации документов.

Особую ценность этой библиотеки представляла интересная подборка различных художественных альбомов XVII–начала XIX вв., имеющих в своем составе гравюры с картин известных европейских художников, хранившихся в то время в крупнейших музеях Европы – Дрезденской галерее, Лувре, галерее „Питти“ и др., а также 25 оригинальных акварельных рисунков XVIII в., которые являются копиями с фресок Геркуланума и несколько литографий с картин известных русских художников.

В марте 1920 г. по решению историко-филологического факультета университета под руководством профессора Б. Л. Богаевского в библиотеке был открыт Кабинет графических искусств, задачей которого было „...обратить внимание на книгу как памятник культуры соответствующих стран и веков“. В Кабинете в основном были представлены отдельные графические работы и альбомы с репродуцированными гравюрами из собрания Строгановых.

Таким образом, библиотека Строгановых стала основой для библиотеки Томского университета и коллекция рукописей начала складываться одновременно с фондом библиотеки с 1880 г.

В 1978 г. по проекту архитектора Э. И. Дрейзина построено ещё одно здание, соединенное со старым двумя переходами. Общая площадь библиотеки составляет 16 559 кв. м. За большие заслуги в формировании книжного фонда и значимость его для научной и культурной жизни Сибири библиотека получила титул „научная“ (1934); стала методическим центром для 53 вузовских библиотек Западной Сибири (1969). Томский университет, и в его составе библиотека, получил статус особо ценного объекта культурного наследия народов Российской Федерации (1998). В настоящее время фонд библиотеки насчитывает 3,8 млн. ед. хранения, в том числе свыше 114 тысяч ед. рукописей и книжных памятников.

Отдел редких книг и рукописей был создан в библиотеке как самостоятельное структурное подразделение в 1944 г. и именно в это время рукописи были выделены в отдельную коллекцию. За время существования Отдела в структуре Научной библиотеки собран уникальный для Сибири фонд книжных памятников, насчитывающий свыше 120 тыс. ед. хранения. Общие хронологические границы фонда – конец XII–XXI вв. При отделе рукописей и книжных памятников создан Музей книги, который даёт возможность увидеть памятники книжной культуры, хранящиеся в стенах библиотеки.

Фонд состоит из четырех частей:

- фонд рукописей и архивных документов;
- фонд книжных собраний и тематико-хронологических коллекций;
- фонд спецколлекций;
- справочный фонд.

Тематика хранящихся в фонде материалов имеет универсальный характер и материал представлен на русском, на многих европейских языках (французский, немецкий, английский, латынь, греческий, голландский, итальянский, испанский, польский и др.) и на отдельных восточных языках (китайский, японский, арабский и пр.). В состав фонда входят: рукописные и печатные книги, журналы, газеты, альбомы, а также листовки, плакаты, открытки, фотографии, карты, ноты, живописные работы, гравюры, архивные материалы и пр.

Имеются различные тематико-хронологические коллекции 19 частных книжных собраний, ранее принадлежавших известным писателям, учёным и общественным деятелям России XIX–XX вв., а также 14 личных архивов ряда сибирских деятелей (Г. Н. Потанина, Н. И. Наумова, П. И. Макушина). Имеется также справочный фонд, формируется фонд изобразительных материалов.

Коллекция западноевропейских изданий включает книги, изданные в различных европейских городах в XV–XVII вв., в том числе сюда входят и 26 инкунабул.

Печатные книги распределены по коллекциям:

- коллекция книг кириллической печати включающая издания XVI–XX вв. Некоторые из них были приобретены во время одной из археографических экспедиций, которые регулярно проводятся на территории Томской области;
- коллекция автографов (книги с авторскими дарственными автографами Н. В. Гоголя, В. А. Жуковского, А. И. Герцена, И. А. Гончарова, Д. И. Менделеева, И. М. Сеченова и др.);

- коллекция рукописей включает славяно-русские рукописи XVI–XX вв., а также около 230 западноевропейских и восточных рукописей на различных европейских языках (латинском, греческом, французском, немецком, польском и др.) и на языках народов Востока (арабском, китайском и др.).

Самая ранняя из них на латинском языке относящаяся к XIV в.

Большой научный, исторический и культурный интерес представляют рукописи, по содержанию или своему происхождению связанные с историей Сибири и Томска. Прежде всего это собрание древнерусских грамот XII–начало XVIII вв.

Одной из интереснейших этнографических групп Сибири являются старообрядцы, имеющие компактные места проживания на территории Томской области.

В 1650–1660 гг. патриархом Никоном и царем Алексеем Михайловичем была предпринята церковная реформа, которая внесла изменения в традиции Московской Церкви. Богослужбная реформа вызвала раскол в русской церкви, а приверженцы старообрядчества официально именовались „раскольниками“. Старообрядцы, вплоть до конца XVII в., были убеждены, что старая вера вернётся. Государством „старая вера“ была непризнанной, более того – жестоко преследуемой. Их монахов и монахинь рассылали по монастырям под строгий надзор, а иногда осуждали на каторжные работы. За пропаганду соответствующих взглядов и богослужение по старому образцу их носитель подлежал аресту и духовному суду.

Бегство старообрядцев началось в 1667 г. Старообрядцы от преследования государства уходили и селились в диких необжитых местах или выезжали за границу: в Польшу, Швецию, Пруссию, Турцию, Японию и Китай. В бегах находилось около 1 млн. человек. За границей старообрядцы селятся большими колониями, строят свои церкви, монастыри, скиты. В России тоже существовали свои крупные старообрядческие центры с развитым сельским хозяйством, судоходством, торговлей.

Несмотря на жестокие преследования, старообрядцы сохранили свою веру. В общинах бережно хранились древние рукописи и старопечатные книги, старинные иконы и церковная утварь. Но главное, что они создали новую культуру, в рамках которой вся жизнь человека подчинялась общинным, соборным решениям.

Их мужество и непреклонность за свои убеждения – одна из замечательных страниц духовной истории русского народа.

На протяжении почти всего XVIII в. действовал указ царя Петра I об изъятии старинных печатных и рукописных книг и икон старого письма и отсылке их в Святейший Синод. Обнаруженные „вредные“ книги и целые библиотеки могли уничтожаться. Старообрядческие книги служили вещественным доказательством на суде. Возвращению владельцу они не подлежали.

Указом Томской духовной консистории от 17 июня 1883 г. предписывалось „отправить в ящиках раскольниковы книги на временное хранение в библиотеку семинарии“. Список передаваемых книг насчитывал 269 единиц. В настоящее время

в фонде отдела редких книг библиотеки университета хранится 65 рукописей и 60 старопечатных книг, ранее входивших в состав „раскольниковской библиотеки“.

Старообрядчество в Российской империи официально было запрещено до 17 апреля 1905 г.

Старообрядцы до настоящего времени продолжают сохранять элементы традиционного уклада. Особое место в сохранении традиций играла и играет книга, которая всегда передавалась по наследству в старообрядческих семьях. Отдаленность от издательских центров, недостаток в книгах возмещался рукописными изданиями. Книги показывают нам высокий уровень книгописной мастерской, из которой они вышли. Для старообрядцев характерен книжно-учительский тип православной культуры. По своей сути это средневековая культура с культом рукописной книжной традиции.

Большинство книг имеют традиционные переплёты. Книжные блоки одеты в доски, крыты кожей, имеется тиснение, замки. Однако в составе коллекции хранятся рукописи, переплетённые крестьянами-старообрядцами для личного использования. Эти переплёты изготовлены с нарушениями канонов переплётного искусства. Рукописи в основном сшиты произвольным шитьем, в качестве переплёта служит бумажная обложка или бумажная обложка, покрытая тканью (чаще всего использовался льняной холст).

Также в состав коллекции старообрядческих рукописей входят 10 рукописей, написанных на бересте и приобретенные во время одной из археографических экспедиций. Они были написаны старообрядцами на территории Томской области в 40-х годах XX в.

Из-за проживания в скитах и отсутствия цивилизации старообрядцами вместо бумаги использовалась береста, а вместо чернил сок сибирских ягод или сажевые чернила.

Фото-берестяная рукопись

Ценность этого собрания прежде всего в том, что оно достаточно точно отражает круг чтения сибирских старообрядцев в период XVI–XX вв.

Вопрос о старообрядческих и других кириллических рукописях был поставлен археографами сравнительно недавно. Первая экспедиция в старообрядческие поселения Томской области была организована научными сотрудниками Отдела редкой книги в 1986 г.

В 1988 г. по инициативе Археографического совета, при Отделе Редкой книги, был создан Сектор реставрации книжных памятников и архив.

Первоначальной причиной для создания такого подразделения стала острая необходимость приводить в порядок книги, которые активно привозились из полевых археографических экспедиций, проводить обследования, ставить на учёт все документы древней письменности. Книги поступали в разной степени сохранности и часто требовали проведения консервационных или реставрационных мероприятий. Кроме этого, существовала необходимость в сохранении уникального редкого фонда Научной библиотеки ТГУ.

Региональный центр консервации документов был создан в результате реализации проекта Федеральной целевой программы „Культура России (2001–2010 гг.) на базе сектора гигиены и реставрации отдела редких книг и рукописей, который был создан в 1988 г.“ К тому времени в секторе работали 4 аттестованных художника реставратора 2 категории.

Сейчас в центре работает 11 человек: директор центра, 4 художника реставратора, 4 переплётчика, дезинфектор и микробиолог.

Основные направления деятельности РЦКД в области обеспечения сохранности документов

- Оказание научно-методической, консультационной и практической помощи по широкому спектру вопросов, связанных с обеспечением сохранности памятников письменности и печати.
- Оказание помощи библиотекам, музеям, архивам в создании подразделений консервации документов.
- Проведение конференций, семинаров, практических занятий для реставраторов, хранителей, сотрудников библиотек, музеев, архивов.
- Выполнение экспертизы библиотечных фондов и условий их хранения.
- Практическая реставрационная деятельность: реставрация книг, книжных переплётов из кожи, архивных документов, карт, атласов, произведений графики, плакатов и др.
- Дезинфекция документов с биологическими повреждениями.
- Фазовая консервация документов.

За 15 лет деятельности, следуя всем рекомендациям Федерального центра, нам удалось выстроить работу в системе. Благодаря финансовой поддержке Министерства культуры и университета наш центр был оснащен современным оборудованием, реставрационными материалами высокого качества. Наши сотрудники обучались в ведущих реставрационных центрах России: РГБ (Москва); ВГБИЛ (Москва); ВНИХРЦ им. Грабаря (Москва); Эрмитаж, БАН (Санкт-Петербург), а также в зарубежных странах: Государственной библиотеке Германии (Берлин); Реставрационном консорциуме Оксфорда (Великобритания), Австрийской национальной библиотеке (Вена), Библиотека Вильнюсского госуниверситета, но тем не менее проблем остаётся много и основная из них профессиональная подготовка специалистов в области реставрации книжного наследия. Из-за удаленности ведущих центров у реставраторов нет возможности проходить системное обучение.

В нашей стране количество государственных учреждений по подготовке таких специалистов по сохранению памятников культуры и истории, как художники реставраторы, ограничено. И сосредоточены они в г. Москва, г. Санкт-Петербург, г. Суздаль. В Сибири и на Урале таких учреждений нет совсем. Дальность расстояния и финансовые трудности еще больше усложняют пополнение реставрационных центров кадрами, в результате чего специалистов по реставрации не только в нашем городе, но и во всем Сибирском регионе катастрофически не хватает. В библиотеках регионов (особенно за Уралом) хранится значительное количество

книжных памятников и рукописей мирового, федерального и регионального значения требующих срочной реставрации.

Являясь руководителем и практикующим реставратором в течении 26 лет я понимаю, что необходимость организации такой школы очевидна.

Большинство опытных реставраторов с многолетним стажем практической деятельности сейчас остро нуждаются в расширении теоретических, методологических и методических знаний, приобретении навыков обращения с новейшими системами исследований, материалами, инструментами.

Современный уровень реставрации требует использования научного подхода, научных технологий, применение данных, связанных с исследованиями и современными достижениями в области теории и истории реставрации, консервации, физических, химических и биологических методов исследований науки. Уровень и достижения современной отечественной реставрации непосредственно зависят от научной и методической подготовки реставраторов.

27–28 июня 2017 г. в Научной библиотеке Томского государственного университета будет проводиться Всероссийская стратегическая сессия университетских библиотек „Собери новую библиотеку“ Томск’2017.

В рамках сессии планируется работа пяти секций, одна из которых – Библиотека – центр сохранения книжной памяти.

Международная школа реставрации

Эта секция будет проходить на базе нашего центра.

Главной целью проведения этой секции является создание международной сети для обмена опытом и лучшими практиками.

Планируемые для обсуждения вопросы: новые стратегии, стандарты и требования сохранения документального наследия; текущее положение в обеспечении сохранения и доступа; организация проектной деятельности; организация и развитие Международной школы реставрации.

Задачи:

- установление длительного международного сотрудничества для формирования представлений о современном уровне теории и практики в консервации, развития научной и практической реставрации, разработки обучающих материалов по реставрации, изучения современных методологических и этико-эстетических концепций в реставрации;

- организация совместной проектной деятельности, инициирование и проведение совместных междисциплинарных исследований в релевантных для реставрации документов областях;

- привлечение к работе высококвалифицированных международных специалистов позволит знакомить реставраторов с новейшими достижениями в актуальных для реставрации документального наследия областях науки, различными методологическими и этико-эстетическими концепциями. Кроме того, инициировать междисциплинарные исследования. Осваивать различные подходы в практике реставрации.

Нашу идею поддержал институт Гете и в секции примут участие специалист по вопросам сохранности из Баварской государственной библиотеки Dr. Thorsten Allscher.

В работе секции примут участие руководители и ведущие специалисты для определения общей концепции и стратегии в организации и развитии Международной школы реставрации. Мы бы хотели начать это делать на системной основе, т.е. определить постоянный состав слушателей (могут быть варианты), и сформировать сначала базовый уровень знаний по определенным направлениям. Например, в первый год все по бумаге: виды, состав, анализы, красители, методы реставрации и требования к реставрации и т.д. На следующий год уже все по шитью, формированию блока и т.д.

В современном мире у нас много возможностей: это могут быть on-line конференции, обучающие семинары, мастер-классы. Наш центр может стать одной из экспериментальных площадок, их может быть несколько параллельно.

Мы приглашаем болгарских коллег в нашу семью и будем очень рады сотрудничеству, обмену опытом и просто дружбе!

Грижа и опазване на вековното книжно наследство в НИМ

Радостина Ценкова, Веска Лашева

Caring and preserving the centuries-old literary heritage in the NMH

Radostina Tsenkova, Veska Lasheva

Summary

A great part of the Bulgarian literary heritage is damaged in one way or another by the time and conditions of storage. Therefore, it is necessary to apply the proper technology for conservation and restoration. This text aims to show how, with appropriate restoration and conservation work, destroyed originals are restored in the National Museum of History.

Key-words: literary heritage, conservation, restoration, originals, intervention, object.

Всеки обект, постъпващ за реставрация, налага щателно проучване и внимателен подбор при използването на високомолекулни съединения за укрепването и стабилизирането му. Целта е чрез консервацията да се стабилизира материалната основа на книгите и документите от хартия и да се прекратят, доколкото е възможно, по-нататъшните разрушителни процеси, без това да нарушава тяхната същност и автентичност.

Първоначално, след постъпване на оригиналите за реставрация, се прави визуален оглед, при който се установява техника, материали, видове разрушения и причини за появата им. Извършва се химически анализ за идентификация на използваните материали и се определя правилният подход при избора на средства за пряката интервенция. Прави се и фотодокументация на всеки обект преди и след реставрация. Определят се технологичните процеси на механично и химично почистване.

Първоначално при активно микробиологично разрушение се прилага дезинфекция. Според вида на причинителите такива дезинфекционни средства могат да бъдат различни: органични, хлорни, фосфорно-синтетични съединения, отровни газове и др. Отстраняват се петна с различен произход – от мастила, плесени, метални окиси чрез тампониране.

Правят се реставрационни протоколи, в които се описват следните характеристики: заглавие на обекта, година на издаването, големина (страници и размери), вид на материала.

Прави се проба на мастилата и ако те са устойчиви на вода, се пристъпва съответно към водна обработка на документа. В противен случай почистването се извършва само механично – със скалпел, гума и четка.

Все по-често в реставрационната практика се препоръчва избягване на процеса избелване с различни избелващи реагенти, тъй като те действат деструктивно върху целулозата. Независимо от това в практиката, когато се налага, се използват различни избелващи вещества, според естеството на петното върху хартиения обект. Използват се водороден прекис, калиев перманганат в съчетание с оксалова киселина, хлорамин Т и хлорамин Б, натриев хлорид и хлорен диоксид.

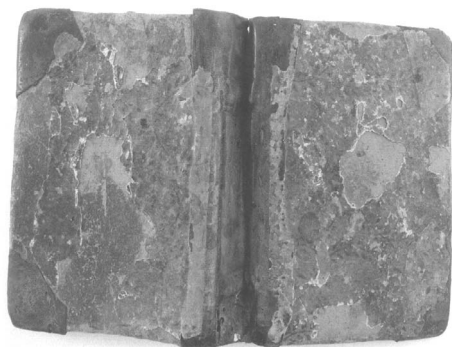
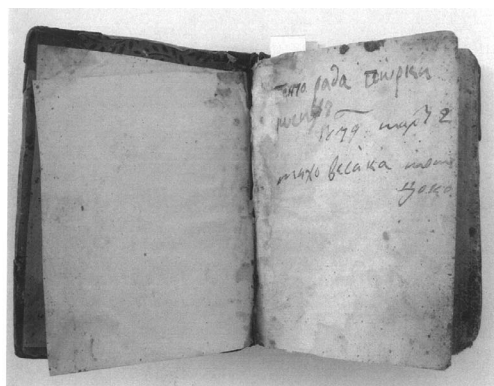
В Националния исторически музей (НИМ) се работи по най-разпространения метод на класическата (ръчна) реставрация. Въпреки че това е най-бавният и трудоемък процес на реставрация, при него най-пълно и точно се възстановява целостта на разрушения обект.

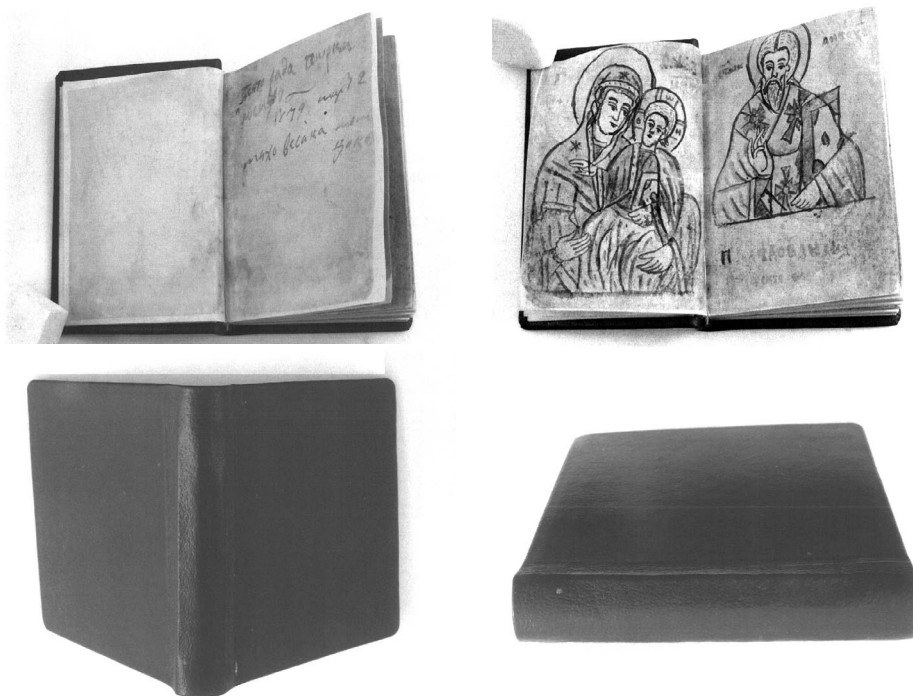
Последният етап на реставрацията е поставянето на така обработения лист в преса за изглаждане и изправяне.

Както и има и други детайли от определени реставрационни дейности, като подшиване, възстановяване и подмяна на корици и др.

По-долу са представени два примерни обекта, реставрирани в Централната лаборатория по консервация и реставрация към НИМ.

Обект 1 преди реставрация

Обект 1 след реставрация

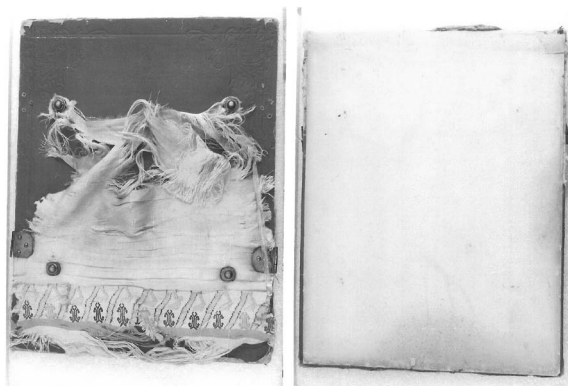
Обект 1 е ръкописна книга „Требник“ на даскал Тодор Пирдопски.

Размери: 16/10 см.

Извършени интервенции: заснемане и подробно описване на състоянието на книгата и необходимостта от съответните манипулации; разподвързване; снемане на корицата и подмяната ѝ с нова, поради силната ѝ деструкция; механично и химично почистване на всеки лист поотделно; избелване на определени силно замърсени участъци с водороден перексид; запълване и укрепване на липсващи части с японска хартия и метилцелулоза; изправяне и изглаждане на листовите в преса; окомплектоване; пришиване към новата корица; заснемане след реставрацията.

Обект 2
преди
реставрация

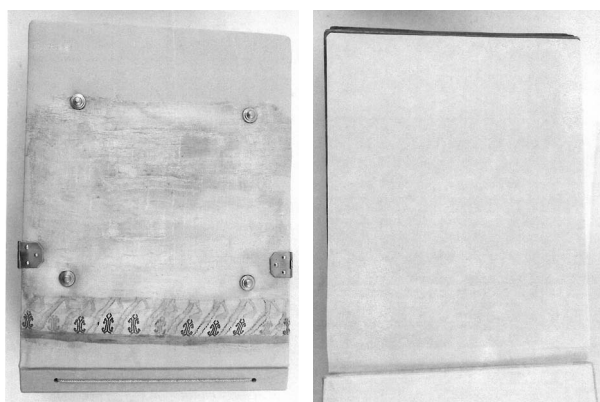

Обект 2 преди реставрация

Обект 2 след реставрация

Обект 2 е албум на цар Фердинанд.

Размери: 40/22 см.

Извършени интервенции: заснемане и подробно описване на състоянието на албума и необходимостта от съответните манипулации; разподвързване; снемане на корицата чрез разнитоване на металните части,

сваляне на текстилната облицовка и отделяне на листовите. В отдел „Реставрация на метал“ са почистени металните закопчалки и нитове. В отдел „Текстил“ текстилната част, демонтирана от корицата, е почистена, подредени са раздърпаните

нишки, изгладена е и е подлепена върху нова основа. Листовете са почистени механично и химично, направен е ретуш на наранените участъци, подсилени са пречупените такива, подлепени са разкъсаните и разлепени части. Трибагрената лентичка е почистена, пригладена и залепена в правилната си оригинална правоъгълна форма. Листовете са подредени между кориците и прихванати чрез нова връв, поставена поради липсата на оригиналната такава.

Изводи

Основните изисквания към подбора на методите за реставрация на хартия са:

- да не се променя оригиналният вид на документа;
- реставрационният метод да е обратим, т.е. при нужда да се възвърне първоначалния вид на документа;
- използваните реактиви и съответните третираня да са безвредни за хартията и човека.

Литература

Горяева, А. Г., Хазова, С. С. Методы консервации в реставрационных центрах Германии. – В: *Теория и практика сохранения памятников культуры*. Санкт-Петербург, Рус. нац. библиот., 2009.

Добрусуна, С. А. Стабилизация документов. Москва, 2014.

Добрусуна, С. А., Чернина, Е. С. Консервация документов: наука и практика. Санкт-Петербург, 2013.

Съйкова, Г. Основни методи за консервация и реставрация на хартия. София, 1990.

Цветкова, Йовка. Прилагане на нови способи по консервация на хартия. – В: *Известия на НИМ*, 2002, т. 13, с. 253–255.

Fairbrass, Sheila. The institute of paper conservation, 1992.

Pickwood, Nicholas. The paper conservator. – В: *Jurnal of the Institute of Paper Conservator*, 1987, vol. 11.

Специфика на опазване на колекциите на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Наталия Владинова

**Specifics of Collections Care
at St. St. Cyril and Methodius National Library in Sofia, Bulgaria**
Natalia Vladinova

Summary

The “Restoration Center” department in the National Library is responsible for the preservation and exhibition of the objects in the collections of the following departments and not only: Bulgarian Historical Archives, Oriental Collections, Manuscripts and Old Printed Books. These collections include cartographic maps, graphics and drawings, manuscripts, printed books, photographs, Oriental archival documents, photographic albums, documents on parchment, and many others.

Following world-wide trends, the conservation professionals are seeking to provide the best proposals for preventive conservation care, minimal restorative intervention, and proposals for appropriate archival preservation.

The restoration intervention in the department has its own history and characteristic trends, changing over the years. This is most evident in the restoration of book bindings. In the past the accepted approach has been to rebind and replace the cover, however today the restorers strive not to alter the original appearance and authenticity of a book body.

Key-words: collections, conservation/restoration treatment, bookbinding.

Като част от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ Реставрационният център отговаря за опазването и експонирането на обектите в колекциите. Тези ценни паметници включват карти, графики и рисунки, ръкописи, старопечатни книги, фотографии, ориенталски архивни документи, албуми, документи на пергаментова основа и много други.

Тази статия цели да запознае накратко с някои от колекциите, които най-често се нуждаят от намесата на Реставрационния център, както и с основните тенденции при реставрацията и консервацията през годините. Това са колекциите към отделите *Български исторически архив*, *Ориенталски сбирки* и *Ръкописи и старопечатни книги*. Ще обърна малко повече внимание върху колекцията от ръкописи и старопечатни книги, като по-детайлно ще се спра на ръкопис 815 – „Духовни образи“ – и на неговата консервационна история. Разбира се, всяка една от обособе-

ните колекции на Националната библиотека е особено ценна и любопитна, затова ви приканвам да се възползвате от информацията на уебсайта, за да се запознаете в детайли с историята на всеки един от отделите.

Български исторически архив

Българският исторически архив е едно от първите български архивохранилища, възникнали след Освобождението на България (1878), съществуващи и до сега. С учредяването на Народната библиотека в София през 1878 г. започва и оформянето на архивна сбирка към нея. Тя възниква като отклик на желанието на българите след Освобождението да събират и пазят материали, отразяващи периода на Възраждането.

Днес в БИА се съхраняват 1 600 000 документа, обособени в над 900 лични и обществени фонда, 89 колекции и стотици единични постъпления.

Най-многобройни са документите с хронологически обхват от средата на XIX до средата на XX в. Те принадлежат на изтъкнати политически, стопански и културни дейци на Българското възраждане и на държавници, общественици и културни деятели, творили след Освобождението.

Движението за национално освобождение е широко застъпено в комплектуването на отдела. Тук се съхраняват документи, свързани с дейността на Васил Левски, Христо Ботев, Г. С. Раковски, Любен Каравелов. В БИА има документи, отнасящи се до дейността на Българския таен централен комитет, Добродетелната дружина, Българския революционен централен комитет, Българското централно благотворително дружество. Значителна част от фонда на БИА представляват документите, свързани с Освобождението на България и изграждането на новата държава. Такива са архивите на Народното събрание, на княз Александър I Батенберг, на министър-председателите Тодор Бурмов, Стефан Стамболов, Иван Евстратиев Гешов, Александър Малинов, Богдан Филов и др.

В БИА се съхраняват и личните архивни фондове на видните български писатели и поети Иван Вазов, Захари Стоянов, Пенчо П. Славейков, Мара Белчева, Елисавета Багряна, Гео Милев, Стоян Михайловски, Пейо Яворов, Йордан Йовков и др.

Наред с големия брой документи в БИА се съхраняват и множество фотографски материали, обособени в сбирката „Портрети и снимки“. Началото ѝ е поставено през 1879 г., когато заедно с архивните фондове и някои самостоятелни постъпления започва събирането и на фотографски материали с историческо значение. През 1948 г. в Библиотеката се създава специален отдел „Портрети и снимки“, който поставя началото на първата по рода си обособена снимкова сбирка в България, организирана и подредена съобразно съвременните изисквания за работа с фотографски документи. От 1970 г. сбирката е прехвърлена към Българския исторически архив.

Фотографиите обхващат периода от 60-те години на XIX в. до 70-те години на XX в. Изключително ценни са портретите на едни от първите български фотографи – Анастас Карастоянов, синовете му Иван и Димитър Карастоянови, Тома Хитров, Георги Данчов – Зографина и др.

В Реставрационния център през годините е обработена голяма част от фон-

довете, като основният метод за реставрация е бил и продължава да бъде ръчната реставрация. Тъй като голяма част от колекцията представлява единични документи и по-малко на брой книжни тела, не се набляга на изработката на подвързии.

Следвайки световните тенденции, специалистите от отдел „Реставрационен център“ се стремят да оказват минимална намеса.

Ориенталски сбирки

Архивът на отдел „Ориенталски сбирки“ е едно от най-големите архивохранилища на арабографично писмено книжовно наследство в света. Той съхранява богат архив от единични документи и регистри, ценни колекции от източни ръкописи, старопечатни книги и периодика.

Обемът на единичните документи нарежда архива сред най-големите депозитарии в света. Те са създадени в периода от края на XV в. до началото на XX в., и са свързани с всички провинции на Османската империята. Друга съществена част от колекцията е фонда от арабографични ръкописи, който наброява над 4000 кодекса.

Най-ранният от тези ръкописи – OR 801 – датира от 1017 г. и е препис от най-почитания в мюсюлманския свят сборник – хадиси (hadiths, разкази за словата и делата на пророка Мухаммад) – al-Jamī' al-Sahih на Muhammad al-Bukhari (810–870).

Ориенталската сбирка включва и около 120 преписа на Корана, част от които илюстрират изключителното търпение, проявено от майсторите калиграфи и илюминаторите при изписването на текста на свещената книга и при нейното художествено оформление. Един от тези прекрасни образци – препис от 1861 г. (OR 1425), постъпва в националното книгоохранилище от библиотеката на княз Фердинанд.

Един от най-богато украсените паметници е персийският ръкопис „Кисас ал-анбийа“ („Разкази за пророците“ – Qisas al-anbiya') – препис от XVI в. (OR 130). Би следвало да отбележим поемата за подвизите на легендарния Тимур и поемите на Саади (ум. 1292) и Хафез (ум. 1388–1389), както и таблиците за небесните светила (OR 580) на великия астроном от Самарканд Улуг бег (ум. 1449).

Тяхното присъствие в османските библиотеки в българските земи говори за интереса към персийската наука и литература, проявяван не само от техните основатели, но и от една немалка част от мюсюлманското население.

Реставрирането на ориенталската сбирка е трудоемка задача, поради големите ѝ обеми и тежкото състояние на много от образците от колекцията с единични документи. Преди да постъпят във фондовете и хранилищата на НБКМ, голяма част от архивните единични документи са съхранявани в изключително неблагоприятни условия.

Имат ясни следи от микробиологична активност, прояждания от инсекти, разрушения вследствие на висока влажност и много други проблеми.

Основните методи, които се използват, са ръчна реставрация и листоотливане, като вторият метод изисква изключително внимателна обработка (укрепване на мастилата), преди да се пристъпи към отливане на хартиената каша.

Що се отнася до документи, които са във форма на книжно тяло, тенденции-те са се променяли – първоначално се е извършвало цялостно преподвързване и подменяне на оригиналните/автентични подвързии, но днес се стремим това да се

избягва и да се извършва само минималната необходима консервационна практика, за да се стабилизира състоянието, но и да се запази автентичността.

Тук е важно да се отбележи, че при работата ни с всички колекции на НБКМ се стремим да предложим и превантивна консервационна практика.

Отдел „Ръкописи и старопечатни книги“

Старопечатни, редки и ценни книги

Фондът от старопечатни, редки и ценни книги включва общо около 17 000 тома книги и периодични издания, отпечатани в периода XV–XXI в., и е организиран в отделни сбирки. Съдържанието е разнообразно: включва издания, обслужващи богослужебната практика, религиозно-догматически четива, учебно-просветна, обществено-политическа, дидактическа, научна и художествена литература на български, църковнославянски и др. езици.

Най-богата е сбирката от български старопечатни книги и възрожденски периодични издания в периода 1806–1878 г. Тя включва 1670 заглавия в 8486 тома и по този начин отразява максимално пълно печатната продукция през посочения период. Сред тях трябва да бъдат споменати: „Кириакодромийон сиреч Неделник“ на Софроний Врачански (1806), „Рибен буквар“ от д-р Петър Берон (1824), „Болгарска граматика“ от Неофит Рилски (1835), „Царственик или История болгарская“ от Христати Павлович (1844), „Български народни песни“, събрани от братя Миладинови (1861).

Сбирката от славянски кирилски печатни книги включва издания, които бележат началото на южнославянското, и в частност на българското книгопечатане. Изключително ценни са екземплярите от книги, печатани в първите славянски печатници в Цетина (Черна гора) и Търговище (Румъния). Това са двата кирилски инкунабула „Осмогласник“ (Цетина, 1494) и „Псалтир с послесловие“ (Цетина, 1495), както и „Четириевангелие“ от Макарий (Търговище, 1512). Специално внимание заслужават венецианските издания от XVI в. и особено тези, които са дело на първия български печатар Яков Крайков – „Часословец“ (1566), „Псалтир с последование“ (1569) и „Служебник“ (1570). Към тази сбирка принадлежат още: първата българска печатна книга с новобългарски езикови елементи – „Абагар“ на Филип Станиславов (Рим, 1651), „Стематография“ на Христофор Жефарович (Виена, 1741) и поемата „Ламент“ (Острог, 1603), издадена в памет на княз Александър Острожки. Изданието е библиографска рядкост, а екземплярът, съхраняван в НБКМ, е най-пълният известен на науката досега.

Сбирката от чужди старопечатни, редки и ценни книги (XV–XX в.) обхваща около 4100 заглавия в 5034 тома, обособени по езици (гръцки, латински, английски, френски, руски, немски, италиански, испански и др.). Малко по-късно ще представим екземпляр от тази колекция.

Славяноезични и чуждоезични ръкописи

Фондът от такива средновековни и късни ръкописи включва общо около 1700 ръкописа. Това са главно книги с църковно-догматическо съдържание, предвидени за богослужебна употреба и за всекидневните нужди на монашеския живот.

Застъпени са светската и учебната литература – преводна и оригинална,

включваща съчинения от Античността, Средновековието, Българското възрождение („Александрията“, „Троянската притча“, исторически съчинения, писмовници, учебници, речници, христоматии, различни трактати и др.). Славянската ръкописна колекция, съдържаща български, сръбски, влашки, молдавски и руски книжовни паметници, разкрива историята на нашата писмена култура през късното Средновековие, епохата на османското владичество и Възраждането. Тя представя продукцията както на най-големите български културни центрове през вековете – Търново с околните манастири (XIII и XIV в.), книжовната школа в Рилския манастир (XIV, XV в. и до края на ръкописната традиция през XVIII в.), София и софийските манастири, Ловеч и Ловчанския манастир, някои от манастирите в Света гора (Атон), Бачковския манастир, книжовните средища в Етрополе и с. Аджар, Пловдив, Куленския манастир, Котел и др., така и на малки преписвачески работилници.

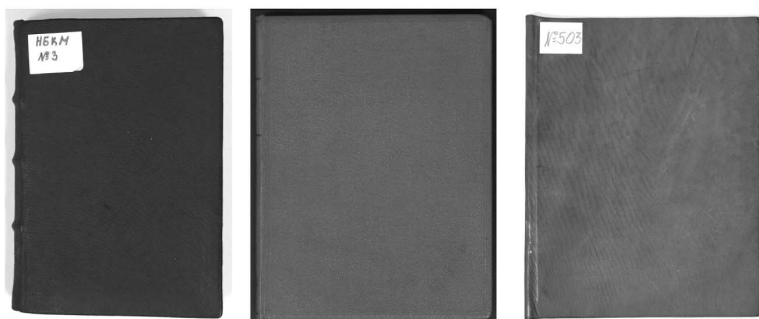
Цялостният фонд се състои от колекция от славянски ръкописи, с около 1500 единици, които могат да бъдат отграничени по географски и езиков признак:

- български кирилски ръкописи от XI до XIX в.; най-стар в сбирката е Енинският Апостол (НБКМ 1144) от XI в.;
- южнославянски ръкописи от XII до XIX в.; между многобройните екземпляри заслужава внимание един от редките илюстрирани ранни преписи на „Александрията“ (Житието на Александър Македонски) – Софийска илюстрирана Александрия от XV в. (НБКМ 771). В сбирката се пази и един ръкопис на хърватска глаголица (НБКМ 1407);
- влашки и молдавски ръкописи от XV до XVIII в., в голямата си част следващи традициите на Търновската книжовна школа;
- руски ръкописи, които са малко на брой, но сред тях заслужава да се отбележи Бусинското Четириевангелие от XVI в. (НБКМ 52) и ръкопис 815.

Реставрационните проблеми при колекциите на Отдел „Ръкописи и старопечатни книги“ са много подобни, що се отнася до книговезката работа по реставрацията, но имат и известни разлики, що се отнася до книжното тяло.

Ще запозная с изображения илюстриращи няколко различни тенденции при работата по подвързиите. Получаваме много категорична информация кога дадено книжно тяло е реставрирано именно по начина, по който е изпълнена работата по подвързията му. През годините е имало няколко основни гледни точки, според които се е извършвала именно тази работа:

- цялостно преподвързване, без да се прави опит за монтирането на части от кориците върху новата подвързия;
- цялостно преподвързване със запазване на коженото облекло и монтирането му върху новата подвързия (*вж. Изобр. 1*);
- разподвързване и връщане на оригиналната кожа върху нова основа и възстановяването на книжното тяло в оригиналния му вид. Имаме множество прекрасни примери за успешното изпълнение на този метод (*вж. Изобр. 2*);
- изработка на различни типове предпазни кутии, подвързии, както и имитация на автентична украса;
- в днешно време е характерна минималната намеса, избягването на разделяне на книжното тяло на съставните му части;

Изобр. 1. Цялостно преподвързване със запазване на коженото облекло и монтирането му върху новата подвързия

Изобр. 2. Разподвързване и връщане на оригиналната кожа върху нова основа и възстановяването на книжното тяло в оригиналния му вид

— що се отнася до съхранението на остранените дървени или картонени подложки при подмяната на подвързията, се наблюдават различни решения. При ръкопис 211 (вж. Изобр. 3) е избрано колите му да не се съшиват и той се съхранява заедно с оригиналните си дървени подложки и кожено облекло. Много често дъските или оригиналните картонени подложки не са запазени, но коженото облекло придружава книжното тяло в отделна папка.

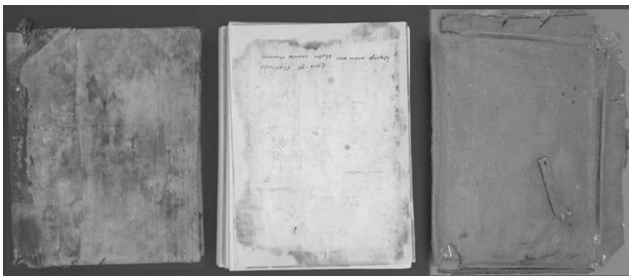
Много често разполагаме и с фотодокументация на състоянието преди реставрация, но в повечето случаи тя е оскъдна и няма характера на пълно документирано изследване. За щастие понякога сме улеснени от други научни работници и техния труд. Добър пример за това е ръкопис НБКМ 815. През 2013 г. ръкописът е възпроизведен в състоянието му преди реставрационна намеса и издаден фототипно от московското издателство „Актеон“. През 2014 г., след като ръкописът е реставриран, проф. Иванка Гергова публикува ново фототипно издание „Духовни образи – Руски илюстриран синодик. Изследване“, включващо нейното задълбочено изследване.

През 1920 г. е откупен ръкопис, донесен от Румен Божков, учител от Пирдопско, получил инв. номер 815. Жанрът му е посочен в заглавието на л. 14а: „Предисловие синодика“. Като се има предвид съставът на текстовете, езика, богатата украса и датировката на ръкописа, идентификацията му не представлява трудност

Дървена основа,
тетради и кожена облекло

Предпазна кутия, съхраняваща тетрадите
и оригиналната подвързия след реставрация

*Изобр. 3. Ръкопис НБКМ 211. Реставриран
и разподвързан, но съхраняван на съставни части на книжното няло*

– това е руски илюстриран синодик от вид, който се е появил и развил в Русия и се среща само там. Синодикът (синодик на православие, сборник в славянски превод) се появява във Византия след победата на иконопочитанието и установяването на празника Неделя на православие (843 г.) като текст, който се чете на празника, отбелязван в първата неделя на Великия пост и се нарича Вселенски синодик. В Русия Вселенският синодик постепенно придобива специфичен облик, като се отличават ясно три вида синодици с вариращо съдържание. Ръкописът от НБКМ принадлежи на най-късно оформилите се синодици с множество миниатюри, като подобни синодици рядко се намират в книгохранилища извън Русия.

Състояние преди реставрация

С изключение на началната миниатюра първите десетина листа са най-повредени. Някои от боите, като медната зелена, са проникнали в хартията и са оставили петна върху другата страна на листа, или дори са го пробивали. Част от изображението на л. 76б е била лакирана също след съшиването на ръкописа и лакираното се е отпечатаало на съседната страница. На л. 80а се е отпечатаал текст, който не принадлежи на ръкописа.

Ръкописът е бил внимателно поддържан от своите собственици. Доста вещо и внимателно са били подлепени с малки парчета и ивици от два вида хартия повредените части от листове, при което на места са дописани закрити или липсващи части от текста. С хартията на форзаците са подлепени по-големи части от повредените листове, като са закрити някои текстове и на места малки части от илюстрациите. Наблюдава се и подлепване, направено от самия писач, който е извършил по този начин промяна или корекция на текстове на три места: л. 75а и л. 76а, и заглавието на 124 а. При реставрацията ръкописът е разшит и листите са подредени според логиката на текста. Замърсяванията са отстранени, както и старите лепенки. Разлепени са авторските поправки на л. 75 и 76, които получават номера 75' и 76'. Ръкописът е отново съшит и подвързан.

Реставрационна лаборатория при Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив Исторически преглед, основни дейности и концепции за бъдещето

Весела Делинска

Laboratory for Conservation and Restoration at the “Ivan Vazov” National Library – Plovdiv Historical review, main activities and concepts for the future

Vesela Delinska

Summary

Since it was founded in 1879, “IvanVazov” National Library, located in Plovdiv, keeps extremely valuable and important collections: handwritten books on parchment and paper (11th–19th century), Bulgarian Historical Archive, rare books, Renaissance literature – books and periodicals (1806–1878), photography collection and collection of original etchings and oil paintings on canvas.

Up until September 2015, there was no trained conservator with the necessary skills to maintain such specific kind of library’s collection.

Until the end of 2015, the Laboratory for Conservatin and Restoration was equipped with new materials, both necessary for the restoration of canvases and objects on paper, and two of the manuscripts were restored by the method of leafcasting – “Collection of Religious Words and Teachings” (third quarter of the 14th century) and “Triode” (XVI century).

In 2016, a total of three single documents, five objects and fifty book bodies were completely restored or passed through a partial intervention. In the period 2015–2016 four oil paintings on canvas and one etching from our collection, also, underwent conservation/restoration treatment.

Our future concept is based on the preventive care of the most valuable documents and manuscripts and improvement of the instrumental equipment of the Conservation Laboratory.

Key-words: manuscripts, books, collections, conservation/restoration treatment.

Още от създаването си през 1879 г. Пловдивската народна библиотека е архив на изключително ценно и значимо културно-историческо наследство.

В началото на XX в. Борис Дякович – директор на Народната библиотека и

музей в Пловдив, отделя редките и ценни книги в отделна сбирка. През 1949 г. е създаден отдел „Специални сбирки“, където се съхраняват библиотечни документи, различаващи се по определени белези от другите книги в библиотеката. Те са обособени в отделни фондове и имат изключителна стойност като издания – ръкописи на пергамент и хартия от XI–XIX в., палеотипи, славянски първопечатни издания, възрожденски издания от периода 1806–1878 г., редки и ценни издания, шампи, архивни документи, портрети и снимки.

В Пловдивската народна библиотека се пазят 376 ръкописа. Славянските ръкописи са 177. По-голяма част от тях са писани на хартия, а 26 – на пергамент. Османотурските ръкописи наброяват 120 (86 арабски, 31 турски, 3 персийски).

Сбирката от ръкописи съхранява известните в научния свят особено скъпи и ценни средновековни книжовни паметници като Кюстендилски палимпсест (края на XII в.), Слеченски апостол (фрагмент, втората половина на XII в.), Кичевски триод (втората половина на XIII в.), Требник на Даниил Етрополски (1592), Поп-Йовков пентикостар (1636), Пловдивски сборник (първа половина на XV в.), Сливенски дамаскин (първата половина на XVII в.) и т.н. Неповторими по изящество и красота са ръкописите от XVII в. – Марковски псалтир (1638), Поп-Аврамов миней (1660) и Поп-Аврамов сборник (1674), Служебните миней за м. май, юни и септември на Кръстьо Граматик и др.

Българският исторически архив в Пловдивската народна библиотека е ценно архивно богатство, което обхваща периода от XVII до XX в., като най-многобройни са документите от втората половина на XIX в. – времето на активната национална църковна борба, в която град Пловдив, след Цариград, е играл най-значителна роля.

Съхраняваните архивни фондове са предимно лични и само малка част от тях са на учреждения, институти и организации. Тук се намират архивите на видни политически, стопански и културни деятели от епохата на Българското възраждане, а така също и на забележителни общественици, писатели и културни дейци след Освобождението.

Книгите от фонд „Редки и ценни издания“ се отличават от другите книги в основния фонд на библиотеката по различни белези и качества.

В сбирката се пазят издания, които са единствени в страната. Такива са три томният каталог „Офорти“ на Рембранд ван Рейн, отпечатан в 500 екземпляра в Париж (1880); книгата на Ариф паша, илюстрирана от Николай Павлович (1863–1864); Класическата златна библия (1897), издадена в Будапеща и др.

Във фонд „Редки и ценни издания“ се намират първите печатни книги на български език от XVI до края на XVIII в. – Четириевангелието на Макарий, отпечатано в Търговище (през 1512); венецианските издания на Божидар Вукович и Яков Крайков от средата на XVI в. Тук се съхраняват първи издания на наши поети и писатели класици, книги с автографи на видни личности, номерирани издания, ценни и оригинални книги с посвещения на Пловдивската библиотека.

Интересна и значима е колекцията на фонд „Портрети и снимки“, съдържащ около 4000 фотографии и пощенски картички на лица, събития и обекти с изключително историческо значение.

Сред тях има единични и уникални портрети на български възрожденски дейци, религиозни водачи, държавници, политици, монарси, военни, революционери и цивилни граждани, свързани с българската история (Васил Левски, Йоаким Груев, Найдено Геров, Любен Каравелов). Многобройни са и портретите на чужди висши военни, дипломати, монарси, учени и държавни ръководители.

Сбирката от микрофилми на ръкописи и периодични издания поставя началото си през 1954 г. Наброява 656 микрофилма.

Опазването на фондовете е първа и неотменна грижа на библиотеката. Първостепенно значение се отделя на най-старите и уникални документи.

Реставрационната лаборатория при Народната библиотека „Иван Вазов“ е създадена през 1975 г. и оттогава подпомага поддържането на фонда. Преди 2015 г. няма достатъчно данни относно извършваните реставрационни дейности, освен няколкото протокола за консервационна намеса от 80-те години на XX в.

При постъпването си в библиотеката през септември 2015 г., извърших основен преглед на книжния фонд, за да се установи физическото му състояние. През ноември–декември се обърна по-сериозно внимание на обектите от отдел „Специални сбирки“. Бяха реставрирани обекти от фонд БИА и ръкописи. Беше извършен обстоен преглед на славянските ръкописи с цел преценка кои от тях се нуждаят от консервационно-реставрационна намеса.

Два обекта – 3 листа от Сборник от монашески слова и поучения (третата четвърт на XIV в.) и 4 листа от Цветен триод (пентикостар, XVI в.), бяха реставрирани по време на извършения от мен стаж в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в направление „Консервация, реставрация и опазване на фондовете“ под ръководството на д-р Ивайла Богданова.

В периода октомври–декември 2015 г. Лабораторията по реставрация при НБ „Иван Вазов“ се оборудва с нови съвременни материали, необходими както за реставрация на живописни платна, така и на обекти от хартия. Тя вече разполага с необходимите материали, за да осъществява различни видове водна и деацидификационна обработка, което е важно условие за удължаване съществуването на старите книги и документи.

Бяха изготвени първите реставрационни документации, съдържащи подробни данни и снимков материал за извършената работа. Заедно с това се въведоха приемо-предавателни и лабораторни протоколи, отчетни и пътни листове за книги и подвързии. Бяха извършени първите опити за тониране на японска хартия в различни цветове за нуждите на лабораторията, тъй като дотогава разполагахме единствено с бяла хартия.

Към началото на 2016 г. общо 11 книжни тела от основния фонд имаха нужда от реставрация. В периода януари–декември бяха обработени общо 29 книжни тела от този фонд, или общо 2886 листа. През март бяха предадени 2 книжни тела (212 листа), които преминаха пълния цикъл от консервационно-реставрационни дейности, а именно почистване и разподвързване на книжните тела, антисептична и водна обработка/деацидификация, пресоване, ръчна реставрация, ново зашиване и формиране на книжното тяло. За реставрираните обекти от сектор „Хранение“

за пръв път бяха изготвени и предпазни кутии, в които да се съхраняват, защитени от въздействието на факторите на околната среда. В периода август–септември на сектор „Хранение“ бяха предадени още 18 книжни тела (853 листа общо), 6 от които (785 листа) претърпяха същия цикъл, описан по-горе. Бяха реставрирани 4 вестника (50 реставрирани листа). При 9 от книгите от арабската сбирка на основния фонд беше извършена реставрация, основно на кожената подвързия. Направиха се вставки там, където имаше липси, бяха съединени разкъсани или отделени от книгите корици и капителбанди, както и нови корици там, където липсваха такива.

Повечето от реставрираните книжни тела имаха тежки повреди от действието на влага, способствала за развитието на мухъл и плесени и за настъпилите необратими деформации. При тях библиотечните подвързии бяха подменени с нови, използвайки модел от реставрационната лаборатория в НБКМ. По такъв начин беше реставрирано голямоформатното седмично издание на вестник *The Times*, издадено в Лондон през 1879–1880 г. Запазихме оригиналните кожени елементи на подвързията.

Интересна беше и реставрацията на втори том от рядкото издание на *Naturlebre* от 1784 г., при което в процеса на реставрационните дейности бяха разкрити оригинални фрагменти, скрити под кожения гръб и използвани за корици на оригиналната подвързия. Те са изписани на ръка с латински букви и могат да бъдат бъдещ обект на интерес за изследователи и хора на науката.

През ноември на сектор „Хранение“ бяха предадени и последните реставрирани книжни тела – 9 на брой (общо 1821 листа), които бяха почистени и преминаха антисептична обработка и ръчна реставрация.

Както винаги, специално внимание беше отделено на обектите, съхранявани в отдел „Специални сбирки“. В периода януари–май 2016 г. бяха реставрирани: 1 книжно тяло от фонд „Старопечатни“ (4 листа), 11 книжни тела от фонд „Редки и ценни издания“ (1641 листа), и 3 листа от фонд БИА. Това прави общо 1648 листа, от които 12 книжни тела и 3 отделни документа. Те преминаха дейности по почистване, антисептична обработка и ръчна реставрация. Поради изключителната стойност на обектите от този фонд, в тези случаи книжните тела не се разподвързват с цел запазване на оригиналния вид и реставрационната концепция се придържа към идеята за минимална намеса. При 2 от книжните тела бяха реставрирани оригиналните подвързии.

Интересен обект представляваше фрагмент от „Съчинения на Христо Ботйовъ“ от фонд „Редки и ценни издания“, който беше постъпил в лабораторията отделен от книжното тяло, към което впоследствие беше прикрепен отново.

През 2016 г. във връзка с проект по дигитализация се обърна внимание на един нов тип обекти, а именно на пет проекта за стенописи, изпълнени в темперна или смесена техника върху картон – 4 от тях на художника Енчо Пиронков и 1 на Йоан Левиев.

Беше извършена реставрация и на художествено произведение от графичния фонд на НБ „Иван Вазов“ – офорт от Павел Николов, озаглавен „Дресировка“.

Картината беше пострадала вследствие на съхранението ѝ по неподходящ начин в рамка, в досег с кисел картонен гръб и дървени елементи. Бяха извършени дейности по почистване, водна обработка и деацидификация, изправяне на деформациите чрез пресоване и като краен етап – монтиране в безкиселинно паспарту с безкиселинен гръб и връщане във вече реставрираната ѝ рамка.

Беше продължена работата в едно сравнително ново за реставрационната лаборатория направление, а именно върху сбирката с маслени картини, които НБ „Иван Вазов“ притежава.

В заключение може да се каже, че през 2016 г. лабораторията по реставрация при НБ „Иван Вазов“ е обработила и предала общо 50 книжни тела (6134 листа общо), част от които са реставрирани цялостно, а други са претърпели частична намеса, 3 единични документа. Работено е върху 8 обекта, от които са предадени 5.

В периода 2015–2016 г. се извърши реставрационно-консервационна работа върху платната: „На пазара“ от Георги Ботушаров, „Пролетно“ от Енчо Пиронков и два мъжки портрета от художниците Владимир Рилски и Асен Дочев. Те бяха в тежко състояние, изискващо незабавна намеса.

През 2016 г. започна изготвянето на шаблони, които да бъдат използвани за изработване на поставки за книги за временни изложби в НБ „Иван Вазов“. След подробно проучване на вече установените у нас и по света практики, бяха подбрани най-добрите варианти и се достигна до крайния вид на новото изделие, изготвено в различни размери. За в бъдеще това ще подпомогне по-доброто съхранение и грижа за книжния фонд на Библиотеката, обръщайки особено внимание на обектите от отдел „Специални сбирки“.

В периода 6 февруари–31 май 2017 г. беше проведена цялостна инвентаризация на обектите, съхранявани в отдел „Специални сбирки“. Въз основа на нея се предвижда набавяне на още материали, както и на техническо оборудване, необходимо за по-успешната работа на реставрационната лаборатория: закупуване на бариерна хартия и консервационен картон за изработване на нови предпазни кутии за ръкописите и редките и ценни книги от отдел „Специални сбирки“, а за фонд „Портрети и снимки“ – набавяне на специална хартия за безопасно съхранение на фотографии, подходяща съобразно проведения PAT (Physics Aptitude Test), базиран на 18916 ISO Стандарт за оценяване на продуктите за съхранение на фотографии.

Може да се обобщи, че в периода септември 2015–май 2017 г. в Лабораторията по реставрация при НБ „Иван Вазов“ беше поставено началото и се продължи тенденция за обновяване на материалната и техническата ѝ база, набавяйки нови продукти за реставрация на произведения на изобразителното изкуство (платна, пигменти, ретуш и крайни лакове). За съхранението на графичния фонд бяха закупени първите безкиселинни картони – тенденция, на която ще бъде наблегнато в бъдеще.

Из опыта работы мастерской реставрации редких книг и графики ОРФ ГИМ

Ирина Мелехова

**From the experience in restoration of rare books and graphics
of the Department for Restoration of Funds of the State Historical Museum**

Irina Melehova

Summary

The author talks about the Department for Restoration of Funds of the State Historical Museum, which is among the oldest in Russia. The first restorers were appointed in early 20's of the 20th century, and in 1925 the museum's establishment plan included the name "workshop-laboratory equipped with the necessary instruments and materials for the restoration of cultural monuments". Then their number was a few, and now they are 82 people.

Key-words: restoration, rare books and graphics, State Historical Museum.

Отдел реставрации фондов ГИМ является одной из старейших реставрационных организаций в России. Первые реставраторы пришли в музей в начале 20-х г. XX в., но только в 1925 г. в штатном расписании музея появляется „мастерская – лаборатория, оборудованная необходимыми приборами и принадлежностями для реставрации памятников материальной культуры“. Именно 1925 г. считается официальным годом рождения Отдела реставрации фондов ГИМ. Тогда в нём числилось несколько человек, сейчас – 82 сотрудника.

Многообразие коллекций музея определяет многопрофильность реставрационных специальностей. Отдел состоит из 12 мастерских, занимающихся реставрацией масляной и темперной живописи, различных видов графики, документальных и рукописных экспонатов, изделий из дерева и керамики, разнообразных металлов, кости, кожи, фотодокументов, археологических памятников, коллекций тканей и изделий из них. Кроме реставраторов в состав отдела входят энтомолог, миколог и два химика, а также сектор учёта документации.

Каждый специалист на протяжении многих лет совершенствует навыки работы со „своим“ материалом. Глубокие знания техник и технологий возможны лишь при детальном изучении темы, поэтому у нас нет реставраторов – универсалов, способных работать с любыми материалами. Для каждого из нас важно понимание материаловедческого и химического состояния объектов, глубинных процессов разрушения и взаимодействия реставрационных материалов, вводимых в памятник, с его составляющими.

Любое вмешательство в памятник – это огромная ответственность, тяжёлым

грузом лежащая на плечах реставратора. Но некоторые вещи совсем не реставрировать нельзя, так как в музей нередко поступают предметы, к которым было беспощадно время, а иногда и люди. Например, предмет, зараженный плесенью, способен погубить весь фонд. Музей также несёт популяризаторскую нагрузку. Археологические осколки, сложенные в витрине, не дадут посетителю представления о том, каким был сосуд 800 лет назад. Лишь соединив деформированные обрывки грамоты, можно прочесть текст, что немаловажно для ученого-исследователя. В музее есть понятие экспозиционного вида предмета, выставленного в витрине или отправляемого на выставку.

Мы работаем более чем с 30 материалами. Это дерево, металл, кожа, кость, стекло, конский волос, ткань, краски, перламутр и т.д. Если с графическим листом или с фарфоровой вазой работает, как правило, один человек, то для памятника, состоящего из многих материалов, специалисты объединяют свои усилия.

Объемы документальных фондов ГИМ обусловили тот факт, что реставраторы объектов на бумаге и пергамене составляют самую большую группу в Отделе реставрации фондов. Без графических и документальных произведений не обходится практически ни одна выставка.

Памятники истории и искусства на бумажной основе отличаются разнообразием назначения, а также техникой исполнения. В богатейшую коллекцию ГИМа входят старинные рукописные кодексы на пергамене и старопечатные инкунабулы на тряпичной бумаге, небольшие берестяные грамотки и царские жалованные грамоты с тяжёлыми кустодиями, скрученные рулонами столбцы с неразборчивой скорописью железо-галловыми чернилами, изысканные рисунки и альбомы географических карт, большие яркие агитационные и рекламные плакаты на тонкой целлюлозной бумаге, личные письма великих людей, приказы на кислой оберточной бумаге времен многочисленных российских лихолетий первой половины XX в.

Что касается книжных переплётów, они также выполнены из очень разных материалов. Рукописные книги чаще всего заключены в переплёты из кожи, досок, ткани, украшены замками и жуковинами. Печатные издания защищены полукожанными и картонажными переплётами, ледерином, коленкором и просто бумажными обложками.

Обычно со старопечатной или рукописной книгой, если она нуждается в полистном разборе, работают два человека: реставратор-листовик и реставратор-переплётчик. Однако бывают и такие сложные объекты, которые требуют привлечения специалистов из других мастерских отдела. Таким было Боровское Макарьевское Евангелие. Оно было написано в 1533 г. по заказу Новгородского архиепископа Макария и обложено драгоценным окладом специально для вклада в Пафнутьево-Боровский монастырь, где сам Макарий принял монашеский постриг.

В Евангелии 516 листов размером 1°. Текст выполнен железо-галловыми чернилами. Четыре миниатюры с евангелистами; 25 листов с заставками, буквицами и маргинальными знаками на золотом грунте. Переплёт: доски, бархат; закладки – ленты тканые с золотыми нитками; завесы – шёлк. Серебряный оклад украшен

сканью, эмалью, литыми фрагментами, чеканкой, гравировкой, драгоценными камнями и жемчужной обнизью.

Перед началом работы были проведены необходимые анализы, в результате которых определена природа клеев переплёта, связующих красок, подобраны растворы для очистки металла и промывки камней.

В реставрации этого памятника участвовали несколько мастерских отдела: редких книг и графики, текстиля, дерева, металла.

Листы рукописи очищены механическим путём от загрязнений, восковых пятен, разрывы подклеены реставрационной японской бумагой. Этим занимались реставраторы книг.

Реставраторами графики раствором желатина под микроскопом был закреплён красочный слой миниатюр и заставок на участках с золотым фоном.

Дублирование бархата на шёлк, укрепление шёлковых завес, очистка и закрепление оборванного плетения нитей закладок осуществлялись реставратором тканей.

В мастерской реставрации дерева была исправлена деформация верхней доски.

Реставратором металла очищен оклад, закреплены эмали, восполнены детали крепления, промыты камни. Жемчужная обнизь, носившая следы многочисленных закреплений порванных нитей, перенизана по типу XVI в. на вновь изготовленную в мастерской серебряную нить.

Этот комплексный подход к реставрации одного предмета, безусловно, оправдывает себя в рамках такого большого музея, где сосредоточена масса вещей, состоящих из различных материалов.

Проблемы практической реставрации, встающие перед специалистами бумажниками, не новы. Это затеки и плесень, как результат условий хранения. Это силикатный клей, липкие ленты, наклейки и прочие следы поновлений и кустарной реставрации. Это владельческие надписи химическим карандашом и текучие штампы. Это кожаные корешки рукописей и старопечатных книг, промазанные олифой, которая прошла через корешок на бумажную основу книги, на текст. Это изначальное нарушение технологии изготовления железо-галловых чернил, которые в этом случае „проедают“ бумагу и текст начинает вываливаться.

И в каждом конкретном случае подход к реставрируемой вещи должен быть индивидуальным, так как разработанные методики могут одному объекту помочь, другому – нанести вред.

Далеко не каждый объект может вынести промывку, которая так желательна для ослабления кислотности бумажной основы. В случае работы с текучими красителями все подклейки производятся крахмальным клеем с быстрым подсушиванием, во избежание затеков. Это касается, прежде всего, книг. Однако зачастую, при работе с авторской графикой, применение воды оказывается объективной необходимостью, и тогда производится закрепление текучего красочного слоя.

Интересным примером может служить большой акварельный лист „Смерть светлейшего князя Г. А. Потёмкина-Таврического в Бессарабских степях“ (62,0 х

98,5 см). Он был исполнен сразу после трагической кончины сподвижника Екатерины II, случившейся 16 октября 1791 г. на пути из города Яссы в порт Николаев. Выполнил работу художник Михаил Матвеевич Иванов, один из родоначальников русской пейзажной живописи. Узнав о смерти „светлейшего“, Иванов, находившийся на тот момент в Яссах, немедленно прибыл на место трагедии и сделал целый ряд зарисовок с натуры. История бытования акварели с конца XVIII столетия до момента поступления её в Исторический музей остаётся невыясненной. Музеем она была приобретена в 1894 г. у дворянина Попова за 200 рублей.

В 2015 г. предмет поступил в реставрационную мастерскую. Выполненный на плотной тряпичной бумаге, памятник имел деформации, многочисленные разрывы и утраты, в том числе по акварельному слою в местах срывов фактуры. В левой стороне бумага была более ветхая, склонная к разрывам, растянута. По всей площади, занимая около 70 её процентов, располагались желто-коричневые пятна, что очень портило вид произведения. Положение осложнилось тем, что все краски оказались сильно текучими. После механической очистки потребовалось троекратное (с перерывом в 1 сутки) закрепление красителей 5% спиртовым раствором поливинилбутирала, но даже после этого ряд красок реагировал на воду и водные растворы реактивов отрицательно. Поэтому химическая обработка и последующая промывка проводились очень аккуратно, фрагментарно и под непрерывным наблюдением. В частности, с погружением в воду промывалась лишь верхняя часть произведения, уложенного на наклонно поставленное оргстекло. Места с текучей акварелью промывались с оборота отжатыми ватными тампонами с многократным повторением операции. После памятник был подклеен реставрационной бумагой, сдублирован, произведены тонировки по утратам красочного слоя.

Подобные манипуляции с объектом относятся к сложной реставрационной деятельности. Кроме неё отдел занимается превентивной консервацией и уходом за коллекциями. Конечно, к серьёзному реставрационному вмешательству надо прибегать, когда дальнейшее бездействие грозит памятнику разрушением. В каждом объекте заложена тенденция к старению, и с природой бороться трудно. Но замедлить процесс разрушения музейных предметов, стабилизировать их состояние – в этом состоят задачи превентивной консервации. И в первую очередь это щадящие условия и режим хранения, а так же – бережное обращение и использование.

Фонды памятников кириллической письменности Лаборатории археографических исследований Уральского федерального университета (Екатеринбург) и проблемы обеспечения их сохранности

Н. В. Ануфриева, И. В. Починская, Н. С. Щербакова

**Cyrillic Monuments Funds of the Laboratory
for Archeographic Research at the Ural Federal University in Ekaterinburg
Problems of secure storage**

N. V. Anoufrieva, I. V. Pochinskaya, N. S. Shterbakova

Summary

The Laboratory for Archeographic Research at the Ural Federal University in Ekaterinburg was established in 1975 after archeographic expeditions explored the sites with a compact Old Ritualists population in the Urals and adjacent territories. Books and manuscripts found are in a very bad condition. In 2017, the Ministry of Education of the Russian Federation granted funds to the LAR to intensify the research activities as well as to restore and digitize this original collection.

Key-words: Old Ritualists, Laboratory for Archeographic Research, Ural Federal University in Ekaterinburg, restoration, digitization.

Лаборатория археографических исследований Уральского государственного университета была создана в 1975 г., вслед за началом регулярных археографических экспедиций, проводившихся по местам компактного проживания русских старообрядцев на Урале и на прилегающих к нему территориях.

Русское старообрядчество, самое масштабное религиозно-общественное движение России, возникло как отклик на церковную реформу второй половины XVII в. Эта реформа наиболее ярко отразила осознание государством необходимости перехода от идеологии религиозного изоляционизма к православному универсализму. Она была направлена на сближение обрядовой практики русской православной церкви с греческой и западнорусской, что вызвало протест со стороны традиционалистски настроенной части общества. Сформировавшееся в рамках этого протеста движение старообрядцев создало направление в русской культуре, которое сохранило в качестве основного стержня древнейшие православные традиции, развивая и интерпретируя их в новых исторических условиях, используя

для обоснования своей идеологии. Это определило своеобразие старообрядческой культуры, заключающееся в гармоничном сочетании старинных традиций с элементами новейших культурных тенденций. Заслуга старообрядчества в том, что оно не только донесло до наших дней рукописные и старопечатные книги древнерусской традиции как живой элемент современной культуры, но и дало новый импульс развитию демократической литературы, оставив после себя огромный комплекс оригинальных сочинений, отразивших как общероссийские проблемы существования староверия, так и региональные особенности.

Результатом наших экспедиционных работ стало создание при ЛАИ Древлехранилища, в состав которого вошли фонды памятников письменности, аудиокассет с записями духовных песнопений и интервью с информантами, фотографий, фонд полевых дневников.

Коллекция кириллических книг ЛАИ является крупнейшей в российской провинции (за пределами Москвы и Санкт-Петербурга), насчитывая около 6000 единиц хранения конца XV–XX вв.¹ Её особенность заключается в том, что, будучи сформированной в последние 40 лет, она отражает, во-первых, современное состояние древнерусской книжно-рукописной традиции огромного региона, распростершегося от Северного Урала до Казахстана, от Самаро-саратовского Поволжья до Тюмени, во-вторых, позволяет проследить исторические процессы, протекавшие в социально-политической и духовной жизни не только данной территории, но и России в целом.

Старопечатный фонд ЛАИ составляет 1975 единиц хранения. Количество же книг, учитывая, что некоторые из них находятся в составе конволютов, значительно больше. Хронологическая картина коллекции выглядит следующим образом: XVI в. – 67 книг, XVII в. – 508, XVIII в. – 453, XIX в. – 521, XX в. – 426 (всего 1975 книг).

Среди книг XVI в. московские издания (Триодь постная ок. 1555–1556 гг., Евангелие среднешрифтное ок. 1558–1559 гг., 2 экз. Апостола 1564 г., 25 книг (5 изданий) Андроника Невежи кон. XVI–нач. XVII вв.), издания Ивана Фёдорова и Петра Мстиславца, выпущенные на Украине и в Белоруссии (Евангелие. Заблудов, 1569 г. – 2 экз., Апостол. Львов, 1574 г. – 3 экз., Часовник. Вильно, ок. 1574–1576 гг., Евангелие. Вильно, 1575 г. – 2 экз., Новый Завет с Псалтырью. Острог, 1580 г., Библия. Острог, 1580–1581 гг. – 6 экз.), 14 книг (4 издания, не считая указанных выше изданий Петра Мстиславца) выпущенных типографией К. и Л. Мамоничей в Вильно, 3 книги (2 издания), напечатанные там же В. Гарабурдой, издания виленского и львовского православных братств.

Книги XVII в. представлены главным образом изданиями московского Печатного двора до реформы патриарха Никона и типографии В. Бурцова (374 книги, 134 издания). Причиной этого является то, что формирование фондов ЛАИ УрФУ, как отмечено выше, шло в процессе работы со старообрядцами, которые не принимают послереформенные издания. Это обстоятельство сказалось также на качественном и количественном составе западнорусских изданий XVII в. Их

¹ Электронную версию путеводителя по фонду см.: <http://virlib.eunnet.net/depository>

немного и преобладают те, что пользовались спросом у старообрядцев: Андрей Кесарийский. Толкование на Апокалипсис. Киев, 1625; Иоанн Златоуст. Книга о священстве. Львов, 1614 и Беседы на 14 посланий апостола Павла. Киев, 1624; Пётр (Могила). Третьяк. Киев, 1646 и т.п.

Та же причина определила особенности состава коллекций и более позднего времени. Книги XVIII–начала XX вв. на 90% представлены старообрядческими изданиями, которые печатались за пределами Российской империи или на её территории нелегально.

Коллекция рукописных книг ЛАИ УрФУ составляет 3876 единиц хранения, из них 19 – конца XV–XVI вв., 51 – XVII в., 352 – XVIII в., 2102 – XIX в., 1352 – XX в.

Собрание рукописных книг конца XV–XVI вв. не очень разнообразно по составу: 2 сборника выписок из сочинений отцов церкви, 2 сборника сочинений Иоанна Златоуста, Патерик, большую часть составляют апостолы и евангелия (в т.ч. учительные и толковые).

К числу особо интересных рукописей этой группы принадлежат: Евангелие 30 г. XVI в. с вкладной записью Макария, архиепископа Новгородского (впоследствии – митрополита Московского и всея Руси), сделанной 8 ноября 1540 г., сборник середины XVI в., включающий в себя Патерики синайский и египетский, из библиотеки известного уральского писателя-старообрядца конца XIX–начала XX вв., наставника поморской общины В. И. Макарова, список „Сказания об иконе Владимирской Божьей матери“ (фрагмент).

Коллекция книг XVII в. более разнообразна по составу: наряду с традиционными в русской книжной культуре сборниками различного состава и служебной литературой в неё вошли и значительно реже встречающиеся рукописи. Среди них хотелось бы отметить Хронограф редакции 1617 г., список 20 г. XVII в. О раннем бытовании книги в Сибири свидетельствует запись XVII в. о принадлежности ее „Осипу Гришмееву сыну Сибиряку“.

Любопытен список первой трети XVII в. книга келарских записей одного из крупнейших русских монастырей – Кирилло-Белозерского.

Довольно широко на Урале и в Сибири бытовали сочинения и переводы европейских сочинений Н. Г. Спафария, известного писателя и дипломата XVII в. молдавского происхождения. Особый интерес представляет составленный Спафарием совместно с служащим Посольского приказа П. Долговым в 1672 г. „Титулярник“, являющейся книгой по истории русской дипломатии и одновременно пособием для дипломатов. Наш список был сделан в 80 г. XVII в. видным сибирским приказным деятелем и летописцем последней четверти XVII–начала XVIII вв. М. Г. Романовым.

Существенную долю рукописей XVII в. составляют певческие книги, в которых мелодии песнопений записаны с помощью древнейшего способа фиксации, пришедшего на Русь из Византии, крюками.

Коллекция рукописей XVIII в. в значительной степени состоит из сборников, представляющих собой тематические подборки выписок эсхатологического,

учительного, житийного характера из книг Священного Писания, творений отцов церкви, агиографической литературы, оригинальных старообрядческих сочинений и др. Наряду со сборниками типичными для старообрядческой книжно-рукописной традиции в фондах ЛАИ имеются и уникальные рукописи, являющиеся поистине жемчужинами фонда. Назову лишь некоторые из них. Сборник 50–60 гг. XVIII в. содержащий Космографию, составитель которой, отступив от известных канонов, создал оригинальный труд по географии. Он даёт любопытные описания не только зарубежных стран, но и России, промышленности некоторых её районов, инфраструктуры. Степень подробности описаний заставляет теряться в догадках, на каких источниках составлен труд и, кто его автор? Среди прочих статей есть и описание „земли Сибирь“, где характеризуются уральские металлургические заводы.

В другой сборник рубежа XVIII–XIX вв., имеющий исключительно светский характер, включен т.н. „Устюжский летописец“, являющий собой образец местного позднего русского летописания.

Особого внимания заслуживает лицевой сборник статей, выписанных из Пролога. Сборник составлен в 70 гг. XVIII в., причём в нем проиллюстрированы только страдания и пытки святых. В изобразительном ряду сборника нашли отражение бытовые реалии XVIII в. Они проявились в костюмах героев миниатюр и орудиях пыток.

Стоит сказать и о великолепном списке конца XVIII в. одного из популярнейших старообрядческих сочинений – „Поморских ответов“. Этот список отличает богатство оформления книги в поморском стиле. Художественно декорированы развороты с названием сочинения и портретом одного из его авторов – Сеомена Денисова.

Гораздо шире, чем в коллекции XVII в., представлены певческие рукописи. Помимо книг, содержащих записи музыкальных текстов с помощью крюков, в собраниях имеются рукописи, фиксирующие их квадратной нотацией, пришедшей с Запада, и линейно-значковой, представляющей попытку создания новой системы записи музыкальных текстов, учитывающей древнерусский и европейский опыт.

Это, конечно, не полная характеристика коллекции XVIII в. Естественно, в её состав входит литература служебная, житийная, делопроизводственные документы. Обширность фонда не позволяет назвать даже все наиболее яркие и значительные памятники.

В коллекции книг XIX–XX вв., как и в комплексе литературы XVIII в., доминируют сборники, а также списки отдельных канонов, служб и молитв, необходимых в домашней обрядово-богослужебной практике ежедневно. Значительно расширяется круг оригинальных старообрядческих сочинений, в том числе по истории различных течений внутри старообрядчества, как в российских масштабах, так и на Урале; сочинения, отражающие полемику старообрядцев с православными миссионерами и между представителями разных направлений старообрядчества. В состав коллекции XX в. входят несколько архивов уральских старообрядческих наставников, которые являлись не только знатоками, но и про-

должателями древнерусской книжно-рукописной традиции. В архивы вошли их собственные сочинения по истории старообрядчества, духовные стихи, переписка со своими единоверцами и противниками по вопросам веры, материалы поместных соборов конца XIX–начала XX вв. Таким образом, коллекция рукописей XIX–XX вв. даёт богатый материал для истории местного старообрядчества и его современного состояния.

Книги фондов систематизированы по территориальному принципу в соответствии с административно-территориальными единицами, существующими в зоне работы Уральской археографической экспедиции. В настоящее время сформировано 27 книжных собраний.

Фонд памятников письменности ЛАИ является источниковой базой научных исследований, которые ведёт сотрудники лаборатории. Они направлены на изучение истории старообрядчества, сохранение и развитие древнерусских традиций, прежде всего в книжной и музыкальной культуре, истории книгопечатания, библиотек, отдельных памятников письменности. Все эти проблемы рассматриваются как в общероссийском, так и в региональном аспектах. За время существования лаборатории нами написано и опубликовано десятки монографий и сотни статей. С научными достижениями сотрудников лаборатории можно познакомиться на сайте ЛАИ <http://lai.igni.urfu.ru> Наши фонды активно используются исследователями других научных центров.

Одно из основных направлений деятельности ЛАИ – описание и введение в научный оборот памятников кириллической письменности. В рамках этого направления ведётся разработка и совершенствование методик описания старопечатных книг и рукописей, подготовка к изданию каталогов. Нами подготовлено и издано учебное пособие.² В нём помимо истории развития русской книжной культуры подробно изложены наши подходы к проблеме описания памятников письменности.

Являясь региональным научно-методическим центром по проблемам археографии, ЛАИ оказывает помощь в описании книжных фондов, как в Екатеринбурге, так и далеко за его пределами. С 2000 г. коллектив ЛАИ занимается созданием электронной базы данных „Рукописные и старопечатные книги Уральского региона“.

В связи с тем, что основная часть фондовых книг ЛАИ УрФУ собрана в экспедициях, они сильно повреждены, а потому не менее 80% единиц хранения нуждается в консервации и реставрации. С 2008 г. при лаборатории существует реставрационная мастерская, которая оборудована современной реставрационной техникой и инструментами. К сожалению, у нас сейчас работает только один реставратор – Надежда Сергеевна Щербакова. Она прошла обучение в ведущих российских и зарубежных центрах консервации и реставрации библиотечных фондов. Принимала участие в мастер-классах ведущих европейских реставраторов: Манфреда Майера (Австрия) и Тьерри Анри (Франция), Сигитаса Тамулиса.

² Починская, И. В., Мангилев П. И., Ануфриева Н. В. Рукописные и старопечатные книги кириллической традиции. изучение, описание, хранение. учебное пособие. Екатеринбург: Изд. Уральского университета, 2010. 480 с.: 32 ил., 27 п. л.

Главной проблемой в реставрации фондов лаборатории является нехватка реставраторов. Один сотрудник, конечно же, не в состоянии справиться с необходимым объемом работ. Но, к сожалению, из-за отсутствия ставок мы пока не можем решить эту проблему.

Одним из главных способов сохранения исторических памятников является их оцифровка. Таким образом, появляется возможность не выдавать читателям оригинал, что способствует его лучшей сохранности. Кроме того, цифровые копии мы выкладываем в Интернет для предоставления удаленного доступа к ним.

В 2012–2013 гг. ЛАИ получила грант в рамках программы Британской библиотеки (British Library, London) Endangered Archives Program. Наш проект назывался Book Heritage of Ural Old-Believers. Программа по спасению архивов, находящихся в опасности, направлена на сохранение культурного наследия доиндустриальных обществ.

В рамках проекта нами была начата работа по созданию электронных копий наиболее ценных книжных памятников из фонда Лаборатории. Копии выставлены на сайте Лаборатории³ и на сайте Британской библиотеки.⁴ В рамках проекта было отснято 35 старопечатных и рукописных книг (20 000 снимков) и эта работа продолжается.

В 2017 г. ЛАИ получила большой грант Министерства образования России, который называется „Формирование русской культурно-религиозной идентичности: памятники традиционной письменности как символические коды культурной памяти“. Это финансирование явилось хорошим стимулом для активизации исследовательской работы, в том числе, работы по описанию и введению в научный оборот наших фондов. В частности, в рамках проекта мы возродили серию наших изданий, посвященную локальным книжным традициям в рамках тех территорий, на которых работала наша экспедиция. Каждое издание серии содержит подробное описание книжной коллекции, собранной на рассматриваемой территории, информации об истории развития книжной культуры там, публикации наиболее интересных и оригинальных памятников, описываемой коллекции. В рамках проекта мы готовим два тома этой серии.

Проект включает в себя также работу по реставрации фондов и созданию электронных копий.

³ <http://hist.igni.urfu.ru/lai/digital.htm>

⁴ http://eap.bl.uk/database/overview_project.a4d?projID=EAP556;r=4

Списък на авторите

доц. д-р Красимира Александрова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София
Директор

Наталия Ануфриева

Уралски федерален университет – Екатеринбург
Лаборатория за археографски изследвания

Александра Белановска

Държавен литературен музей – Москва
Отдел „Консервация и реставрация на музейни експонати“

ас. д-р Ивайла Богданова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София
Отдел „Реставрационен център“
Ръководител

Наталия Владинова

Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София
Отдел „Реставрационен център“

Маргарита Далибандо

Държавен исторически музей – Москва

Весела Делинска

Народна библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив
Реставрационна лаборатория

Христо Златанов

Фирма „ХРИКАТ“ ЕООД – София

ст.н.с. Ирина Кулешова

Военноисторически музей на артилерията, инженерните войски
и свързочните войски – Санкт Петербург

доц. д-р Веска Лашева

Химикотехнологичен и металургичен университет – София
Катедра „Целулоза, хартия и полиграфия“

Ирина Мелехова

Държавен исторически музей – Москва
Отдел за реставрация на фондовете
Работилница за реставрация на редки книги и графики
Ръководител

ст.н.с. Ирина Пармузина

Музей на Кремъл – Москва

д-р Ирина Починска

Уралски федерален университет – Екатеринбург
Лаборатория за археографски изследвания
Ръководител

Марина Савченкова

Научна библиотека на Томския държавен университет – Томск

Роза Салникова

Библиотека за чуждестранна литература – Москва
Научноизследователски отдел за консервация и реставрация на книги
Ръководител

инж. Искра Цветанска

Университет по библиотекознание и информационни технологии – София

Радостина Ценкова

Национален исторически музей – София
Централна лаборатория за консервация и реставрация

Ирина Шилова

Библиотека за чуждестранна литература „М. И. Рудомино“ – Москва
Художник-реставратор

Надежда Щербакова

Уралски федерален университет – Екатеринбург
Лаборатория за археографски изследвания

Общоруската държавна библиотека за чуждестранна литература „М. И. Рудомино“

Даря Белякова¹

All-Russian State Library for Foreign Literature “M. I. Rudomino”
Darya Belyakova

Summary

The text is devoted to the history and present state of the All-Russian State Library for Foreign Literature “M. I. Rudomino” – Moscow. It is a major international cultural, educational, information and research centre. The unique profile of its collections and its multi-aspect activity have rendered it a special place among Russian libraries. The author pays tribute to the initiator of the establishment of the Library and its longterm director M. I. Rudomino, to E. Yu. Genieva and V. V. Duda who have carried forward her work. The paper looks into the contemporary good practices within the Library.

Key-words: All-Russian State Library for Foreign Literature “M. I. Rudomino”, Centre of Slavic Cultures, Russia, cultural centres.

Общоруската държавна библиотека за чуждестранна литература „М. И. Рудомино“ е федерална обществена библиотека, голям международен културен, образователен, информационен и изследователски център. Уникалният профил на фондовете и многостранната дейност са отредили на Библиотеката специално място сред руските библиотеки.

Открита е през 1922 г. с името Неофилологична библиотека. Основателката ѝ е Маргарита Ивановна Рудомино. Тя остава на поста първи директор в течение на повече от 50 години. Първите читатели са предимно студенти филолози, преподаватели, преводачи. Още отначало Библиотеката си поставя като основна цел да съдейства за изучаването на културата на чуждите страни и на чуждите езици. Особено внимание винаги се е обръщало на комплектуването на фондовете с най-добрите образци на чуждата художествена литература и на практическото обучение по чужди езици за улеснение и привличане на нови читатели.

През годините името и местоположението ѝ са се променяли неколкратно. През 1924 г. от Неофилологична я преименуват на Библиотека за чуждестранна литература (БИЛ). Тя постепенно започва да съвместява дейността в едно на публична, научна и учебна библиотека, с лекции. През същата година Библиотеката е преместена в зданието на Историческия музей на Червения площад, а в средата на

¹ Даря Александровна Белякова е завеждащ Академията „Рудомино“.

30-те години на миналия век – в черквата „Св. св. безсребърници Кузма и Дамян“ на ул. „Столешникова“.

През 1943–1949 г. читалните и научните отдели на Библиотеката са разположени в зданието на ул. „Лопухинска“. През 1948 г. статутът ѝ става всесъюзен и ѝ било възложено да ръководи формирането на фондовете за чужда литература в публичните библиотеки на страната и да им оказва методична помощ.

М. И. Рудомино години наред искала да се построи нова сграда за библиотеката. Накрая, в началото на 60-те години, било възложено на архитектурното бюро на Д. Н. Чечулин да изработи проект. Маргарита Ивановна активно участвала в уточняване на концепцията и в проектирането на книгохранилищата, читалните, вестибюла и зоната за отдих. Според нея библиотеката трябвало да е място за срещи и общуване на живо между представителите на различни страни, народи, култури и езици. Най-после, през 1967 г., Библиотеката се пренася на ул. „Уляновска“ (сега „Николаямска“). Новата сграда била открита празнично на 31.05.1967 г.

През 1975 г. бил изменен профилът на комплектуване. Прекратено било попълването на фондовете с природонаучна литература, а приоритетни станали хуманитарните науки, художествената литература и изкуството, справочните издания.

Общоруската държавна
библиотека за чуждестранна
литература „М. И. Рудомино“

Голямата читалня

След разпадането на СССР Библиотеката от всесъюзна става общоруска, което, впрочем, не засяга абривиатурата ѝ (ВГБИЛ). През 1990 г. тя е удостоена с честта да носи името на Маргарита Ивановна Рудомино (1900–1990).

Огромен е приносът за развитието на Библиотеката за чуждестранна литература на директора ѝ Екатерина Юриевна Гениева (1946–2016). Под нейното ръководство (1993–2016) Библиотеката получава широка известност и признание на световно ниво и участва в много международни проекти в областта на културата, науката и образованието. В международния попечителски съвет на Библиотеката влизат известни учени, културолози, библиотекари, издатели, общественни и религиозни дейци на Русия и на чужди страни. Според министъра на културата на Руската федерация В. Р. Медински, „Екатерина Юриевна е била човек с блестящо образование и редки качества. Талантлив организатор и голям учен, за 20 години ѝ се удава да създаде уникална библиотека, равна на която в нейната сфера няма в света“ (вж. сайта на Министерството на културата на Руската федерация, 10.07.2015 г).

Екатерина Гениева

През тези години научноизследователската дейност на Библиотеката се издига на ново ниво в областта на книгознанието и историята на книгата, консервацията и реставрацията на библиотечните фондове, библиотекознанието, културологията, изкуствознанието и художествения превод. Редовно се провеждат конференции, семинари, лекции, обучение на стажанти и други мероприятия, издава се библиографска, справочна и научна литература.

През това време получава импулс за успешно развитие разностранната издателска дейност на Библиотеката, важна роля в която изиграват Редакционно-издателският отдел и дългогодишният партньор на Библиотеката – издателството „Център за книги „Рудомино“. Издават се, по-специално, преводи на книги от чужди автори, двуезични издания, библиографски указатели, посветени на творчеството на отделни писатели и на националните литератури. Много внимание се отделя на подкрепата на комплектуването на фондовете на регионалните библиотеки и на краеведски проекти, включително на издателско-просветителския проект „Голямото четене“.

Отделът за книги и програми за деца се активизира през тези години. Специализираната читалня редовно се попълва с книги – бележити образци на чуждестранната литература и на полиграфското изкуство, които активно се ползват от деца и тийнейджъри. Редовно за тях се организират лекции, работилници и курсове, курсове по чужди езици. Отделът си сътрудничи с училища, музеи, детски библиотеки и издателства.

Деец на културата от световен мащаб, Е. Ю. Гениева отделя голямо внимание на формирането на култура на толерантност и на осъществяването на междукул-

турната комуникация. Плод на тази нейна дейност е докторската ѝ дисертация „Библиотеката като център за межкултурна комуникация“. Създаденият от нея Отдел за междурегионално сътрудничество и програма за развитие на толерантността отговаря за реализацията на партньорските и специалните проекти на Библиотеката в регионите на Руската федерация, ръководейки се от принципите на програмата на ЮНЕСКО „Информация за всеки“, която гарантира на съвременния човек достъп до информационните ресурси и културните ценности, както и с Всеобщата декларация ЮНЕСКО за културното многообразие.

Понастоящем фондът на Библиотеката наброява около 5 млн. библиотечни единици на 148 езика. В книжния фонд, състоящ се от около 2,5 млн. екз., широко са представени класическата и съвременната художествена литература, изданията по литературознание и езикознание, включително и по методика на преподаване на езика, по чуждестранно изкуство и изкуствознание, исторически трудове, статии по народознание, философия, социология, естетика, право, религия, книгознание, библиотекознание и информатика. Другата част на фонда са периодични и продължаващи издания, електронни носители, микрофилми, а също така пълнотекстови бази данни на чужди езици.

Трябва да споменем също така и за фонда от редки издания. Това са 55 000 тома от XV–XX в. практически на всички европейски и на някои източни езици, които имат историческа, научна и културна ценност. Особена ценност представляват екземплярите от епохата на Петър I, от които по света има запазени единични екземпляри, като *Latina-grammatica* („Грамматика латинская и русская“) – първият учебник, напечатан в чужбина за Русия и предназначен за изучаване от руснаците на чужд език. Учебникът бил подготвен от И. Ф. Копиевски и издаден по заповед на Петър I в Амстердам през 1700 г. за училищата на „преславния славяноруски народ“. В екземпляра на „Новия завет“, отпечатан в Хага (1717), има екслибрис на А. С. Норов и анонимна приписка на френски език, от която разбираме следното: „През 1717 г. Петър Велики, който беше в Холандия, заповяда да бъде отпечатан този Нов завет в две колони – на холандски и на славянски; колоната на славянски беше оставена празна заради плана този текст да бъде отпечатан в Петербург... Едвам печатането беше свършено, когато Светият синод заповяда да се унищожат всички екземпляри на тази книга“.

В сбирката от редки книги на Библиотеката се пази екземпляр от парижкото издание на описа от 1805 г. на библиотеката на граф Д. П. Бутурлин, изгоряла при пожара в Москва през 1812 г. Има екземпляри с автографи на известни дейци на науката и културата – немските лингвисти Габеленц – баща и син, изкуствоведа Алексей Алексеевич Сидоров, академик Александър Николаевич Веселовски, писателя и кинорежисьора Василий Василевич Катанян, френската писателка Елза Триоле и сестра ѝ Лили Юревна Брик, френския поет Луи Арагон, чилийския поет и политически деец Пабло Неруда, швейцарския писател Макс Фриш, английските писатели Луис Карол и Чарлс Пърси Сноу, италианския писател и журналист Джани Родари и много други.

В стремежа си да осигурява безопасността на фондовете и на безпрепятстве-

ния достъп до тях Библиотеката реализира проект за дигитализация, осъществен на няколко етапа: дигитализация на специално подбрани по списък документи за Националната електронна библиотека; дигитализация на редки и ценни фондове; дигитализация на периодика; дигитализация по заявки на читатели (засега само на учебна и научна литература); дигитализация на повредени документи, които не подлежат на реставрация, посочвани редовно от сътрудници в книгосъхранението. Макар проектът да е още в началото на реализацията си, дигитализирани са вече 5723 издания, от които около 1600 през 2016 г. Колкото до периодичните издания, то към средата на 2016 г. са дигитализирани или микрофилмирани 45 издания, в общ обем 31 851 страници.

Обслужването на ползвателите продължава да се подобрява. В читалните им е осигурен свободен достъп до книгите, справочните издания, периодиката, аудио-визуалните материали, електронната база данни, интернетa. Безплатната мрежа wi-fi на цялата територия на Библиотеката им позволява да ползват собствени електронни устройства. Във всяка зала за обслужване дежурят библиотекар-консултанти, които оказват помощ както в подбора на литература, така и при ползването на електронните каталози или при търсене на други библиотечни ресурси.

Регистрираните читатели могат да получават за вкъщи книги от Сектора за абонамент. Фондът му съдържа около 80 000 библиотечни единици художествена, детска и учебна литература на 44 чужди езика. Услугата „платен абонамент“ позволява да се получат за вкъщи практически всички книги от основния фонд, с изключение на редките и ценни издания. Сроктът на предоставяне не е повече от 15 минути.

Електронните каталози са достъпни дистанционно за всеки ползвател на интернет. Регистрираните читатели имат възможност да оформят дистанционно предварително заявката си на документи от книгохранилищата или да ги поръчат в електронна версия за доставка в своя „личен кабинет“.

Напълно беше обновен уебсайтът на Библиотеката за чуждестранна литература, подобрена бе системата му за навигация, внедрени бяха нови сървъри през 2016 г. Увеличиха се възможностите за дистанционно обслужване – например, разделът „Виртуална читалня“, предоставящ достъп към базите данни за абонамент и към пълнотекстовите електронни ресурси на националните библиотеки и научните портали на 15 страни.

За международната дейност на Библиотеката отговаря Центърът за междурегионално сътрудничество (ЦМС). Той реализира съвместни културни и професионални образователни програми с международните организации, чуждестранните библиотеки и културни центрове като ИФЛА, ЮНЕСКО, Конгресната библиотека на САЩ, Немския културен център „Гьоте“, Института „Сервантес“ и др. В състава на ЦМС влизат националните културни центрове, разположени на територията на Библиотеката, сред които са: американският, японският, холандският, българският, азербайджанският, центърът на еврейската книга, франкотеката. Наличието в Библиотеката на национални културни центрове дава големи преимущества за

разширяване на международното културно сътрудничество, както и за обслужването на ползвателите на библиотеката. Националните културни центрове предоставят актуална информация за културата, политиката, икономиката и образованието в страните, които те представят. Те формират книжен фонд, периодика, аудио-визуални материали, база данни, организират културно-просветни мероприятия, например, дискусийни клубове, срещи с представители на посолствата и с представители, говорещи съответния език. Реализират образователни програми, например езикови курсове. Много голямо внимание се отделя на националните култури и на техните особености, например в Отдела за японска култура се провеждат майсторски класове за традиционното пиене на чай или по оригами.

Няколко дискусийни клуба осъществяват дейността си в Центъра за американска култура и в центъра „Франкотека“. Основната част на мероприятията им се провежда на английски и на френски език. Културният център „Франкотека“ беше открит през юли м.г. Търсенето на фонда и услугите му се оказа много голямо: при откриването присъстваха около 200 души, а на всяко мероприятие идват 20. Най-голям интерес предизвика националният празник „Ден на Швейцария“, който бе подкрепен от швейцарското посолство в Москва. Традиционни са вече такива мероприятия, като: клуба за разговорен френски език, киноклуба (прожекция и обсъждане на френски филм), лекциите като „Шедьоври на френския музикъл“ и „Католически писатели във Франция през XX в.“, творчески работилници, детски час, в който младите читатели се срещат с издатели на френски детски книги, упражняват се с различни граматически и творчески задачи за придобиване на комуникативни навици.

На 20.10.2016 г. в Библиотеката беше открит Център на славянските култури – уникална библиотека на литературата на славянските езици. Ключевият партньор на този проект е Форумът на славянските култури. В състава на тази организация, създадена през 2004 г., влизат 13 страни: Белорусия, Босна и Херцеговина, Бъл-

Директорът на Общоруската държавна библиотека за чуждестранна литература „М. И. Рудомино“ В. В. Дуда представя Центъра на славянските култури

гария, Македония, Полша, Русия, Сърбия, Словакия, Словения, Украйна, Хърватия, Черна гора, Чехия. Идеята за събъждането му възникна по време на срещата на директора на Библиотеката за чуждестранна литература Вадим Дуда с директора на Форума на славянските култури госпожа Андрея Рихтер през април 2016 г. Проектът за Центъра бе обявен през юли с.г. на конференцията „Духовното наследство на св. св. Кирил и Методий и

славянските култури“, провел се в Любляна (Словения) под патронажа на Форум. Новият Център се превърна в площадка на многочислени мероприятия – срещи с писатели, културни дейци, представители на творчески професии от страните участнички във Форум на славянските култури.

За значението на Форум и за крепките отношения на руските културни институции с него разказва заместник-министърът на руската култура Алла Манилова: „Понастоящем Руската федерация пълноценно участва във Форум на славянските култури. Изпълняваме всички свои задължения като страна съучредител. През декември миналата година за пръв път в Русия, по време на Санктпетербургския международно културен форум, се проведе конференция на Форум на славянските култури, в която участваха делегации от десет страни. А вече през тази година, в рамките на Дните на руската култура в чужбина, проведохме конференция, посветена на съхранението и развитието на общото културно наследство на славянските народи, най-напред в Любляна, а след това в Братислава“. Заместник-министърът също изрази увереност, че благодарение на откриването на Центъра за славянски култури в Москва, проектите ще са много повече и че „Центърът ще генерира такива проекти, които ще имат международен отзвук“.

Увереност от необходимостта на подобен център изрази и Михаил Швидкой: „Откриването на Центъра е важно във висша степен. Важно е, защото се почувствахме общност, защото усетихме необходимостта си един от друг... Защото всъщност ние не се познаваме много добре, малко знаем какво се случва в съвременните литератури и култури на нашите страни“. Специалният представител на руския президент също припомни за необходимостта от обединението на родствениите народи „в това сложно време“: „Славянският мир е огромен. Това са над 300 милиона човека. Настъпи времето, когато трябва да се разбере, че ние сме велика общност“.

Посланикът на Македония Гоце Караянов също изрази надежда, че новият център ще стане добра платформа за запознанства на славянските народи помежду им: „Макар и да сме малка държава, радваме се, че имаме своята ниша в Центъра на славянските култури и ще сме равнопоставени с представителите на славянските култури“.

Покрай богатата културна програма, насочена към сближаване на народите от славянския свят, Центърът е длъжен да осигури литературата на страните участнички. Достъпни са няколко хиляди книги в оригинал, а също и преведени на други славянски езици.

Освен това във фондовете на Библиотеката за чуждестранна литература има около 300 000 книги на славянски езици, които също са достъпни за посетителите на Центъра. Планира се комплектуването на книжния фонд на Центъра да става от него, но и в сътрудничество с библиотеките на страните участнички и с други културни институции.

Програмната дейност на Центъра е насочена към изучаване на културата, историята на славяноезичните страни и народи, изучаването на славянски езици. Сътрудниците на Центъра работят с музеи, клубове по история или за опазване на

културата. На регулярна основа се провеждат мероприятия като „Чай с персонала на посолството“, „Закуска с журналисти“, „Клуб на тийнейджъри“, „Клуб на любителите на рядката книга“ и др.

В продължение на много години Библиотеката за чуждестранна литература реализира образователни програми, свързани с изучаването на чужди езици и с повишаване на квалификацията на работещите в културата. През т.г. се предвижда да се открие нов образователен център, напълно ремонтиран и снабден с необходимото оборудване за занятия по съвременна методика. Водят се преговори и предстои подписване на договори с отдавнашни партньори на Библиотеката: Британския съвет, френски и италиански институти, Института „Сервантес“ и с Института „Гьоте“. Целта им е организиране на курсове за обучение по петте основни европейски езика – английски, немски, испански, италиански, френски. Продължават работата си езиковите курсове в Българския културен институт, в отдела за японска култура и в азербайджанския културен център, курсовете по английски език за деца в Отдела за детски книги.

Като част от образователните подразделения заработи Лабораторията „Пирсън“ – мултимедиен център, в който се предоставят ресурси, методики и програми на издателство Pearson, специализирано в изучаването на езици, предимно на английския. Ползвателите на Библиотеката имат достъп до тях както непосредствено в самата Лаборатория, така и дистанционно. Там се провеждат занятия по методиката Pearson. Тези ресурси се търсят и от занимаващите се самостоятелно, и от преподавателите по английски език.

Програмите за професионално развитие на руските и чуждите работници в културата, а също така и изучаването и разпространението на чуждестранни библиотечни практики, се координират от подразделението Академия „Рудомино“. По време на обучението основният акцент пада именно на практическия опит и на иновационните форми на работа, по теми, актуални за съвременното библиотечно дело, като: интернет технологиите и електронното обслужване в информационната дейност на библиотеката; библиотечния мениджмънт; организационно-правни въпроси на библиотечните дейности; маркетинга и дейността по връзките с обществеността като елементи на повдигане имиджа на библиотеката; лидерството на библиотеката в насърчаването на четенето; съвременната практика на книговедските изследвания и работата с рядката книга.

За реставраторите, за работниците в библиотеки, музеи и архиви се провежда учебен семинар-практикум „Проблеми на съхранението на културното наследство“. Комплексният отдел за реставрация и консервация на библиотечните фондове на Библиотеката за чуждестранна литература от много години вече е регионален център на ИФЛА относно съхранението и консервацията за страните от Източна Европа, Балтика, ОНД и Русия. В рамките на тази дейност неговите специалисти организират обучения и семинари в Русия и в чужбина.

С участието на Автономната нетърговска организация „Институт за превода“ и чуждестранните партньори на Библиотеката редовно се провеждат семинарите „Училища за млади преводачи“. За участие се канят млади преводачи на

руска литература на чужд език и преводачи на чужда литература на руски език.

Академия „Рудомино“ предлага на регионалните си партньори различни форми на обучение. Сред тях са посещение на професионални програми в чуждестранни културни институти. Участниците в тези програми се запознават с добри практики на чуждестранните библиотеки, музеи, архиви и т.н. В професионалните програми в базата на Учебния център „Валентиновка“, стажантите живеят в него, обучават се, споделят опит, завързват полезни професионални контакти. Стажовите на руските специалисти в Библиотеката за чуждестранна литература включват срещи със специалисти от отделите; посещение на национални културни центрове, запознаване с електронните ресурси и съвърите на Библиотеката; с технологията на организация на културни програми и майсторски класове. По време на тази програма се организират професионални визити в други московски библиотеки, чиито специалисти с желание споделят практическия си опит с нашите стажанти. След края на обучението Академията „Рудомино“ издава сертификати за краткосрочното повишаване на квалификацията.

На сайта на Библиотеката е обособен електронен ресурс от методични материали по актуални въпроси на библиотечното дело в Русия и в чужбина. Той е достъпен дистанционно за всички интересувачи се специалисти, студенти и преподаватели по библиотечни дисциплини. Тези електронни публикации, подготвени от сътрудници на групата за международно библиотекознание, са специално подбрани, преведени и аналитично обработени материали; източниците за тях са професионална периодика, библиотечни сайтове и други публикации в интернет. Особено място заемат пълните версии на ежегодните издания на сборника „Открит достъп: Библиотечното дело в чужбина“, издаван от Библиотеката от 1994 г. насам.

Библиотеката за чуждестранна литература активно развива междурегионалното сътрудничество, откривайки Регионални културно-просветни центрове „Иностранки“ на базата на централните библиотеки в регионите на Русия. В рамките на договорите за сътрудничество Центърът получава онлайн достъп до културно-просветните мероприятия, които се провеждат в Библиотеката или в културните центрове на другите региони, до руските и чуждестранните информационни ресурси и базите данни за абонамент, до ресурсите на най-големите създатели на актуални и съвременни книги, например електронната библиотека ЛитРес.

От 2016 г. Библиотеката координира проектната реализация на моделния стандарт за обществените библиотеки. Основната му цел е: трансформация на руските библиотечни институции в популярни информационни, културни и комуникационни центрове, внедряване на нови подходи към формирането на библиотечните фондове, модернизация на библиотечните технологии и системи на библиотечно-информационно обслужване. За да отговаря на този стандарт, Библиотеката трябва да има актуални книжни фондове, качествени електронни ресурси и удобни съвъри; тя трябва да е инициатор на желани културно-просветни прояви, на интересни социални проекти. Дизайнът на библиотечните помещения, мебелировка и оборудване трябва да са съвременни и привлекателни. В Библиоте-

ката за чуждестранна литература е разработена единна концепция за създаване и функциониране на обществените библиотеки от нов тип и да се проведе успешен старт на проекта в пилотните обекти: Боголюбовската поселищна библиотека, Батуринската селска библиотека, Библиотеката на образователния център „Сириус“, Фонда „Талант и успех“.

В плановите на Библиотеката за 2017–2018 г. са откриването на такива подразделения като: Културен център „Испанидад“ (Център на испаноезичните преводи), Център на немската култура (Център на немскоезичните страни), Италиански културен център.

През есента на м.г. бе открит реставрираният централен вестибюл на Библиотеката. В услуга на ползвателите на Библиотеката са уредени кътове, където да могат да си водят записки самостоятелно, книжарница за литература на чужди езици и литературно кафене, в което се провеждат премиери на нови книги, прегледи на руския и чуждестранния книжен пазар, срещи с писатели, литературни фестивали, кинопрожекции и т.н. Част от културно-просветните прояви преминават под открито небе в атриума на Библиотеката, където има планове да се уредят летен кинотеатър и зона за почивка. Така през пролетта на т.г. бяха организирани Панаир на френскоезичната литература, нощ в Библиотеката и Фестивал на славянските култури, в които участваха 1500–2000 човека на ден.

Така Библиотеката за чуждестранна литература динамично се развива и се издига в очите на своите многочислени читатели, приятели и партньори като международен културен форум – място за срещи и свободно, на живо, общуване между представители на различни страни, народи, култури, езици и вероизповедания.

Литература

Библиотека иностранной литературы. Официальный сайт. [электронный ресурс]. Режим доступа: www.libfl.ru

Великий библиотечарь. Маргарита Ивановна Рудомино (1900–1990). [сборник]. сост. Е. А. Азарова; предисл. Д. С. Лихачев; ред. Е. А. Азарова. Москва: Центр Книги Рудомино, 1991. 217 с. Библиогр.: с. 200–206. Имен. указ.: с. 207–209.

Гениева, Е. Ю. Библиотека должна удивлять. – В: *Университетская книга*, 2014, № 9, с. 14–21.

Гениева, Е. Ю. Библиотека как центр межкультурной коммуникации. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. 208 с.

Гениева, Е. Ю. Библиотека превращается в многонаправленный социокультурный центр. [онлайн]. [прегледан 23.08.2017]. http://polit.ru/article/2014/05/17/genieva_about_books

Гениева, Е. Ю. Библиотека – это площадка, позволяющая говорить и слушать. – В: *Современная библиотека*, 2013, № 8, с. 30–33.

Дуда, В. В. Библиотека станет местом живого общения. [онлайн]. [прегледан 23.08.2017]. <https://ria.ru/interview/20160831/1475694606.html>

Дуда, В. В. Я понимаю, чем могу быть полезным библиотеке на сегодняшнем этапе её развития. [онлайн]. [прегледан 23.08.2017]. <http://www.unkniga.ru/face/5213-vadim-duda-ponimayu-chem-mogu-byt-polezen.html>

„Иностранка“ в годы войны. история библиотеки по документам и фотографиям из архива ВГБИЛ. Москва: Центр Книги ВГБИЛ им. М. И. Рудомино, 2010. 216 с.

Почти весь XX век. великий библиотекарь Маргарита Ивановна Рудомино. биография в фотографиях и документах. Москва: Издательский дом ТОНЧУ, 2012 г. 280 с.

Феномен Катя [Текст]: [к 70-летию Екатерины Юрьевны Гениевой (1946–2015)]. [сост.: Д. А. Белякова и др.]. Москва: Центр книги Рудомино, 2016. с. 126, [1] с., [16] л. ил., портр., цв. ил.

Преведе от руски Петър Величков

Модели за развитие на съвременната библиотека XXII ежегодна конференция на Руската библиотечна асоциация

Ирина Томова¹

**Models for the development of modern library
XXII Annual Conference of the Russian Library Association**

Irina Tomova

Summary

The author talks about the XXII Annual Conference of the Russian Library Association held in Krasnoyarsk in 2017. She focuses on the main ideas, problems and experience in the modernization of Russian public libraries.

Key-words: Russian Library Association, conference, modernization

Град Красноярск бе библиотечната столица на Русия през 2017 г. Тук се състоя Библиотечният конгрес на Руската библиотечна асоциация (РБА) и XXII ѝ ежегодна конференция.²

Конгресът се проведе с подкрепата на Министерството на културата на Руската Федерация и на правителството на Красноярския край. Красноярският край е с площ от 2 340 000 кв.км и се намира в сърцето на Сибир. Градът е административен център и е разположен на двата бряга на река Енисей. Жителите му са над 1 млн.

Като участник в това събитие ще акцентирам вниманието върху основните идеи, проблеми и опит в направление модернизация на обществените библиотеки.

Конгресът е закономерен етап в развитието на добре организираната и структурирана библиотечна система и библиотековедска мисъл в Русия. В конгреса участваха 1350 специалисти от 60 региона на страната. Участниците бяха ръководители и библиотечни специалисти, преподаватели на вузове, представители на органите на властта, издатели и книготърговци, архивисти, музейни и научни работници, представители на компании – производители на оборудване за библиотеки, писатели, архитекти и други гости. Конгресът бе на тема: „Ролята на библиотеките в културната политика на Русия“.

Пленарните заседания, кръглите маси, секциите и семинарите предложиха

¹ Авторката е докторант в УниБИТ с научен ръководител доц. д-р Юлия Савова.

² **Всероссийский** библиотечный конгресс: XXII Ежегодная Конференция Российской библиотечной ассоциации, Красноярск, 14–19 мая 2017 года. [онлайн]. [прегледан 10.07.2017]. <http://www.rba.ru/activities/conference/conf-2017/index/>

за обсъждане съвременна и актуална проблематика: „Участие на библиотеките в „Стратегиите за реализация на държавната културна политика“, „Значение на библиотеките в обществената мисия на културата“, „Обществено-държавно партньорство в културната политика“, „Ролята на библиотеките в реализацията на проекта „Национална електронна библиотека“, „Модели на развитието на съвременната общодостъпна библиотека“, „Възможности на библиотеките в развитието на инфраструктурата на четенето“ и др.

Най-забележимите секции бяха: „Обществени библиотеки“, „Библиотеки по изкуство и музейни библиотеки“, „Автоматизация, формати и каталогизация“, „Електронни ресурси и информационно-библиотечно обслужване“, „Библиотеки, обслужващи инвалиди“, „Издателска и книгоразпространителска дейност“, „Библиотеки на висшите учебни заведения“, „Детски и училищни библиотеки“, „Секции по четене“, „Младежка секция“, „Библиотечен мениджмънт и маркетинг“ и др.

Сред кръглите маси се открииха най-ярко „Библиотечни сгради: архитектура, дизайн, организация на пространството“, „Библиографско и археографско източникознание в библиотеките, архивите и музеите“, „Мобилни библиотеки“ и др.

Тематичният ред на многобройните секции и кръгли маси показва, че в Руската Федерация има мониторинг и детайлно изследване на съвременното състояние и развитие на всички видове библиотеки в страната, подкрепени от Министерството на културата и от регионалните власти. Библиотеките се радват и на съществена подкрепа от страна на неправителствените организации, частните фондации и на партньорство с бизнес средите. В Красноярск особено забележима е дейността на три частни фондации: Частна благотворителна фондация на Михаил Прохоров, Благотворителна фондация на Владимир Потанин и Благотворителна фондация на Елена и Геннадий Тимченко. Конструктивните връзки с фондациите откриват възможности на библиотеките да осъществяват целите и задачите по модернизация на своето пространство с помощта на отпусканите грантове по проекти.

На Конгреса бе избран нов президент на Руската библиотечна асоциация – кандидатът на педагогическите науки Михаил Афанасиев, директор на Държавната историческа библиотека на Русия – Москва, един от създателите на асоциацията. Михаил Афанасиев формулира своята мисия: „Основният проблем днес се състои в това, че предвид на многото културни, социални и цивилизационни промени, на обществото стана непонятно за какво е нужна библиотеката. Такива случаи в историята вече са се случвали, но тогава държавата е встъпвала в ролята си, знаейки за какво е нужна библиотеката. Например за политическа пропаганда. А днес и властта не разбира това. В тази ситуация има два пътя. Пътят „и не е нужно“ – тогава се е икономисват средства за библиотеките. Вторият път се оказва по-болезнен – не знаейки какво е библиотека, ние започваме да я спасяваме.

Сегашната ми мисия е да се опитам да консолидирам библиотечните съобщества, да формулирам на разбираем за обществото език отговор на въпроса „За какво е нужна библиотеката“ и да кажа: „Ако сте съгласни с това, тогава вижте какво трябва да се направи, за да се осъществи мисията на библиотека-

та“. За мен е важно да се направи сериозен диалог с обществото и държавните структури“.³

На Конгреса бяха поставени следните задачи – сверяване на ориентирите на библиотеките от различен тип в направление модернизация, обнародване на богатия опит в това направление, да се чуе за проблемите и начините за решаването им, да се споделят иновативните идеи и опита в тяхната реализация, да се обозначат пътищата за успешното развитие на библиотечната сфера.

Заседанието на една от най-представителните секции „Обществени библиотеки“ се проведе в сградата на Държавната универсална научна библиотека в гр. Красноярск (КГУНБ), създадена през 1935 г. Проектът на тази сграда е разработен през 50-те години на миналия век и тогава библиотеката заема само част от нея, защото по-голямата част от сградата се е експлоатирила от различни министерства и ведомства. От 1964 г. библиотеката разширява своята територия. А през 1996 г. библиотеката вече разполага с огромно пространство и е изцяло реновирана. Някои статистически сведения за библиотеката: заемана площ – 11 500 кв.м, общ обем на фондовете – 4 021 740 екз., регистрирани ползватели – 57 035.

Колеги от различни региони на Русия представиха доклади и презентации с богат и често уникален опит в развитието си. Презентацията на А. П. Калугин, заместник-директор на КГУНБ, бе „Регионален мрежови проект „Библиотеката на бъдещето“ в контекста на модернизацията на обществените библиотеки на региона“. Въз основа на цифрови данни и графики той анализира и предостави на широката общественост данни за модернизирането на различните библиотечни дейности и бъдещите перспективи. Успехите в процеса на модернизацията на библиотеките до голяма степен се дължат на три фактора: инициативността и активността на управленските библиотечни кадри, съвременения мениджмънт/маркетинг и позитивните връзки с местната власт. Губернаторът на региона и кметът на града работят в две направления:

- субсидиране на бюджетните муниципални учреждения за модернизацията на библиотеките: компютъризация на всички библиотеки, програмното им осигуряване, комплектуване на фондовете на муниципални библиотеки;
- поддръжка на социокултурните проекти на муниципалните библиотеки: конкурсна основа за подкрепа на проектите, държавна грантова програма „Социалното партньорство за развитие“, грантова подкрепа от извъндържавни организации, подкрепа от частни фондации на известни бизнесмени.

От 2014 г. започна да се осъществява амбициозен регионален мрежови проект по реновиране на библиотеките, наречен „Градска библиотека“. Проектът е подкрепен от всички библиотеки, местната власт, частни фондации и архитектурно бюро. Цел на проекта е създаване на модели на съвременни обществени библиотеки в градовете, които са центрове на определена територия. За непълни 2 години са модернизирани 9,2% от градските библиотеки.

Основни направления в модернизирането на библиотеките са:

³ **Афанасьев**, Михаил. Сегодня общество не понимает, зачем нужна библиотека. [онлайн]. [прегледан 10.07.2017]. <http://культура24.pf/articles/9500>

1. Преобразуване на пространството:

- съществено подновяване на фондовете, оборудването и техниката;
- използване на съвременни архитектурно-дизайнерски решения;
- уеднаквяване на помещенията в съвременен дизайнерски стил с елементи на конструктивизъм и hi-tech;

• осигуряване на отвореността както на вътрешното библиотечно пространство, така и на външното: разширяване на прозорците, помещенията, оформление на фасадата на сградата и рекламните табели;

- визуализация на името, което носи библиотеката;
- създаване на единен, запазен отличителен бранд за различните видове библиотеки.

2. Библиотеките като информационни агенти.

3. Библиотеките като центрове за интелектуални занимания.

4. Осъществяване на просветителски програми и проекти.

5. Популяризация на четенето.

6. Развиване на дискуссионни и диалогови форми.

7. Формиране на обществено, публично и частно партньорство.

8. Усъвършенстване на професионалните компетенции.

Секцията „Обществените библиотеки“ предложи важни теми за дискусии: „Библиотеката като информационен агент“, „Библиотеката като обществено и публично пространство“, „Библиотеката като център на интелектуални занимания“, „Обществената библиотека в културната политика на Русия“. Акценти в тази тематика бяха: обществената библиотека и информационната безопасност, обществената библиотека в системата за поддръжка на обществените инициативи, от позитивен имидж към социално партньорство, реклама на градския бранд чрез бранд на библиотеката, особености на партньорството на обществената библиотека с некоммерсиалните организации, инициативи на обществената библиотека, библиотеката – територия за общуване, очакванията на обществото като стимул за развитие на библиотечната практика, робототехниката в библиотечното пространство, екологията в библиотеката и др.

Една от съществените задачи на Руската библиотечна асоциация е формирането, насърчаването и поддръжката на лидерството в библиотечната сфера. В този контекст е забележим опитът на Градската библиотека „Александър Черкасов“ в гр. Минусинск. Директорът на библиотеката Павел Пелевин е съвременен и иновативно мислещ млад човек, истински лидер. Неговото убедително представяне с презентацията „Реализацията на занимателните инициативи в просветителската дейност на библиотеката“ не остави равнодушни и окуражи библиотекарите да продължат с инициативите си в библиотечното всекидневие. Неговата концепция за развитие на библиотеката се основава върху просветителството, маркетинга и икономиката.

Кръглата маса „Библиотечните сгради: архитектура, дизайн, организация на пространството“ бе с постоянен статут към секцията „Обществени библиотеки“ в РБА. Ръководител на кръглата маса бе Светлана Волженина – председател на

департамента на културата на Ханти-Мансийския окръг, консултант на музеи, библиотеки и изложбено дело. Задачата на кръглата маса бе да съдейства за осъществяване на политиката на РБА по модернизацията на библиотеките, да работи за признаване на организацията на пространствата на библиотеките като едно от най-важните направления в държавната библиотечна политика. Презентацията на Светлана Волжена бе посветена на резултатите за 2016 г.: „Библиотечно строителство: нови проекти. Кръгла маса: нови дела“. Тя направи кратък екскурс в историята на организацията на библиотечното пространство в Русия, като отбеляза, че 70–80-те години на миналия век се характеризират със строг ред на организацията на библиотечното пространство. Строгите контрол и ред пречат на свободата на формиране на пространството на библиотеките. През последното десетилетие се отбелязват качествени промени в пространството на детските и младежките библиотеки. Библиотеките трябва да правят усилия да избягат от строгия контрол, йерархия и систематичност.

Участието на трима архитекти: Николай Прянишников – член на постоянния комитет на кръглата маса и на Съюза на московските архитекти, Ольга Дубинина – архитект от Екатеринбург, Игор Башкатов – генерален директор, архитект на дизайн-агенция „Арт стил“ в Красноярск, обогати заседанието на кръглата маса.

Темата на презентацията на архитект Николай Прянишников бе „Библиотека-та като вдъхновяващо пространство“. Той отбеляза следното:

- въвеждането на високите технологии в библиотечното пространство изпреварват осъвременяването му;
- в последните години се набляга върху изработване на процедурите за модернизация на библиотеките;
- при създаване на моделните библиотеки се наложи моделът на съвместна работа на архитекта и библиотекаря;
- детските библиотеки започват да се съобразяват с някои особености на детската психология: спонтанност, игра и творчество;
- в работата на библиотеките се акцентира върху производството на смисъл.

Архитектурната агенция на Игор Башкатов е разработила мрежовия проект „Градска библиотека“ за модернизация и реновиране на библиотеките в гр. Красноярск, озаглавен „Отворена книга. Отворено пространство“, който включва два пилотни проекта за реновиране на детски библиотеки и библиотеки за възрастни. Библиотеките са получили своя отличителен бранд: название, лого, цветови вариации, оригинална графика, дизайн, приложни елементи: характерни словосъчетания и цитати, съпътстващи канцеларски и рекламни материали, изработени в уникален стил, и даже униформено облекло. Реновирането на физическото библиотечно пространство включва и осъвременяването на сайтовете, които възпроизвеждат отличителните цветове и другите брандови особености на конкретния вид библиотеки. В презентацията си Игор Башкатов наблегна върху особеностите на стилистиката в библиотечния интериор. Основната идея на архитектурната разработка е отвореност и многофункционално производство.

В рамките на Конгреса бяха организирани посещения на реновираните библиотеки по този проект: Красноярската регионална детска библиотека „Сергей Михалков“, Красноярската регионална младежка библиотека и др. Особеностите на бранда хармонично се съчетават с логичното и удобно разположение на помещенията, осветлението, големите прозорци и врати от тип витрина, ергономичните библиотечни мебели и най-съвременна техника.

Положителните промени в библиотечното пространство карат всички участници в този процес: държавни органи, местна власт, частни фондации, бизнес структури, библиотечни специалисти, съюзи на архитекти и проектантски организации, дизайнери да се обединят около съзидателния и творчески процес – модернизация и реновиране на библиотеките от всякакъв вид. Целта е библиотеките да заемат своето заслужено пространство в обществения живот на региона и страната. Тези промени се правят в името на потребителите на информация и просто читатели. Връщайки се към риторичния въпрос на новия президент на РБА Михаил Афанасиев: „За какво е нужна библиотеката?“, може да се каже, че редом с техническата и технологичната модернизация на обществената библиотека, в Русия се решава задачата за естетическото облагородяване на библиотечното пространство. А възпитателната, образователната, културната и социалната функции на библиотеката продължават да бъдат на дневен ред.

Капитален труд по обща библиография Учебник от професор Александра Куманова, издаден в Германия

Никола Р. Казански

**Fundamental work on general bibliography
Manual by professor Alexandra Kumanova, edited in Germany**

Nikola R. Kazanski

Summary

Rev. of the book: **Куманова, А.** Интеграл библиографии: Учебник-компендиум по общему библиографоведению / *Посвящается светлой памяти Г. Шнейдера, Л.-Н. Мальклес, К. Р. Симона*; общ. ред. Николай Василев. библиогр. ред.: Диана Ралева, Марияна Максимова. рец. Стоян Денчев, Никола Казански. Saarbrücken: LAP – LAMBERT Academic Publishing, 2016. 132 с.: с портр. – *Аннот. и рез. на рус. и англ. яз.*

Theme phasisis made on the revealing of the genesis of the genre structure of the international universal bibliography from 3 c. BC up to 21 c.

The work is based on the concepts of G. Schneider, L.-N. Malclès and K.R. Simon for the history of the bibliography, and on the history of the bibliography in second degree of A. Teylor and I.V. Gudovshchikova.

The reviewed work is a continuation of “The road to books” by T. Borov and represents a Bulgarian trace in the international universal bibliography.

Key-words: international universal bibliography–genesis–genre structure–continuation of “The road to books” by T. Borov.

Доколкото ми е известно, много редки са случаите (ако изобщо ги има) на български библиотековедски и библиографски трудове, издавани в чужбина, и то по инициатива на авторитетни чуждестранни издателства. Именно такъв е учебникът по обща библиография на проф. Александра Куманова „Интеграл на библиографията“¹.

¹ **Куманова, А.** Интеграл библиографии: Учебник-компендиум по общему библиографоведению / *Посвящается светлой памяти Г. Шнейдера, Л.-Н. Мальклес, К. Р. Симона*. общ. ред. Николай Василев. библиогр. ред. Диана Ралева, Марияна Максимова. рец. Стоян Денчев, Никола Казански. Saarbrücken: LAP – LAMBERT Academic Publishing, 2016. 132 с.: с портр. *Аннот. и рез. на рус. и англ. яз.*

Библиогр.: 175 нум. назв. Сведения об авторе (с. 89–110). Author information (с. 111–131). Публ. в Германия.

Публ. в: <<https://www.lap-publishing.com//registration/registerwithtoken/a3142ba5e26c4e4427c7b2977c01ba61?locale=ru>>

Публ. и в: <<http://sno.unibit.bg>>

Той е написан на руски език и е издаден през 2016 г. в Германия от академичното издателство „Ламберт“. Поканата за него идва от школата на учениците на Г. Шнайдер.

Това, разбира се, не е случайно и за да обясним такова събитие, ще започна с личността на самата авторка.

Като отличник на Държавния библиотечарски институт тя е изпратена да продължи образованието си в известния ленинградски Институт по култура, където придобива магистърска степен през 1980 г. и докторска през 1987 г. Тук измежду нейните преки учители са проф. Ирина Гудовшчикова (1918–2000) и проф. Александър Мамонтов (1930–1999). През 1996 г. вече в Санктпетербургската академия за култура и изкуство защитава докторат на науките – дисертация на тема „Формата на библиографската информация в системата на хуманитарното знание“ и така става първият голям доктор в България по библиотекознание, библиография и книгознание. На тази основа създава своя магистрален учебен курс „Увод в хуманитарната библиография“ (1995–2005 в два тома; изд. на CD 2007), по който преподава като професор в Университета по библиотекознание и информационни технологии, написвайки учебните курсове по обща библиография „Ризома на инфосферата: Генезис на световната универсална библиография“ (2012) и „Класификационни построения на видовете библиография“ (2014).

Учебникът „Интеграл на библиографията“ е своего рода квинтесенция на нейния опус магнум. За разлика от подобни учебници в тази област като „Специална библиография: Теория, организация, методика“ (1958) от Хр. Тренков, „Обща библиография“ (1978) от М. Кайнарова, „Библиография: Общий курс“ (1981) от О. П. Коршунов, „Общая библиография“ (1990) от А. А. Гречихин, „Общее библиографоведение“ (2006) от И. Г. Моргенштерн и други, проф. А. Куманова се основава на своя оригинална ризомно-ретикуларна концепция за библиографията. Тя разглежда последната като трето вторично-документално ниво на информационното пространство (нивата под нея са на фактите и на първичните документи, а нивата над нея – на метасистемите и на философските картини на връзка между нещата). Тази методология на третиране на вторично-документалните явления превръща цялата библиография в хуманитарно-научна сфера.

От посвещението на труда „Интеграл на библиографията“ и от неговото съдържание се вижда, че проф. А. Куманова е водена от идеите на такива авторитети в тази научна област като Г. Шнайдер, Л.-Н. Малклес и К. Р. Симон, а на българска почва от Т. Боров. На тази основа е дадена структурата на международната

Библиогр. информ.: 1. Bibliogr. Inform. der Deutschen Nationalbibliothek <<https://dnb.d-nb.de>> – 10.11.2016; 2. [в каталог LAP:] <<https://www.lap-publishing.com/catalog/details/store/ru/book/978-3-659-96247-9/search=978-3-659-96247-9>> – 10.11.2016; 3–7. [в каталогите на кн. на онлайн магазините:] <<https://www.ljubljuknigi.ru/store/gb/book/isbn/978-3-659-96247-9>> – 10.11.2016; <<https://www.morebooks.de/store/gb/book/isbn/978-3-659-96247-9>> – 10.11.2016; <<https://www.knigozal.com/store/gb/book/isbn/978-3-659-96247-9>> – 10.11.2016; <https://www.amazon.com/E-Russian/dp/3659962473/ref=sr_1_1?ie=UTF8&qid=1477385391&sr=8-1&keywords=9783659962479> – 10.11.2016; 8. [в Немския книжен каталог на Немската нац. библ.] <<https://portal.dnb.de>> – 10.11.2016.

универсална (хуманитарна) библиография от III в. пр.н.е. до наши дни – XXI в. При анализа на библиографската морфология авторката използва над 700 класификации на библиографията в над 5000 първични и вторични документални източника на 20 езика. Обоснован е библиографски модел (във вид на хронологическа информационна „роза“) на библиосферата като неразделна част от когнитивната триада – заедно с инфосферата и ноосферата.

В безбрежния космически хаос на библиографската вселена, съставена от галактиките на видовете библиографии, съзвездията на различните библиографски школи и безбройните звезди на отделните библиографски указатели, проф. А. Куманова търси и намира определен вътрешно присъщ ред, свързан с философията на хуманизма и божественото начало у човека.

Учебникът компендиум „Интеграл на библиографията“ съдържа въведение и три глави. В уводната част се очертават характеристиките на парадигмата библиосфера–инфосфера–ноосфера. Като основа на архитектурата на съвременната международна универсална библиографска информация е изведен *Index Bibliographicus* (1950) на Т. Бестерман.

Глава първа е озаглавена „Терминосистема“. В нея се дефинират основните термини на хуманитарната библиография като библиографска информация, информационно пространство, информационна среда, информационно моделиране, библиографията (като трето вторично-документално ниво – вж. по-горе), ретикула, ризома и други. Това е абсолютно необходимо, за да може да се разбере и осмисли, колкото това да не е лесно, едно такова метанаучно изследване, посветено на един, неправилно считан за елементарно утилитарен феномен като библиографията и нейната каркасна съставляща – международната универсална библиография. Тук отново се формулира генеалогическата връзка между триединството библиосфера–инфосфера–ноосфера.

Във втората глава на компендиума се анализират източниците на историографията на международната универсална библиография, като за тази цел проф. А. Куманова използва метода на широкомащабното информационно моделиране, развит от проф. Ю. М. Лотман, проф. Т. А. Себеок и проф. У. Еко. Тя се основава на ретикуларни връзки и е организирана в ризомна структура със следните структури на библиографската информация: документална, читателска, собствено библиографска, същностно-видова (библиографоведска), функционална, съдържателно-предметна (хуманитарна – универсална) и организационна. Всичко това е разположено в пространствено-времевия континуум на информационната среда в измеренията на ноосферата. Ризомният синтез на международните библиографски източници е подробно илюстриран с множество библиографски указатели (от първа, втора и трета степен), школи, специалисти, ръководства и други от III в. пр.н.е. до последните четири столетия. Това е реално свидетелство (патент) за библиографското „благородство“ на авторката – знание и уважение към предшествениците.

Третата глава е посветена на информационната роза на международната универсална библиография. Тя е обоснована посредством анализ на структурообразуването в библиографската теория и практика на трите световни школи – запад-

ноевропейската, англо-американската и централно и източноевропейската (немско-руска).

Графично моделираните в изданието в специални шрифтове имена на световните библиографи и техните трудове е поднесено във вид на информационна ризома – акцентът е поставен върху началния момент на появата на библиографските разновидности:

- първообразите на универсалната, хуманитарната библиография в страните на Древния изток и Класическа Гърция – *Таблицы за тези, които са се прославили във всички области на знанието* (сред. на III в. пр.н.е.) на Калимах Александрийски, които са първият универсален свод на документите на цивилизацията, и тяхното допълнение *За таблиците на Калимах* на Аристофан Византийски (III–II в. пр.н.е.);

- хронологичните биобиблиографски речници на „църковни писатели“ от края на IV и нач. на V в.: *Книга за знаменитите мъже* на Йероним Стридонски и *Книга за църковните писатели* на Генадий Марсилски;

- „примерният каталог“ за духовно и светско четене (енциклопедия на учебното познание) *Наставления...* на Касиодор Сенатор (VI в.);

- минимализираните и допълнени универсални (хуманитарни) хронологични биобиблиографски речници на църковни писатели от VII в. (библиография на местни писатели) на Исидор Севилски и Илдефонсо Толедски;

- хронологичните биобиблиографски речници за църковни писатели в ранносхоластичната хуманитарна традиция през XI–XIII в. (религиозна хуманитарна библиография):

- светския универсален систематичен библиографски указател от средата на XIII в. *Книгозаконие (Библиономия)* на Ришар де Фурнивал – неговата индивидуалистична философска хуманитарна насоченост е предвестник на бъдещата ренсансова хуманитарна библиография;

- обединяващият чертите на светската училищна програма и систематичния подборен библиографски указател по латинска литература от края на XIII в. *Списък на много автори* на Хуго от Тримберг – начало на вида на „отрасловата“ (педагогическата) хуманитарна библиография;

- азбучния биобиблиографски речник на Джон Бостън от Бъри *Каталог на църковните писатели* (нач. на XV в.) – своден каталог на книжните фондове на английските манастирски библиотеки и нова разновидност на религиозната хуманитарна библиография;

- примерния каталог на библиотеките в Италия през Ранния ренесанс – систематичният *Списък* от 30-те години на XV в. на Томазо Парентучели, който е „библиографски канон на своето време“ и библиографско огледало на хуманизма на 40-те години на XV в. и на целия Ренесанс;

- печатния справочен отчетно-регистрационен хронологичен биобиблиографски речник *Книга за църковните писатели* на Йоан Тритемий, издаден през 1494 г. – хуманитарен библиографски паметник на вековете на схоластичната образованост и хуманизма в Германия в навечерието на Реформацията;

- *книготърговската библиография* от края на XV до първата половина на XVIII в.;
- *обявите на книжари и печатари-издатели* (Е. Ратдолт, А. Куне, А. Мануций) от края на XV до началото на XVI в.;
- *енциклопедичната универсална библиография „Пандекти“* – „Всеобща библиотека“ (*Bibliotheca universalis*) (1545–1555 г.) на Конрад Геснер – библиографски и биобиблиографски речник с аналитичен характер и панорама на ръкописната и печатната книга през XVI–XVII в.;
- *текущите панаирни библиографски указатели* на Г. Вилер от 1564–1592 г. и неговите приемници в периода до първ. полов. на XVIII в.;
- *официалните текущи професионални панаирни указатели* от втората половина на XVI до първата половина на XVII в.;
- *отчетните сводни систематични универсални панаирни указатели* на Г. Вилер за 1564–1592 г., И. Клес за 1500–1602 г. и Г. Драуд за 1500–1625 г.;
- *ретроспективните универсални библиографски указатели от втора степен с международен обхват през XVII в.*:
 - Ф. Лабе (*Библиотека на библиотеките...*, 1664 г.);
 - А. Тейсие (*Каталог на автори, които описват в своите съчинения книжни каталози, библиотеки...*, 1686 г.);
 - *библиофилска библиография на XVIII в. (база на историографията) и теория на библиографията*:
 - Г. Ф. Дебюр Младши (*Поучителна библиография...*, 1763–1768 г.);
 - Ж. Ф. Не дьо ла Рошел (*Размисли за библиографската наука*, 1782 г.);
 - А. Грегора (*Доклада за библиографията*, 1794 г.);
 - А. Г. Камю (*Бележки за разпределянето и класификацията на книги в библиотеката*, 1796 г.);
 - *библиография на XIX в. с акцентирание върху читателския адрес и теорията на библиографията*:
 - Е. Г. Пеньо (*Тълковен речник по библиология (По-точен превод: ... по книгознание. – А. К.)*, 1802–1804 г.);
 - Ш. Ф. Ашар (*Елементарен курс по библиография или наука на библиотекаря*, 1806–1807 г.);
 - Т. Х. Хорн (*Увод в изучаване на библиографията, като предпоставка на обзор на обществените библиотеки на Стария свят*, 1814 г.);
 - Т. Ф. Дибдин (*Библиографски Декамерон, или Десетдневен приятен курс за миниатюри и предмети, свързани със старинното гравирание, типографията и библиографията*, 1817 г.);
 - *създаване на универсалната библиографска класификация на информацията: социологически дискурс*:
 - Ф. А. Еберт (*Всеобщ библиографски речник*, 1821–1830 г.; *Библиография*, 1923 г.);
 - *ретроспективните универсални библиографски указатели от втора степен с международен обхват, създадени през XIX в. – информационно-комуникативна*

същност на панорамното съответствие между кумулацията на знанието в универсалните библиотечно-библиографски сводове и диференцираната представа за читателската аудитория на обществото:

- Е. Г. Пеньо (Универсален библиографски репертоар, 1812 г.);
- Ж. П. Намюр (Палеографико-дипломатико-библиографска библиография, или Систематичен репертоар..., 1838 г.);
- Ю. Петцхолд (Библиографска библиотека, 1866 г.);
- Дж. Сабин (Библиография на библиографиите, 1877 г.);
- Л. Вале (Библиография на библиографиите, 1883; 1887 г.);
- А. Стейн (Ръководство по обща библиография, 1897 г.);
- архитектоника на библиография от трета степен с международен обхват:
- А. Г. С. Джозефсън (Библиографии на библиографии, 1901 г.);
- В. Грундтвиг (Мисли за библиографията, 1903 г.);
- ретроспективните универсални подборни библиографски указатели (пътеводители на литература) от втора степен с международен обхват, създадени през ХХ–ХХІ в. – отраслова библиография на библиографията, създадена в:

- САЩ (А. Б. Крьогер – И. Г. Мадж – К. М. Уинчел – Е. П. Ший /1902– /);
- Германия (А. Грезел; В. Кирфел; В. Крабе; К. Флайшхак /1905– /);
- Великобритания (У. П. Кортни; У. Бегли /1905– /);
- Чехия (Л. Я. Живни /1919– /);
- Полша (Ю. Грич /1925– /);
- Италия (А. Сорбели /1930– /);
- Япония (М. Мори; К. Хатано, М. Яоши /1930– /);
- Франция (Ф. Кало, Ж. Тома /1936– /);
- Русия (К. Р. Симон /1940– /);
- България (Т. Боров /1942– /);
- история на библиографията – теория на библиографията:
- Г. Шнайдер (1923–1936 г.);
- К. Р. Симон (1940–1968 г.);
- Л.-Н. Малклес (1950–1976 г.);

- история на библиография на библиографията – теория на библиография на библиографията:

- А. Тейлър (1955 г.);
- И. В. Гудовщикова (1977 г.);

- ретроспективните универсални библиографски указатели от втора степен с международен обхват от ХХ в. като предметен (съдържателен) контур на библиографската картина на международната библиографска информация по хуманитарно знание:

- Т. Бестерман (Световната библиография на библиографиите, 1939–1966 г.);
- Т. Бестерман (*Indexbibliographicus*, 1951–1952 г.);

- ретроспективните и текущите универсални международни библиографски указатели от втора степен с международен обхват от ХХ–ХХІ в. като предме-

тен (съдържателен) контур на библиографската картина на международната библиографска информация по хуманитарно знание:

- публикувани в САЩ:

- в състава на издания на фирмите на Уилсън (*Wilson*): *American humanitiesindex* (AHI) (1975–); *Humanitiesindex* (HI) (1974–); *Socialsciences* (SS) (1974–); *Socialsciencesindex* (SSI) (1974–); *Socialsciences&Humanitiesindex* (SSHI) (1907–1974);

- издавани от Института за научна информация във Филаделфия (*Philadelphia*), на базата на които са построени множество автоматизирани информационни системи с международно значение: *Arts&Humanitiescitation index* (AHCI) (1976–); *Index to social science&Humaniti esproceedings*“ (ISS HP) (1976–); „*Socia lsciences citationindex*“ (SSCI) (1974–);

- излизащи в други страни:

- във Великобритания: *British humanities index* (BHI) (1915–);

- във Великобритания и САЩ по програма на ЮНЕСКО, явяващи се международни по обхват, гранични с хуманитарните области на знанието по обществени науки: *International bibliography of thesocialsciences* (1951–);

- в Швейцария (Международна федерация на обществата и учрежденията за изследвания на периода на Възраждането): *Bibliographie internationale del'Humanismmeet de la Renaissance* (1966–);

- в Русия (СССР): *Новая литература по социальным и гуманитарным наукам* (1993–); *Новая иностранная литература по общественным наукам* (1934–1992); *Новая отечественная литература по общественным наукам* (1934–1992);

- в Испания: *Indice Espacolde Humanidades* (1976–);

- в Япония: *Japanese periodical sindex* (JPI): *Humanity&Socialscience* (1948–);

- в Индия: *Index Asia: Ser. inHumanities* (1965–).

Описаната ризомно-ретикуларна структура има за цел да демонстрира класификационната, справочно-информационната и утилитарната практическа сила на разгърнатия генезис на световната универсална библиография.

Информационната стойност на изданието се допълва от прикнижната азбучно-хронологична библиография (175 заглавия) на цитираните заглавия, която е посочена по международен стандарт, приложен на високо научно равнище².

Като пожелание може да се съжاليا, че концептуалните рамки на труда (посочени са началните стъпки на всяка библиографска разновидност!) не са дали възможност да се включат и такива значителни библиографски явления като флорентинския абат Франческо Маручели (*FrancescoMarucelli*, 1625–1703) и неговата универсална библиография *Mare Magnum* в 111 тома (в нея освен описание на авторите се дава реферат на трудовете и тяхната предметна класификация).

² **ISBD**: International standard bibliographic description / recommended by the ISBD Review Group; approvedby the Standing Committee of the IFLA Cataloguing Section. Consolidated ed. Berlin; München: De Gruyter Saur, 2011. xvii, 284 с. (IFLA series on bibliographic control; vol. 44).

Но е достатъчно да изтъкнем, че първообразът на изтъкваната библиографска форма от XVII в. е посоченият в разглеждания труд на проф. А. Куманова печатен справочен отчетно-регистрационен хронологичен биобиблиографски речник, хуманитарен библиографски паметник на вековете на схоластичната образованост и хуманизма в Германия в навечерието на Реформацията *Книга за църковните писатели на шпонхемския абат* Йоан Тритемий, издаден през 1494 г., на основата на който ще възникне по-късно 280-томното издание Патрология... Точно *Книга за църковните писатели на шпонхемския абат (XV в.)* е първият библиографски труд, качен на печатната преса на Й. Гутенберг. Този труд е вкоренен в цялата поредица на биобиблиографските речници на църковните писатели от IV в.

В заключение можем да кажем, че с „Интеграл на библиографията“, както и с други свои изследвания³, проф. А. Куманова се явява продължител на делото на проф. Т. Боров – на неговия основополагащ труд „Пътя към книгите: Увод в библиографията“ (1942). Важно е да се знае, че това продължение се явява на бял свят 75 години след появата на библиографския пътеводител „Пътя към книгите“ – българската следа в библиосферата–инфосферата–ноосферата (международната универсална библиография).

Горди сме, че в планетарната информационна среда вторично документалната информация има отново следа. За българската библиографоведска мисъл това е „Интеграл на библиографията“ на проф. А. Куманова.

³ Куманова, А. Универсалната библиография от втора степен с международен обхват – ретроспективният многостепенен пътеводител по информационната среда на планетата: Т. Боров – „Пътя към книгите“ (Историография. Хронотоп. Феноменология. Теория): Изследване. библиогр. ред. Н. Казански. граф. дизайн-ред. Ц. Найденова. техн. ред. С. Янев. рец. С. Денчев, Ж. Стоянов. Епиграф: „О, Дух възвишен, ти ми даде всичко“ – Й. В. Гьоте / прев. В. Петров. Посв. ... Т. Боров. София: Гутенберг, 2007. 73 с.

Библиогр.: 130 неномерирани назв. в 29 номерирани бел. Именен показалец. Рез. на бълг., рус., англ., нем., фр. ез.

Библиографски справки

1 Философия

Публикации от Чавдар Попов и публикации от и за Теодор Адорно. Книги и статии. 24 загл. Бълг. ез. Март 2017. НБКМ

316.7 Социология на културата

Масова култура, популярна култура, културна индустрия. Книги и статии. 54 загл. Бълг. ез. Март 2017. НБКМ

Модели за социализация на културното наследство в „интелигентен град“. Книги и статии. 2011–2017. 32 загл. Бълг., англ. и нем. ез. Март 2017. НБКМ

323(497.2) Вътрешна политика на България

Българският преход 1989–2007. Преход към демокрация, политическа система, икономическа, културна и социална политика. Книги. 1989–2017. 42 загл. Бълг., рус., англ., нем. и фр. ез. Април 2017. НБКМ

Дража Вълчева. Биобиблиографска справка. Книги и статии. 1967–2016. 185 загл. Бълг. ез. Март 2017. РНБИБ

33 Икономика. Икономически науки

Възможности за развитие на креативната индустрия. Книги и статии. 1992–2017. 78 загл. Бълг. и англ. ез. Февруари 2017. НБКМ

338 Икономическо положение. Икономическа политика

Икономически аспекти на разпада на СССР през 80–90-те години на 20. век. Книги и статии. 2000–2017. 73 загл. Бълг., рус. и англ. ез. Февруари 2017. НБКМ

338.43 Селско стопанство. Икономика на селското стопанство

Развитие на българското село. Книги. 2014–2017. 26 загл. Бълг. ез. Март 2017. НБКМ

338.47 Транспортна политика

Транспорт в София. Книги и статии. 1990–2017. 34 загл. Бълг., англ. и нем. ез. Май 2017. НБКМ

Транспортна политика. Книги и статии. 1990–2017. 57 загл. Бълг. ез. Май 2017. НБКМ

34 Право

Закони, относно жилища и жилищни кредити в Царство България за периода 1915–1940 г. 19 загл. Бълг. ез. Май 2017. НБКМ

Издирване на закони за жилищно строителство 1920–1924 (Moschos). 22 загл. Бълг. ез. Май 2017. НБКМ

Съдържание на трудовото правоотношение. Книги и дисертации. 101 загл. Бълг. ез. Януари 2017. НБКМ

343 Наказателно право

Професионална небрежност, професионална непредпазливост. Книги и статии. 1989–2017. 34 заглавия. Бълг. ез. Май 2017. НБКМ

351.74(497.2) Полиция – България

Дисциплина и дисциплинарна практика в полицията. Книги и статии. 72 загл. Бълг. и англ. ез. Май 2017. НБКМ

355.13 Военна чест. Дисциплина. Войнски дух и войнски морал

Дисциплина и морал в армията. Книги и статии. 77 загл. Бълг., рус. и англ. ез. Май 2017. НБКМ

37 Образование

Учителска рецензия върху ученически писмени текстове. Книги и статии. 1990–2017. 25 загл. Бълг. и англ. ез. Март 2017. НБКМ

504.054 Влияние на вредните вещества. Замърсяване

Замърсяване на язовири и езера с хлорофил А, тежки метали и пестициди на територията на Република България и извън нея. Книги и статии. 1991–2017. 26 загл. Бълг., рус. и англ. ез. Април 2017. НБКМ

53 Физика

Биографични публикации за Айнщайн. Книги и статии. 75 загл. Бълг. и рус. ез. Май 2017. НБКМ

616-053.2 Детски болести

Детска церебрална парализа. Книги, дисертации и статии. 1992–2017. 41 загл. Бълг. ез. Май 2017. НБКМ

616.74 Болести на мускулите

Спинална мускулна атрофия. Книги, дисертации и статии. 1992–2017. 13 загл. Бълг. ез. Май 2017. НБКМ

65.012 Стопански предприятия – управление и организация

Разработване на конкурентни бизнес стратегии. Книги и статии. 2000–2017. 49 загл. Бълг. и англ. ез. Май 2017. НБКМ

69 Строителство. Строителни материали

Композитни материали и използването им в строителството. Книги. 1980–2017. 12 загл. Бълг. и англ. ез. Май 2017. НБКМ

726 Църкви – архитектура

Сведения за църквата „Св. св. Кирил и Методий“, гр. Монтана. Книги и статии. 13 загл. Бълг. ез. Януари 2017. НБКМ

77 Фотография

Пловдивски фотографии от Възраждането до 1944 г. Книги и статии. 1892–2016. 54 загл. Бълг. ез. Април 2017. РНБИВ

80 Езикознание

Названия на птици в българския и руския фолклор и фразеология. Книги и статии. 1992–2017. 19 загл. Бълг. и рус. ез. Април 2017. НБКМ

801.314.1 Синоними

Синонимия. Синонимизация и усвояване на синонимията. Книги и статии. 1990–2017. 33 загл. Бълг. и англ. ез. Март 2017. НБКМ

830 Немска литература

Немскоезична литература. Книги. 2015–2016. 122 загл. Бълг. ез. Май 2017. НБКМ

860(899) Уругвайска литература

Публикации на уругвайски автори в периодичния печат. Статии. 1952–1991. 64 загл. Бълг. ез. Март 2017. НБКМ

886.7 Българска литература

Биографични публикации за Пенчо Славейков. Книги и статии. 146 загл. Бълг. и рус. ез. Юни 2017. НБКМ

Биографични публикации за Яворов. Статии. 60 загл. Бълг. ез. Април 2017. НБКМ

Книги за Христо Ботев. Книги. 1876–1950. 95 загл. Бълг. ез. Април 2017. НБКМ

Книги и статии за българската литературна емиграция, публикувани в периода 2000–2017. Книги и статии. 2000–2017. 42 загл. Бълг. ез. Февруари 2017. НБКМ

Книги от български емигранти, издадени в чужбина след 1950 г. Книги. 1950–1999. 57 загл. Бълг. ез. Февруари 2017. НБКМ

Пенчо Славейков и с. Белащица. Книги и статии. 1937–2016. 33 загл. Бълг. ез. Април 2017. РНБИВ

Произведения от Маргарита Петкова и литература за нея във фонда на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Книги и статии. 1983–2017. 101 загл. Бълг. и др. ез. Май 2017. НБКМ

Ценко Барев, Стефан Груев, Христо Огнянов, Петър Увалиев, Атанас Славов, Стефан С. Попов, Цветан Марангозов, Николай Левков и Тончо Карабулков. Книги и статии за тях. Книги и статии. 2000–2017. 64 загл. Бълг. ез. Февруари 2017. НБКМ

875 Старогръцка литература

Старогръцка поезия и драма в превод на български език. Книги и статии. 330 загл. Бълг. ез. Февруари 2017. НБКМ

941С.084.2 Велика октомврийска социалистическа революция

100 години Велика Октомврийска социалистическа революция през погледа на българските историци. Книги и статии. 1992–2017. 25 загл. Бълг. ез. Февруари 2017. НБКМ

949.72 История на България

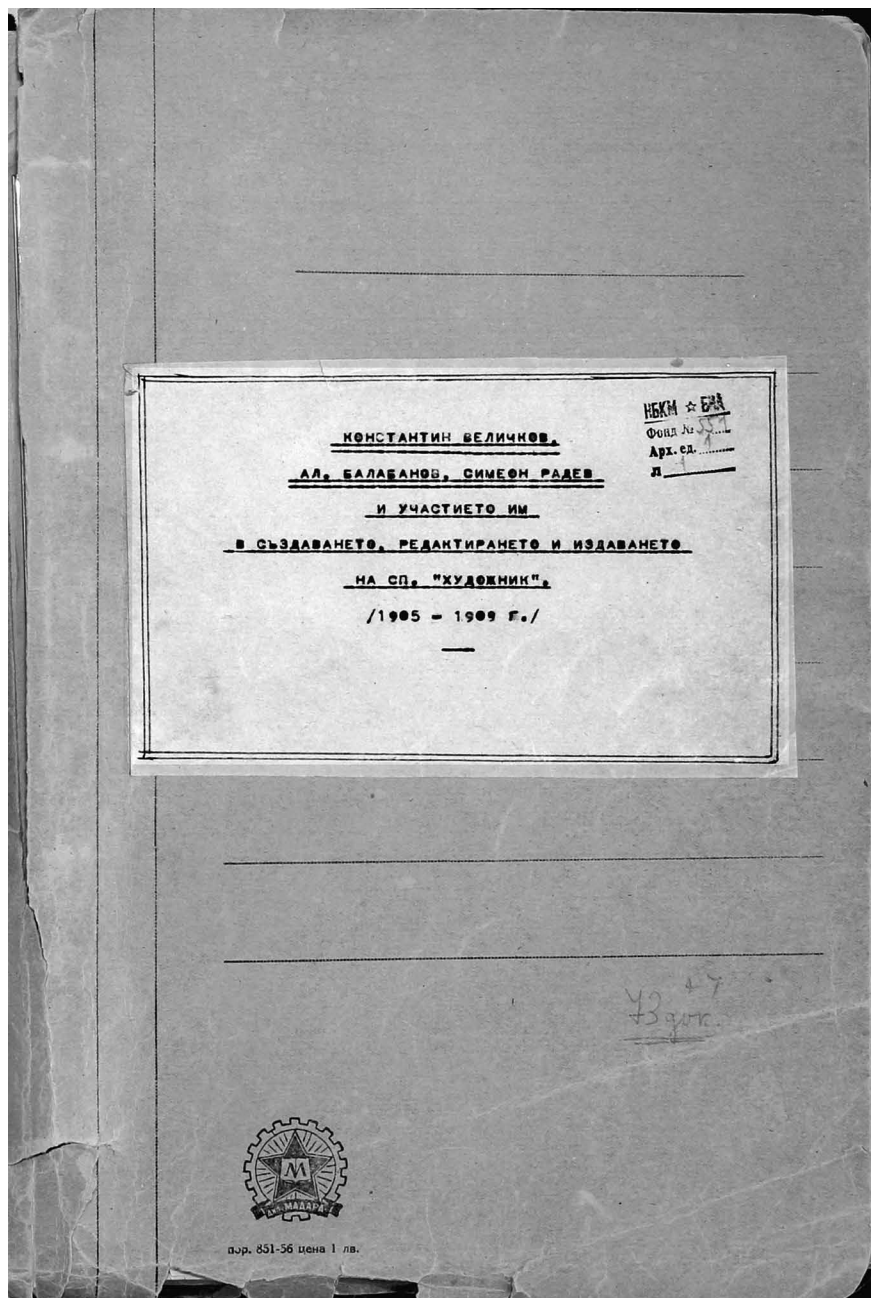
Първи жени в своята сфера на дейност в Пловдив и региона до 1944 г. Книги и статии. 1882–2016. 84 загл. Бълг. ез. Февруари 2017. РНБИБ

Списък на библиотеките участници

НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

РНБИБ – Регионална народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив

*Редактор Величка Шардина
v.shardina@nationallibrary.bg*

Павел Генадиев

Константин Величков, Ал. Балабанов, Симеон Радев и участието им в създаването, редактирането и издаването на сп. „Художник“ (1905–1909 г.)

Продължение от бр. 2/2017 г.

По-късно Радев започна да пише в ежедневника „Вечерна поща“, създаден от Стоян Шангов и финансиран от Ставре Наумов¹ и Петър Михайлов, и двамата едни от най-опитните чиновници на Осигурителното др[ужест]во „Балкан“². В този вестник всичките си статии Радев даваше винаги със своя подпис и хората с удоволствие четяха статиите му, които бяха смислени, издържани и в много случаи духовити. По този начин Радев се очърта като даровит вестникар. Той въведе системата в нашето вестникарство да не се пише анонимно.

Македонският комитет на Борис Сарафов имаше две галени свои деца. Едно, поради дарбите си и своите познания, съвсем заслужено галено дете бе Сим. Радев; а другото, с посредствени дарования и съмнителни патриотични качества, бе Антон Страшимиров³. Македонската емиграция в София изпрати Радев да следва право в Женева и там да редактира на френски органа на Македонската организация – „Лефор“⁴. А Страшимиров назначи за главен редактор на своя ор-

¹ Ставре Наумов (1870, Крушево–1942, София) – български журналист. Учи в Битоля, а по-късно висше образование по търговия и финанси в Румъния и Франция. Работи като главен счетоводител на застрахователното дружество „Балкан“ в София. Член е на Народнолибералната партия, близък сътрудник е на Никола Генадиев. Със Стоян Шангов основават вестник „Вечерна поща“, смятан за начало на жълтата преса. През 1907 г. се разделя с Шангов и двамата започват да издават своя „Вечерна поща“, наричани „Шангова поща“ и „Наумова поща“.

² Сградата на „Балкан“ е била на площад „Александър I“ – срещу западната порта на Двореца. На фасадата на „Балкан“ поставят един от първите обществени часовници в София. Опожарена е при англо-американските бомбардировки, а на нейно място през 50-те години на миналия век е построен бившият Партиен дом (сега Народно събрание).

³ Антон Страшимиров (1872, Варна–1937, Виена) – български писател. Четник на Яне Сандански. В 1900 г. е делегат на Казанлъжкото дружество на Седмия македонски конгрес, а през април 1901 г. и на Осмия македоно-одрински конгрес. Редактира в. „Реформи“, орган на Върховния македоно-одрински комитет, издава сп. „Културно единство“ в Солун. При разкола във Върховния комитет подкрепя крилото на Христо Станишев–Тома Карайовов. Пише в легалния орган на ВМОРО „Дело“. Поверени са му 3000 лири от откупа, взет от ВМОРО за мис Стоун.

⁴ На френски – *L'Effort*, с подзаглавие *Лист на македонските революционери*. Излиза 2 пъти месечно (15 март 1900–15 май 1901) – общо 23 броя. Вестникът запознава

ган в България – в „Реформи“. Докато първият бляскаво завърши своята мисия в Женева и покрай това и правото, вторият написа една посредствена драма – „Прилепски светци“, която биде напечатана за сметка на организацията и се продаваше от организацията, и всичките доходи от която бяха в полза на Страшимиров, въвн от предплатения му от Борис Сарафов голям хонорар. И завърши и редакторството си на „Реформи“ с написването на една подла статия против Борис Сарафов и другарите му и в защита на правителството на Каравелов⁵, което бе изпоарестувало членовете на Македонския комитет, с изключение на лозенградчанина Георги Минков, който случайно не се намери при арестуването на комитета в София, а всъщност – вероятно защото по политически убеждения бе демократ.

Аз тук описвам някои истории, които нямат нищо общо със сп. „Художник“. Те имат обаче за цел да установят защо аз съм смятал Радев за даровит писател, преди още някой да е подозирал това, преди той да е написал нещо чисто литературно.

След завръщането си от Одринско през есента на 1898 г., на пролетта на 1890 г., бях избран за подпредседател на македонското др[уже]ство в Пловдив, където дотогава е бил председател Дим. Благоев⁶, вече преселен в София. Комитетът [на] Сарафов ми бе възложил в Пловдив и по границата между Бургас и Лъдженското корито⁷ много работи, почти всички засягащи нуждите и интересите на Вътрешната организация в Македония и Одринско. Бях избран от Пловдив тая година за делегат в македонския конгрес в София, който обикновено се свикваше през лятната ваканция. В тоя конгрес заедно с Антон Страшимиров бях избран в комисията, на която бе възложено да направи някои изменения в статутите на организацията. Тогава се промени и името на Комитета от Македонски на Македоно-одрински.

През 1900 г., пак през лятото, участвах като делегат от Пловдив в редовния конгрес за тая година, в който участваше като делегат и Сим. Радев. Там имах всичката възможност да чуя и оценя изказванията на Радев като човек с обширни познания и големи дарования.

Още преди арестуването и даването под съд през пролетта на 1901 г. на Комитета по Михайляновото убийство⁸ в Букурещ бе разпоредено да бъде свикан

европейците с положението в Македония и в Одринско и с македоно-одринското освободително движение. Финансиран е от ВМОК на Б. Сарафов.

⁵ Петко Каравелов.

⁶ Димитър Благоев (1856, с. Загоричане–1924, София) – български политик. По негова инициатива е свикан учредителния конгрес на Българската социалдемократическа партия на 2 август 1891 г. на връх Бузлуджа.

⁷ Лъджене – сега е квартал на Велинград.

⁸ На 1.02.1900 г. в Букурещ дейците на ВМОК Бойчо Илиев и Христо Карамбулов убиват Кирил Фитовски, пратен от Комитета да закупи оръжие в Румъния, защото е заподозрян в злоупотреба и шпионаж за османското правителство. Стефан Михайлян, охридчанин от арумънски произход, помества във вестника си „Пенинсула Балканика“ публикации, според които ВМОК е престъпна организация, изнудваща богаташи (включително румънски поданици) за пари, и разкрива в подробности подготовката за въоръжена борба в Македония. Затова председателят на комитета Борис Сарафов дава заповед за убийството му. Михайлян е застрелян на 22.07.1900 г. в Букурещ от македонския българин Стоян Димитров.

извънреден конгрес, в който трябваше членовете на Комитета да дадат отчет за делата си и да се избере нов състав. Градът Русе бе изплатил между своите делегати за този конгрес и поета Михайловски⁹, който бе под влиянието на дворцовия човек, генерал Цончев¹⁰.

Сам Михайловски бе един славолюбив човек и съвсем несведущ по македонските работи. С името на Михайловски като кандидат за председателското място в Комитета обаче, Цончев се стремеше да замести Сарафов и другарите му. Разликата между тях двамата бе тая, че Сарафов смяташе, какво организацията в България има за единствена цел да събира средства за нуждите на Вътрешната организация, която едничка има правото да ръководи революционните организации в Македония и Одринско, и тя единствена е компетентна да определи деня на народното въстание. Генерал Цончев и другарите му смятаха, че Вътрешната организация трябва да бъде подчинена на волята на Софийския комитет и последният, в съгласие с правителството и главно с Двореца, е компетентен да определи деня на народното въстание в Македония и Одринско. Тая бе основата, на която се развиха пренията и борбите в самия конгрес, чиито заседания ставаха в единствената тогава голяма зала [в София] – на „Славянска беседа“¹¹. Между делегатите на страната на Борис Сарафов бяхме и аз, и Радев, както и Гоце Делчев, Пейо Яворов, инженер Хр. Станишев¹² и всички други привърженици на възгледите на Борис Сарафов за целите и предназначението на Вътрешната организация.

В един следобед от заседанията на конгреса бе дадена думата на Стоян Михайловски. Добър оратор, с една богата и интересна фразеология, той говори цялия следобед следната сутрин и привърши речта си едва на втория следобед. При започването на своята реч, като нейна основа, Михайловски цитира един от големите френски писатели. След прочетения текст Радев веднага поиска да му се даде думата да говори след Михайловски, и си седна. И мълча без никакви прекъсвания речта на Михайловски до нейния край на другия ден след обяд. Щом се даде думата на Радев, той цитира точно думите на френския писател, които твърдеха тъкмо противното от онова на тезата на Михайловски. И Радев не каза нищо повече и пак си седна. Това даде повод на Михайловски да признае грешката си и да говори още два часа, за да опровергае тъкмо онова, за което бе говорил повече от 10–12 часа...

Радев се издигна тогава много високо с тая си постъпка пред конгресистите. Той само с няколко думи обърна на прах и пух тезата и речта на Михайловски.

⁹ Стоян Михайловски (1856, Елена–1927, София) – български писател и общественик, автор на текста на химна „Върви, народе възродени“. На 7.04.1901 г. е избран за председател на Върховния македоно-одрински комитет.

¹⁰ Генерал-майор Иван Цончев (1859, Дряново–1910, София) – български опълченец, офицер, герой от Сръбско-българската война, революционер, водач на Върховния македоно-одрински комитет, основен организатор на Горноджумайското въстание и участник в Илинденското.

¹¹ Става дума за старата сграда на „Славянска беседа“, а не за сегашната.

¹² Христо Станишев (1863, Кукуш–1952, София) – български инженер, завършил Гентския университет (1889), специалист в строителството, един от учредителите на Българското инженерно-архитектурно дружество (БИАД). Председател на Върховния македоно-одрински комитет (1901–1903).

Михайловски между другото бе заявил пред конгреса, че ако той не бъде избран единодушно от цялия конгрес, не щял да приеме поста председател на Македоно-одринския комитет. Той биде избран с 64 гласа срещу 63 и говори след това няколко часа, за да благодари за голямата чест, която му бе направена...

Това бе сразеният от Радев Михайловски.

*

Когато излезе от печат Дантевият „Ад“, появиха се само няколко критики, едната от които насочена против Величков и писана много безграмотно от Григор Чешмеджиев – в книга Х на [сп.] „Ново общество“, от декември 1906 г., под заглавието Литературни бележки. Интересно е, че нито едно от тогавашните наши списания, уж приятелски настроени към Величков, дори и не хроникираха излизането от печат на „Ад“... Появиха се сериозни и в полза на неговия преводач критики само във вестник „Ден“, в който сътрудничеса и сам Величков, в органа на Стамболовата партия „Нов век“ и във в. „Вечерна поща“. В този последен вестник, без подписа на автора, е дадена най-сериозната и смислена благоприятна критика, която, уверен съм, съдейки по нейния стил, е писана от Радев. Тя, според мене, е една от първите литературни работи на Симеон Радев.

Не е зле да цитирам края на тая дълга статия:

Ние не можем освен да приветстваме превода на „Ад“-а на Данте. Авторът на „италианските сонети“, който в такова съвършенство владее родния език и който е тъй добре вникнал във великия оригинал, със своето дело – превода на Данте, е достоен да издълбае името си в историята на нашата литература. Чудните илюстрации на Густав Доре са една необходимост за изданието, което има всичките качества да бъде едно ценно съкровище както в нашата литература, така и във всяка частна библиотека. Нам ще бъде драго да констатираме читающата публика да насърчи г[ен] Генадиев. Тия дни той ни поднася едно ново издание – Гьотевия „Фауст“, който г[ен] д-р Балабанов е превел в стихове.

Неприязната на Чешмеджиев против Величков за мене е обяснима: Величков и аз отказахме да напечатим в първия брой на „Художник“ една негова дълга поема, посветена на живота на султанските хареми, която личеше, че почти цялата бе преведена от руски. Но „Българска сбирка“ на С. С. Бобчев да не напечати един отзив, писан от Вазов, това най-малко можех да допусна и да разбера. В едно от изданията от миналата година на българските писатели е дадено следното писмо на Вазов до Бобчев от 27.V.[1]1906 г.:

Ст. Савич,

Вчера пратих две думи на П. Генадиев¹³ да го подсети по обичая да ми прати един екземпляр от „Аз“ (защото сигурно е забравил). Не оставяй прочее, ба-

¹³ П. Генадиев – български книжовник, издал през 1906 г. Величковия превод на „Ад“ от Данте. Генадиев е издавал [...] – Бел. П. Генадиев.

тюшка, ненапечатана рецензията ми, ще бъде поставен в некрасиво положение. Аз обадих вече Величкову за нея и той ще се надява.

Генадиев всъщност не бе забравил, както казва Ив. Вазов в писмото си до Бобчев, да му изпрати един екземпляр от „Ад“. Първият екземпляр от „Ад, от само трите, подвързани цяли в кожа, сам Величков поднесе на Вазов. Независимо от това, Генадиев изпрати до всички редакции на ежедневния и периодически печат даром, в това число и на „Българска сбирка“, по един екземпляр от „Ад“. Така че не е имало никакъв повод Бобчев да не даде място в страниците на своето списание на рецензията на Вазов, особно след писмото, което цитираме по-горе. И между това „Българска сбирка“ не само не напечати рецензията на Вазов, но дори не хроникера излизането от печат на Величковия превод на „Ад“. Впрочем същото направиха и редакциите на останалите български списания без изключение. Защо бе това непростимо пренебрежение? Дали то бе насочено против Величков, или против мене, или и против двама ни? Във всяки случай то не само е необяснимо, но и с нищо неизвинимо.

*

Та, когато Симеон Радев ми предаде първата си полулитературна, полувестникарска работа, печатана в брой 3 и 4 на „Художник“, аз я дадох като такава на затвърден вече български писател – накрая със саморъчния му подпис. Дотогава никой не познаваше Радев като писател. Аз обаче го познавах много добре. Познавах го още като ученик в султанския лицей за едно интелигентно и крайно любознателно момче; познавах го от сериозните, смислени и добре документирани негови статии в „Народни права“ и „Вечерна поща“; познавах го като редактор на органа на македонската организация в Женева; познавах го като даровит участник в пренията в македонските конгреси; познавах го най-после като човек, който е много чел и знае, от сгромолясането на дългата реч на Михайловски само с няколко думи и с поправения неверен цитат голям френски писател, на който верния текст даде Радев пред конгреса. Статията му за „Ад“ – уверен съм, че е негова, без никога да ми е казал това – окончателно затвърди убеждението ми, че Радев е един даровит човек, който би правил чест на „Художник“ със своето сътрудничество.

Няма съмнение, че неговото зачисляване в редовете на партията, чийто шеф бе брат ми Никола, е един повод повече, за да ценя и държа още повече на Радев. Това е причината, дето желях Радев да стане един от най-сериозните мои сътрудници, даже и преди започването на сп. „Художник“, още при неговата подготовка чрез откриването в III годишнина на сп. „Библиотека“ (неговия „Художествен преглед“), на кориците на което личи с едри букви името му на постоянен сътрудник, без нищо да бе дал през цялата му годишнина. Това бе главната причина,

При все че издателят е бил виден стамболовист, в „Художник“ са сътрудничили писатели с различни убеждения и естетически направления – Ив. Вазов, К. Величков, А. Протич, П. К. Яворов, С. Радев, Т. Траянов, С. Скитник и др. – Бел. П. Генадиев.

загдето през II годишнина на „Художник“ поставих името му като първи редактор на „Художник“, без абсолютно никога да се е занимавал със самото редактиране на списанието. Това най-после е причината, загдето по негово настоятелно искане махнах името на Балабанов като втори номинален редактор на „Художник“ и за да омекотя неприятността за последния и задържа непременно Радев като сътрудник, защото го ценях несравнено повече от Балабанов, махнах и своето име на редактор и дори на стопанин от кориците на „Художник“.

Впрочем несъздаването и нередактирането на „Художник“ от Радев той днес го признава категорично пред Петър Карчев и косвено, със заобикалки и с недомлъвки, и пред сътрудника на Библиографския институт при Народната библиотека „В. Коларов“.

*

Когато писах спомените си за поета Вазов, аз казах и доброто, и лошото, което знаех за поета, и за човека Вазов. Моето мнение е, че когато се пише история, не бива да се премълчава нищо, дори и да се касае вече за покойници. А камо ли когато се пише за още живи хора, които в някои отношения в областта на благородството и човешината са вече отдавна покойници...

Да се кажат добри работи за някого, е лесна и приятна работа. Но да се кажат лошите му страни, особно пък когато тоя някой се е смятал за близък приятел, е една много трудна и извънредно неприятна работа. И главно, когато тия лоши страни изглеждат почти невероятни, макар и да са подкрепени с неопровержими документи. Колкото и да ми е неприятна тая работа, аз трябва да я изпълня в името на истината.

Аз не знам дали в България ще се намери човек, който да познава като мене тъй добре Радев – и като даровит писател, и като обикновен и неособно приятен човек.

Най-напред нека разгледаме въпроса защо Радев е говорил и писал абсолютно неверни работи – било около създаването, било около редактирането, па даже и около издаването на „Художник“.

Независимо от своите дарби, като човек, той има не един, а много недостатъци. Той е славолюбив, капризен е повече и от най-капризната жена. Злопаметен е. Мрази всякиго, който би казал нещо неприятно, лошо, макар и напълно верно за него. И освен пък, когато е верно. Безспорно е духовит. Но за да каже някоя духовитост, в състояние е да оскърби и най-добрия човек, и най-близкия приятел. Всяка интрига пред него е в състояние да го повлече. Такъв е случаят и с махването на Балабанов като номинален редактор на „Художник“. Докато в сериозните работи има една феноменално силна памет, във всекидневие то той не помни почти нищо. Сам той ми е разправял следния случай в Лондон:

Отбил се в някоя книжарница да разглежда новоизлезли книги. След като се върнал у дома си с два бастуна, окачени на ръката му, от които нито единият бил неговият, веднага отишъл в книжарницата – навсякъде, където се бил отбивал, и намерил своя бастун. Според мене това е една от духовитите басни на Радев, в която има доста истина и повечко измислено.

За да говори неща, абсолютно неверни, около създаването, редактирането и издаването на „Художник“, правил го е само от личен интерес и при мисълта, че аз и да го узная, няма да му се сърдя. Ръководен от личен интерес, той поиска още от Петербург през 1904 г. да поставя името му и като номинален редактор на „Художник“. Блазнеше го мисълта да личи за редактор на едно списание, на което и сам Величков се бе съгласил да бъде негов редактор. На туй отгоре да бъде редактор на едно списание, което има вече повече от 7600 редовни абонати, изцяло подредено е и в което сътрудничат първите хора на литературата и художеството в страната, като Вазов, Величков, Вешин и др. А сам Радев дотогава не бе никому известен като писател.

Радев е човек на мимолетните впечатления, на моментите. Сравнете онова прекалено, което е писал за моите дарования на стр. 482 от своята статия в юбилейния сборник на Балабанов с края на тая фраза – *как един хубав ден Балабанов и Павел се заловили да издават списание и те се заловили за „Художник“*, – без да има, без да може да има абсолютно нищо верно в това.

В своите отношения с хората аз се ръководя от един съвет на брата си Никола – да не искам другите да мислят и действат като мене и да ценя и използвам, ако мога у тях и от тях хубавото, а към лошото, към недостатъците им да гледам през пръсти.

А аз имах не един, а безброй случаи да видя не само добрите работи на Радев, а и лошите, а и най-лошите, и към последните съм се отнасял с пълно пренебрежение. Сякаш те за мене не съществуваша. И почти никога не му давах да почувства това, освен само в два-три случая, когато е прекалявал.

Най-голямият недостатък на Радев е тоя, че той забравя или се преструва, че забравя и работи, които никой порядъчен, никой почтен човек никога не забравя.

През първите десет години от нашето познанство аз нямах почти никаква възможност да съзра неговите човешки недостатъци, а бях очарован само от неговите дарби, знания и способности. Когато обаче обстоятелствата ме сблизиха повече с него и особно пък след като го запознах по негово настояване с брата си Тикола и той постепенно се сроди и с партията, едва тогава един по един изскочиха налице човешките му недостатъци.

Радев едно време трепереше над парата, защото я нямаше и защото я добиваше с голям труд. Но той още повече трепереше над нея, когато вече я имаше и я печелеше без големи усилия.

Аз не помня нито един случай – както и за Балабанов – Радев да е почерпил някого от приятелите, съпартизаните или от познайниците си с чаша бира, па дори и с кафе или локум.

Споменах за услугата, която Радев поиска от мене от Петербург и която аз с най-голяма готовност изпълних в много по-голям размер, отколкото той я бе поискал. Той ме бе помолил на 1904 г., когато не ми бе никакъв сътрудник, за малко пари, колкото за да се върне от Петербург, а аз му изпратих на два пъти толкова, че да може той да остане там два-три месеца и да събере необходимите данни, за да напише първия том на своите „Строители на съвременна България“. И нито аз

някога съм поискал да ми върне тия пари, нито още повече той някога се е сетил да стори това. До 1909 и 1910 г. на Радев в разни времена и по разни случаи съм му услужвал и с други суми, които по памет знаех, че са или 3200 л[в]., или 3600 л[в]., и за които пак нито аз съм поискал, нито той се е сетил да ми върне. През 1908 г. той бе приготвил вече първия том от своя забележителен труд, но нямаше никаква възможност да го напечати. Пак аз гарантирах пред печатаря Тане Пеев, за да бъде той отпечатан. И когато един ден в редакцията на „Българска независимост“ аз трябваше да изпратя на банкера Сабат Алкалай за скотиране един малък запис от 500 л[в]. за бърза и неотложна нужда на вестника и ми трябваше още един човек да се подпише формално за поръчител, влиза в редакцията Симон. И аз го помолих пред цялия редакционен персонал, както бих помолил всяки приятел, да изпълни тая дребна формалност, особно след толкова много сторени му услуги. Той отказа. И аз го изпъдих. Не желая да описвам подробностите на това изпъждане. Възмущението ми от тая работа бе неописуемо. Подир половин час, когато бях останал сам, дойде да ми се извинява с някакъв съвет на брата ми Никола – да не се подписва никога като поръчител. Вероятно измислен от него.

През 1917 и 1918 г. както брат ми Никола, така и мнозина негови съпартизани, в това число и аз, който няхах абсолютно нищо общо с Деклозиеровата търговия, бяхме осъдени заедно със земеделците по на 10 и 8 години и задържани в Централния затвор. Полагахме всички усилия за падането на Радославов и спасяването на България от нова катастрофа. Радев, вече в качеството си на пълномощен министър в Букурещ, назначен там от брата ми, бе в София. Понеже нашето държане от затвора можеше да му напакости пред Радославов, той написа в „Камбана“ една статия от името и за сметка на нас, затворниците, в която представяваше нас, жертвите на германофилската политика на Радославов, за по-големи германофили от самия Радославов. Намерил го няколко дни по-късно случайно в Александровската болница, аз за тая му нередна постъпка, не пред болните ни приятели, разбира се, а между вратата на болницата и княжевското шосе, му издумах всичкото си негодувание и възмущение.

В първите дни на м. април 1924 г. в редакцията на „Народно единство“ всички се бяха вече разотишли и аз бях сам. Приготовлявах се подир един-два дни да пътувам за странство. Той бе уволнен или от Вашингтон, или от Лондон.¹⁴ Започна да ми разправя, че трябвало да наеме прилична квартира, че трябвало да я мебелира свестно, за да може да приема у дома си чужденци, които биха желали да го видят. (Блазнеше го мисълта да стане шеф на партията „Народно единство“, в случай че не бъде назначен наново от правителството на Ал. Цанков.) Разбрах, че ще иска пари на заем. По това време аз бях сключил в Женева и Брюксел два благоприятни договора за мината си и разполагах с доста пари. Нящо, което Радев добре знаеше.

Без всякакви заобикалки го попитах:

¹⁴ Вероятно Геннадиев бърка 1924-а с 1923 г., защото С. Радев е пълномощен министър в Анкара през 1923–1925, а по-късно става посланик – във Вашингтон (1925–1933) и в Лондон (1935–1938).

- Колко пари ще ти трябват?
- Ще можеш ли да ми послужиш със... 100 000 лева?

Извадих една от чековите си книжки – имах влогове във Франко-белгийската и Генералната банка, и му издадох два чека от по 100 000 лева.

- Ама аз нямам нужда от толкова пари.

– Аз пътувам за странство. Убеден съм, че ти не си си направил добре сметките и ако не ти достигнат парите, няма кой да ти даде и 2000 лева. Като се върна от странство, остатъка ще ми върнеш.

Нито аз поисках, нито Радев се сети да ми даде разписка за една сума от 200 000 л[в]., която аз поставих на разположението му при първа дума от негова страна.

Когато се върнах от странство, срещна ме един от най-добрите ми приятели, инженер [Христо] Станишев, с когото сме си услужвали взаимно за големи суми без никакви формалности и заобикалки, и ми каза, че съм бил издал на Симон някакъв или някакви чекове, че той му го или ги предал нему, защото бил назначен от правителството на Ал. Цанков в Анкара, и че Станишев употребил парите. Отговорих му, че много добре е сторил и вече никога не заговорихме за тия чекове. Разбрал бях, че Радев ги е предал на Станишев, защото не се е оказала нужда да ангажира квартира и да купува покъщнина.

Сам Радев обаче и до днес не е намерил за нужно да ми съобщи какво е направил с моите два чека от по 100 000 л[в].

На 1935 г. бях извикан в Милано от къщата „Хюлс и Капелли“ да подпиша един уговорен вече договор за продажба на оловна руда, по който да получа един аванс от 1 000 000 лева. Но нямах пари, за да отида до Милано. Приказвайки по тая работа с бившия министър Апостолов¹⁵, който по това време също нямаше пари, той ми каза:

- Защо не поискаш от Симон? Това магаре сега има пари.

– Не искам, защото няма да даде и това ще стане причина да развалим приятелството си.

– Може ли Симон да откаже да ти послужи с 10 000 лева? Тогава аз ще му поискам и ще ти ги дам. Той мен в никой случай няма да ми откаже.

(Апостолов не знаеше нищо за историята с двата чека.)

- Недей да искаш – и на теб ще ти откаже. Ти не познаваш Симон.

– Това е невъзможно. Аз довечера ще му поискам. Ела утре, земи парите и тръгвай за Милано.

¹⁵ Никола Апостолов (1866, Пътеле–1952, София) – български политик. Член на Народнолибералната партия и министър на народното просвещение в кабинета на Петър Гудев (1907–1908). Във второто и третото правителство на Васил Радославов е министър на железниците, пощите и телеграфите (1913–1917). Близък приятел на Никола Геннадиев, той не подкрепя германofilската ориентация на правителството по време на Първата световна война, но остава в кабинета. През 1923 г., по време на режима на Александър Стамболийски, Апостолов е осъден на 10 години затвор и лишаване от граждански и политически права, като един от виновниците за втората национална катастрофа. Амнистиран през 1924 г. След това е адвокат.

– Моля ти се, недей се унизява да искаш от Симон пари. Той ще ти откаже и това ще стане причина да развалим отношенията си.

– Не, не! Бъди спокоен. Ела утре за парите.

На следния ден сутринта влязох в кабинета на Апостолов у дома му усмихнат. Той бе навъсен и сърдит.

– Защо се смееш?

– Ами да плача ли искаш? Е, даде ли ти Симон пари?

– Не даде, бе! „Като се отнася за Павел, сърцето казва „да“ – и посегна към сърцето си, – а разумът – не!“ – И посочи с пръст сляпото си око.

По тоя повод писах на Радев едно дълго и грубо писмо¹⁶, в което му казвам и доказвам, че той няма нито сърце, нито разум. И му давам няколко примера на приятели и познати, които имат и разум, и сърце. И го моля да ми изплати веднага двата чека от по 100 000 л[в], които му издадох в началото на април 1924 г., заедно с лихвата им до 1935 г. Зная, че той наистина ги е джиросал на Станишев, но това е сторил без мое знание и съгласие. Така щото трябва да ми ги изплати веднага и сумата да си прибере сам от Станишев... А Станишев по това време бе изпаднал в немотия.

Писмото му бях изпратил препоръчано, след като го бях прочел на Апостолов и Станишев.

Вероятно той се е прибрал късно у дома си. Като прочел моето писмо, извикал най-напред Апостолов по телефона и поискал да се срещнат веднага. Апостолов му казал да отиде у него сутринта. Тогава извикал Станишев и го помолил сам Радев да отиде у дома му, защото бил получил някакво много неприятно писмо от Павел. Станишев го поканил у дома си. Разбира се, не му е казал, че знае съдържанието на писмото, а го накарал да му го прочете. След това го запитал:

– Верно ли е, че Павел на една дума, вместо исканите от тебе 100 000 л[ева], дал ти е 200 000?

– Верно е.

– И теб не беше ли те срам да откажеш на Павел чрез Апостолов един заем само от 10 000 лева?

– Да му дам 20, 30, 50 000 л[ева], само да не ме закача.

– Ти, Симоне, не познаваш Павел. След тоя твой скандал, той от тебе пари няма да вземе. Но понеже се касае за важна работа, дай ми [на] мен взем 10 000 л[ева] и аз ще му ги дам от моя страна.

И още същата вечер Радев прибързал и предал на Станишев 10 000 л[ева], и аз заминах с тях за Милано. Писах, преди заминаването си обаче, на Симон, за да го успокоя, няколко реда, с които му съобщавам, че нямам намерение да го държа отговорен за двата чека от по 100 000 лева, които, без мое знание и съгласие, бе джиросал на името на инженер Станишев. А понеже през 1935 г. и Станишев бе в много лошо материално положение, в облекчителното си дело № 2/[19]38 г. пред ликвидационната комисия при Софийския апелативен съд Радев съм посочил като мой кредитор за сумата 10 000 л[в].

¹⁶ Това ще да е станало преди заминаването на Радев за Лондон.

Години бяха минали. Аз знаех, че равностойността на тия два чека е получил Станишев и затова никога вече не заговорих за тях на Симон.

През есента на 1949 г. случайно срещнах Радев на ул. „Раковски“, до пресечката ѝ с „Граф Игнатиев“. Спря ме и ми каза между другото, че чел някъде мои стихотворения и му се били харесали. Разменихме по някоя дума и се разделихме.

В първите числа на м. март 1950 г. една привечер се отбих да видя сестриния си мъж, запасния генерал Венедиков. Там заварих и Радев. След като си привършиха започнатия разговор, аз запитах Радев дали може да си припомни къде е чел мои стихотворения, защото не мога да си припомня къде съм пращал такива. Отговори ми, че не може да си спомни. И веднага след това се обърна към мене с думите:

– Ей, Павле, на всички плати, само мен не плати.¹⁷

Усмихнах се и му отговорих:

– Верно е, Симоне. Аз не ти платих хонорара, защото ти го бях предплатил.

Раздразнен, той ми отговори:

– Това не е верно!

И аз му припомних за парите, които на два пъти съм му изпращал в Петербург – 600 или 800, вероятно 700 лева златни.

Той ми отговори още по-раздразнено:

– Това не е верно!

Тогавя се принудих да му припомня по какъв повод съм му пращал пари в Петербург. Казах му още, че в разни времена съм му помагал и с други суми, които всички заедно възлизат или на 3200, или на 3600 л[ева]. А неговият хонорар за трите годишнини на „Художник“ е несравнено по-малък. При неговите протести, че всичко това не било верно, казах му, че съм запазил в един пакет, заедно с други и неговите дълги и пълни с интересни неща писма, с които между другото ми благодари за изпратените му суми, както и за планове за написването на новата история на България, които сам аз съм му внушавал, па и за названието на книгата му – „Строители на съвременна България“, дадено му също от мене. Той пак отрече всичко. Заявих му, че аз ще намеря тия му писма и след прочитането им ще искам да ми се извини пред Венедиков. Което обеща.

Върнал се вкъщи, аз разтършувах всичката си стара архива. Пакетът с писмата на Радев, Балабанов, Елин Пелин и Яворов обаче не можах да намеря, защото вероятно го бях пренесъл на мината „Цар Асен“, за да го спася от бомбардировките в София. Но при няколкодневните си ровения намерих други документи, почти всички скрепени с подписа на Сим. Радев, които не се нуждаят нито от неговата, нито от моята памет и които аз съм се забравил. Намерих следните книжа:

1. Писмо до моята жена от Пловдив, от 27.IX.[1]904 г., отговор на нейно, с което тя ми съобщава, че Радев ми телеграфира в София, че се връща от Петербург, а аз ѝ съобщавам, че току-що съм се готвел да му пратя пак пари и че съм съгласен – по изрична негова молба – той да редактира „Художествен преглед“

¹⁷ Касае се за хонорара в „Художник“. – Бел. П. Геннадиев.

на „Библиотека“. Само това ми писмо и две банкови не са скрепени с подписа на Радев.

2. Два записа от по 350 л[в]. – 700 л[в]., които Радев е издал на мебелния фабрикант Ганчо Гаврийлов, с падежи 8.IV и 10.VI.[1]908 г., в които аз съм му поръчител. Първият е протестиран, а вторият – не. И двата са изплатени от мене. Тях Радев е издал, за да плати или доплати покъщнината на баща си и майка си, които бяха пристигнали от Струга и които бе настанил на ул. „Венелин“ 15.¹⁸

3. Намерих един запис за сумата 1200 л[в]. с падеж 12.IX.[1]909 г., издаден ми от С. Радев, за да мога да го скантирам в Бълг. нар. банка, с поръчителството на брата ми Михаил и приятеля ми Йордан Йонов. Не е бил протестиран, но е издължен от мене.¹⁹

4. Един друг запис за сумата 1000 л[в]. и с падеж 12.III.1910 г., издаден ми от Радев и за да мога да го скантирам при Бълг. нар. банка, носи подписите на поръчителите М[ихаил] Генадиев и Йордан Йонов. Той е бил обаче протестиран.²⁰

5. Платил съм така също на Балканска банка едно поръчителство на името на Димо Кьорчев²¹ от страна на Радев за сумата 550 л[в].

Събрани всички тия суми, заедно с изпратените в Петербург, вероятно 700 л[в]., и без поръчителството на Кьорчев, правят тъкмо 3600 л[в]., колкото бяха останали в паметта ми.

Покрай тия открития, попаднах на нящо много по-интересно и важно: две писма на Франко-белгийската банка в София до мене, първото от 29.IV.[19]24 г. а второто от 9.V. с.г. Те се отнасят до чековете от по 100 000 л[в]., които бях издал на Радев в първите дни на м. април 1924 г. и за които смятах, че Радев ги е джиросал и двата на името на инж. Станишев и затова никога не бях му загатвал да тях. В първото от тия писма²² от 29.IV. г. ми се казва:

Днес изплатихме срещу чека ви № 100 477 заповед инж. Х. Станишев л. зл. 100 000

Всичко л. зл. 100 000,

за което ви задължихме със стойност.

29.4.24 г.

А второто²³ от тия писма с дата 9.V.[19]24 г. гласи:

¹⁸ Виж Документи, буква Е, точки 21 и 22. – Бел. П. Генадиев.

¹⁹ Виж Документи, буква Е, точка 23. – Бел. П. Генадиев.

²⁰ Виж Документи, буква Е, точка 24. – Бел. П. Генадиев.

²¹ Димо Кьорчев (1884, Търново–1928, Париж) – български публицист, литературен критик и политик. Завършва право в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (1908). Една година е прокурор в Свищов, а след това – адвокат в София. С Трифон Кунев издава литературния алманах „Южни цветове“ (1907), а с Елин Пелин редактира сп. „Слънчоглед“ (1909). Виден деец е на Националлибералната партия. От 1920 г. е неин политически секретар.

²² Виж Документи, буква Е, точка 24. – Бел. П. Генадиев.

²³ Виж Документи, буква Е, точка 26. – Бел. П. Генадиев.

*Днес изплатихме срещу чека ви № 100 480 заповед Сим. Радев л. зл. 100 000
Всичко л. зл. 100 000,
за колкото ви задължихме с валута.
7.V.24 г.*

Аз бях поразен от това откритие. Значи че когато Апостолов иска от Радев за мене заем 10 000 л[в]., той, Радев, ми е дължал не само поменатите по-горе 3600 л[в]., но и равностойността на единия чек от 100 000 л[в]. То значи още, че аз погрешно съм смятал, че двата чека от по 100 000 л[в]., издадени на Радев в първите числа на м. април 1924 г., са били джиросани от него на името на Станишев и осребрени от последния.

(На 1929 г. мен ми се продаде къщата за един фиктивен дълг към Балк[анската] банка. Радев това знаеше. А това съсипа здравето на жена ми и я погуби. Ако аз разполагах с тия дадени на Радев 100 000 л[в]. (с които той отпразнувал сватбата си²⁴), нито къщата си щях да изгубя, нито вероятно жена ми щеше да се помине.)

На 9.V.[19]50 г. писах на Радев едно приятелско писмо, с което му съобщавам, че съм открил в старата си архива и го моля да ми съобщи как стои работата с чека от 100 000 л[в].

Радев не ми отговори.

На 27.III.[19]50 г. писах на Радев второ писмо, което завършва с фразите:

Рядко има човек, който така добре да разбира както от имане, така още повече от нямаване. Зло не помня никому да съм сторил, дори и когато сам аз съм видял от мнозина зло...

Моля те и те съветвам да ми отговориш непременно и колкото е възможно по-скоро...

Бих желал да остана не само с впечатленията си от твоите дарования, но и от ония на твоята почтеност. След което ще намерим най-приятелския начин да си уредим сметките.

И на това ми писмо Радев не отговори.

На 5.IX.[19]51 г. пак писах на Радев едно писмо, в което му давам преписи от всичките му задължения към мене и пак го моля да ми отговори. В него накрая повтарям цитираните по-горе фрази от писмото ми от 27.III.[19]50 г. Радев и на това ми писмо нищо не отговори.

На 12.IX.[19]51 г. му изпратих еднаълга телеграма, в която между другото му соча чл. 142 от Закона за задълженията и договорите, по силата на който, по давност, той не е длъжен нищо да ми плати.

На 18.IX.[19]51 г. му изпратих препоръчано и с обратна разписка едно писмо, придружено от равносметка на всичките ни взаимни задължения, по силата на

²⁴ Симеон Радев се жени за художничката Бистра Винарова 1923 г. В целия тоя масив от сведения П. Геннадиев бърка годините.

която в най-добрия случай за Радев до тая дата и при лихва 8%, той ми дължи дребната сума от 843 085.10 л[в].

Радев отказал да го получи и аз го пазя запечатано с обратната разписка.

На 21.VIII.[19]52 г., по повод прочитането статията на Сим. Радев, поместена в юбилейния сборник на Балабанов относно основаването на сп. „Художник“, писах на Радев едно непрепоръчано и с преправен почерк надписано писмо, за да го отвори и го прочете, в което между другото му съобщавам и за една отвратителна негова инсинуация против покойния ми брат Никола по Деклозиеровия процес, съобщена ми на два пъти от покойния Апостолов, както и за друг един наглед дребен подобен случай.

Разбира се, че Радев и тоя път нищо не ми отговори, но бил казал на Карчев по тоя повод, че не било верно онова, което Апостолов ми бил казал за брата ми Никола. В това писмо го питам на края още спомня ли си защо махнах името на Балабанов като редактор на „Художник“, и няколко още други работи.

Разбира се, че и тоя път Радев не ми отговори.

На 24.VI.[19]53 г., по повод на един по-обширен разговор с Петър Карчев за сметка на Радев, пред когото той отричал да е говорил и писал някъде, че бил създал и редактирал „Художник“, отричал така също, че отвратително е инсинуирал против брата ми Никола, казал още, че не съм бил смеел да го дам в съд и др., писах на самия Карчев едно писмо, чието съдържание да съобщи на Радев. Карчев ми бе казал между другото, че Радев е готов да поставим нашия въпрос с чека пред арбитър и аз предлагам Радев да избере когото желае от своите приятели за такъв. Който и да би бил той, заявявам, че предварително го приемам.

Радев отказал да стори това.

Най-после, на 25.VI.[19]55 г. изпратих на Радев една нотариална покана, в която давам всичките му задължения към мене и моите към него и която завършва със следната фраза:

Моля, в двуседмичен срок от получаването на настоящата ми нотариална покана да отговорите – приемате ли за арбитър адвоката Пенчо Христов²⁵ или, ако не, кого избирате вие за такъв, за да поставя на разположението му всички писмени доказателства и пристъпим към работа. Ако това не сторите, не аз ще бъда виновен за неприятностите, които сам ще си създадете.

Радев пак нищо не отговори.

Разбира се, че хората, пред които Радев пуца по някоя нелепост по мой адрес в свръзка със създаването, редактирането и издаването на „Художник“, не знаят, па и не са длъжни да знаят онова, което аз казвам и доказвам. Но за историята изобщо на българската литература и в частност на моите списания отпреди 50 години, които все са направили известен принос в развитието на нашата художествена литература, трябва да се знае самата истина. В своето писание до Боров от 13.IX.[19]52 г. аз между другото казвам (в заключение на нашия продължителен

²⁵ Личен приятел на Радев. – Бел. П. Геннадиев.

разговор г[-н] Боров допусна, че аз се стремя да намаля славата на Балабанов и Радев, която, тъй или иначе, те са вече създали около своите имена):

Едничкото нещо, което аз мразя, по-скоро което аз презирам от дълбочините на своята душа, е лъжата. И особно лъжата, която има в основата си два порока: алчността и кражбата. В цялия си живот аз не съм се ръководил от съвременния морал, а от онай възвишена нравственост, която тъй убедително различава великия Беленски от всекидневния, пазарния, площадния морал. В името на тая възвишена нравственост аз трябва и ще възстановя истината въпреки всичко, ако моята напреднала възраст ми позволи да сторя това и ако и хора като вас ми помогнат, ме улеснят. По тоя начин не славата ще намаля на Балабанов и Радев, а ще я очистя от излишното бреме на порока, за да може тя да свети чиста над имената им.

Уви! Тодор Боров не ми се притече на помощ.²⁶

Когато пиша всичко това за Радев, когато казвам самата истина, самата горчива истина, мене ми е мъчно. Бих бил много по-доволен, ако той би имал голямата доблест да признае истината и да не крие грешките си зад недомлъвки и нови измислици и клевети. Защото Симеон Радев е имал най-широкия достъп в семействата на Геннадиевци, и особно в онова на покойния ми брат Никола; защото той бе и в редовете на партията, ръководена от моя брат, в която сравнително много бързо зае най-високите места: главен редактор на партия в. „Воля“ с месечна заплата 500 лева, член на Централното бюро на Народнолибералната партия, делегат на България при сключването на Букурещкия мирен договор през 1913 г., пълномощен министър... За голямо съжаление той никога не показва доблест, никога не прояви благодарност и човещина. Има такива случаи на проявление на своя лош нрав и като съпартизанин, щото ми е стеснително да ги опиша. Па и няма смисъл при тоя случай, защото нямат нищо общо с моите списания и с моите лични отношения с него.

В брой 109 на „Българска независимост“ от 27.VII.[1]908 г. аз давам на първа страница портрета на Сим. Радев като отговор на ругатните по негов адрес в народняшките вестници „Мир“ и „Реч“. В брой 110 на същия вестник от 28.VII.

²⁶ От 1980 г. имах привилегията да бъда единственият млад човек, допуснат от проф. Тодор Боров до него. По това време той живееше в изолация и не приемаше никой с изключение само на няколко известни библиографки от т.нар. кръжец КОБИ (Крепки Останки от закрития Библиографски Институт), Блага Димитрова и Йордан Василев (те ходеха в събота или в неделя), Борис Делчев... Всяка седмица, в делничните дни, 1–2 пъти, а понякога и по-често проф. Боров ми отделяше време да ми разказва за хора и събития от миналото във вилата си в Бояна. Той никога не каза лоша дума за проф. Ал. Балабанов. Не търпеше и друг да говори нещо против него. Именно още тогава той ми съобщи за това дълго писмо на Павел Геннадиев, в което, според него, Балабанов бил представен в недобра светлина и ми казваше, че всячески ще се противопоставя на подобни твърдения. Смятам обаче, че спомените на Павел Геннадиев е редно да бъдат публикувани, което и правя тук. Величието на известните не намалява с изнасяне на истини за тях, макар и неудобни.

[1]908 г. аз пиша остра статия против народняците и в защита на неговата чест. В броеве 147, 148, 149 и 150 пак на същия вестник аз препечатвам от „Вечерна поща“ неговата „Анкетата в Скрижево“, пак за да защита името му. В брой 128 на „Народно единство“ от 22.V.[19]24 г. и следните напечатвам с тлъсти букви антре-филе, озаглавено Отечествена литература, в което съобщавам, че сме се наели с издаването ценните и патриотичните трудове на г[-н] Симеон Радев „Историята на църковното и политическото ни освобождение“ в два голями тома и че и трите тома са посветени на нашия именит водач Стефан Стамболов.

И т.н. венцехваления на Радев.

Сим. Радев знаеше, че когато аз искам да отида в Милано, нямам никакви доходи, лишен съм и от свой дом и съм с голямо семейство. Той не е могъл да не знае, че в тоя момент той ми дължи внушителни суми, а отказва да даде 10 000 лева в заем.

Когато на 1950 г., предизвикан от него, аз узнавам, намирам писмените му задължения за голями суми, той знае, че аз не получавам никаква пенсия; че съм лишен от всякакви имоти и доходи. И въпреки това никога не се е сетил да ми внесе срещу голямите си задължения поне малка част от онова, което той получава периодически в голями размери от разни места. Аз всичко съм направил за него, той – никога нищо за мене.

Това си е човекът. Вари го, печи го – все си е егоистът, злонравният, неблагодарният Симон Радев.

Въпреки голямите му недостатъци аз никога не съм му дал да разбере моето отвращение от някои негови постъпки, освен само в случая с Ник. Апостолов и заема от 10 000 л[в]., статията му във в. „Камбана“ и поръчителството на един запис от 500 лева.

Не си спомням коя година беше. Предполагам няколко години преди или след 1924 г. Заминавах за странство, за да се опитам да сключа благоприятен договор за мината си „Цар Асен“. Без да го помоля, когато казах това на Радев, той като никога пожела да ми послужи с една писмена препоръка до някой голям капиталист във Виена – Peter Jaff. HEINESTRASSE 38. Аз приех писмото му, но не му казах, че не желая неговите услуги. Запазих го и до днес неразпечатено. Не знам какво е писал в него. Услужвах му винаги, но никога не съм желал да се ползвам от неговите услуги. Чрез тях смятах, че бих обидил себе си.²⁷

*

Нека направя своите заключения:

1. Радев познавам още от 1895 г. Възхищавал съм се от неговите способности и дарби и винаги съм го ценил.

2. Радев познах и оцених добре като даровит човек от неговите статии в „Народни права“ и „Вечерна поща“; от участието му в македонската организация и редактирането в Женева на френски орган на македонската организация за в

²⁷ Виж Документи, буква Е, точка 27.

странство; от умните и пълни с познания разисквания в македонските конгреси; от неговите смислени и пълни със сериозни данни и планове дълги писма от Петербург през 1904 г.; и най-после от една от първите му литературни статии във в. „Вечерна поща“, оная от май 1906 г. – без да е подписана от него, убеден съм, че е негова – по повод излизането от печат на Дантевия „Ад“.

3. Познавайки дарованията на Радев, аз още на 1904 г. съм се съгласил да му поверя редактирането на „Художествен преглед“ от III годишнина на „Библиотека“ и по негова молба с едри букви съм поставил името му на сътрудник в тоя отдел, без никога нищо да бе дал през цялата годишнина в тоя отдел.

4. Радев за пръв път участва като сътрудник на „Художник“ в брой 3 и 4 на списанието, цяли 6 месеца по-късно от обявяването, че ще се издава и два месеца по-късно от излизането от печат на първия му брой. Той обаче няма никакво участие нито в неговото създаване, нито в неговото редактиране, което бе поверено на първо време от мене на покойния Величков и което бях принуден да поема аз за през цялата I годишнина на „Художник“.

5. През II годишнина на „Художник“, по негова молба и в желанието си да го популяризирам като даровит и авторитетен писател, аз поставих името му за първи редактор на „Художник“, заедно с онова на Балабанов за втори и моето за трети. Но той фактически никога не е бил редактор на списанието и дори и косвено не е участвал в неговото редактиране.

6. През третата годишнина на „Художник“ той ми заяви, че трябвало да махна името на Балабанов като редактор на списанието. Инак той щял да престане да сътрудничи. Радев аз ценех много повече от Балабанов и желаех да го запазя за редовен свой сътрудник. За да омекотя обаче махването на името на Балабанов, аз махнах и своето. Но продължавах сам аз да си редактирам „Художник“ и останалите списания, въпреки претрупаната си работа. Кое то явно личи от моето писмо до жена ми от 9.XII.[1]1909 г.

7. Не е верно, че сам Балабанов бил поискал да се махне името му на редактор на „Художник“, защото бил станал редактор на в. „Време“. Изменението корицата на „Художник“ само с името на Симеон Радев е поръчано на художника Никола Петров още през лятото на 1907 г., а „Време“ е започнал да излиза към средата на 1908 г. Не е верно така също, че поради редактирането ми на в. „Българска независимост“ сам аз съм бил станал непопулярен и прицел на нападки на политическия печат, та затова и аз съм махнал името си. Всичките ми политически писания в тоя вестник са без моя подпис, а за отговорни редактори бях назначил пет други лица.²⁸ Па и моята непопулярност, ако действително е имало нящо подобно, не може да има нищо общо с моето редакторство на собственото ми списание „Художник“. Сам Радев бе станал непопулярен по това време за демократи и народняци и бе станало нужда аз да защитавам неговата чест.²⁹

8. Радев от 1904 г. до 1924 г. – цяли 20 години, е виждал най-голямите услуги от мене, паричните от които съставляват внушителни суми. Благодарение на голя-

²⁸ Виж Документи, буква Е, точки 3, 4, 5, 6 и 7.

²⁹ Виж брой 110 от „Бълг. независимост“.

мите си недостатъци като човек той и сега ги отрича и никога не се е почувствал задължен да се отплати.

9. Радев и в своята деятелност, като наш съпартизанин, е използвал най-широко влиянието на покойния ми брат и за голямо съжаление му се е отплатил с черна неблагодарност.

Хубаво сирене в кучешки тулум. Голями дарования в едно бездушно тяло.

Аз искрено съжалявам, че Радев е попаднал в толкова грешки и недостатъци. И още по-искрено бих се радвал, ако той в края на своя живот би се освободил поне от по-важните от тях.

VII. Заключение

След всичко онова, което казах и подкрепих с факти и документи, заключениято е кратко:

1. Сп. „Художник“, както и списанията ми „Библиотека“ и „Поука“ са създадени, редактирани и издавани само от мене.

2. Едничкият човек, когото аз бях назначил като редактор на „Художник“ и който е взел участие при редактирането на материалите на първите му броеве, е Константин Величков.

3. Едничките хора, с които понякога съм се съветвал било за литературния, било за художествения отдел на „Художник“, са Конст. Величков, Ярослав Вешин и Хр. Станчев.

4. Балабанов не е сътрудничил в „Библиотека“, освен в края на IV годишнина на списанието с превода на „Фауст“ и в края на V годишнина на същото с превода на Платоновия „Федон“ и Ибсеновия „Празникът в Солхауг“.

5. Нито Балабанов, нито Симеон Радев имат каквото и да било участие в редактирането на „Художник“, дори и тогава, когато по тяхно желание и с мое съгласие са били поставени имената им на кориците на списанието като редактори.

7. И Балабанов, и Симеон Радев, ръководими от лични интереси, са говорили и писали относно създаването, редактирането на „Художник“ абсолютно неверни работи.

8. И Балабанов, и Радев, особно последният, са били ценни сътрудници на „Художник“.

9. Сам аз, който през целия си живот съм бил най-скромният и безпретенциозен писател, в края на своя живот нямам никакво желание и още по-малко никакъв интерес да злословя против хора, които са ми били приятели и сътрудници и на които съм правил всевъзможни услуги. Казвам самата истина – нищо повече!

*

Ако разгърнете в. „Българска независимост“ от 17.X.[1]908 г. до 15.XI. с.г. ([бр.] 184–215), ще намерите напечатани обявления за списанията ми „Библиотека“, „Художник“ и „Поука“. Под тях е добавено:

*„Класическа библиотека“, „Юноша“ и „Дете“
ще започнат да излизат в началото на 1909 г.*

На тия списания бях назначил за редактори – Кирил Христов на „Класическа библиотека“, Пейо Яворов на „Юноша“ и Вл. п. Анастасов (Пепо) на „Дете“. Ако разгърнете в Държ. истор. архив фонд 140, там ще намерите коректури и отпечатани по няколко коли от списанията „Юноша“, и „Дете“. А от „Класическа библиотека“ бе отпечатана цяла книга. Тая ми инициатива се осуети отчасти от неустойката на Яворов и главно от влошаването на материалното ми състояние поради мината „Цар Асен“.³⁰

Всъщност и тия три нови списания се редактираха от мене (самите коректури показват това), а обявените редактори бяха само номинални и щяха да работят главно като сътрудници. Те обаче щяха да получават по 300 л[в]. месечна заплата за номиналното си редакторство и за действителното си сътрудничество.

А „редакторството“ на Балабанов и Радев в „Художник“ беше не само номинално, а и безплатно. То имаше за единствена цел да популяризира имената им и им придаде авторитет и значение.

*

За своите големи взимания от Симеон Радев аз съм решен да го дам в съд, но не с цел да получа парите си – той е под покровителството на Закона за давността, от който се ползват всички неособно почтени хора, а за да установя чрез решението на един съд истината, защото и сега Радев продължава да твърди пред Петър Карчев и пред едно близко семейство, че не ми бил дължал нищо и че аз не съм смееел да го дам в съд. За последното той донейде е прав. И ето защо:

От 1950 г. до днес аз направих много усилия да разбере Радев истинското си положение и да не става нужда да правим достояние на хората неговите некрасиви дела. Дали за него е срамно и обидно да го дам в съд, не зная. Но той, сигурен съм, знае, че за мен е и срамно, и обидно да сторя това. За мен е и срамно, и обидно, аз, братът на покойния д-р Геннадиев, да давам в съд за крайно некрасиви работи едного от най-приближените му хора, издигнат до най-високите места в партията и в политическия живот на страната. За мене е и срамно, и обидно, аз, създателят, редакторът и издателят на най-доброто литературно-художествено списание „Художник“, да дам под съд за крайно некрасиви работи един от най-ценните си сътрудници на това списание. За мене, като човек, е и обидно, и срамно да давам под съд един човек, който е минавал за близък приятел, който е бивал на трапезата ми и който е бивал един от най-честите сътрапезници на покойния ми брат Никола. Но, за своето непросто вироглавство и за неговата пословична неблагодарност,

³⁰ В монографията на Ирина Михалчева за художника Никола Петров, едно от изданията на издателство „[Български] художник“ [1956 г.], на стр. 20 и 21 са дадени две от илюстрациите на сп. „Юноша“, изработени от художника Ник. Петров. – Бел. П. Геннадиев.

той трябва да бъде даден под съд, след като с едно нахално пренебрежение се е отнесъл към моите искрени желания да не го излагам пред света.

За да дам под съд Радев, има още една важна причина. Той пред покойния Н. Апостолов заявил, че притежавал някакъв протокол, скрепен с подписите на самия Апостолов, инженер Станишев, моя и неговия, с който били уредени много отдавна нашите парични спорове. А такива до 1950 г. изобщо не са съществували. Аз едва на 1950 г., предизвикан от самия него, узнавам от старата си архива какви голями суми ми той дължи. Това Радев съобщава на Апостолов в един момент, когато артериосклерозата на последния е съвсем затыпила паметта и той се принуждава мене да пита има ли, съществува ли подобно нещо, защото той пръв път чува за такъв протокол.

Радев на Петър Карчев е показал някаква моя разписка, скрепена и с подписа на инженер Станишев с много стара дата – 24.XII.[19]29 г., когато сам аз не съм бил в София и в която по въпроса за чека от 100 000 л[в]. между другото било казано от мене:

Така че на днешна дата – 24.XII.[19]29 г. – аз[-н] С. Радев не само не ми дължи нищо, а сам аз оставам да му дължа една малка сума, която се задължавам в непродължително време да му издължа.

Г[-н] Радев е юрист, но не е обърнал внимание, че в тая моя разписка и в декларацията на Хр. Станишев, сложена под нея, сравнени със самата действителност, има всичките елементи за подвеждането му не само под гражданска, но и под углавна отговорност.

При тия условия, колкото и да е и срамно, и обидно за самия мене, Сим. Радев не може и не бива да не понесе поне моралните отговорности за своите непроситими грехове.

*

След проверка на всички посочени тук факти, данни и документи и след като разпита и останалите живи сътрудници на „Художник“ – Александър Божинов, Андрей Протич, Людмил Стоянов, Елисавета Консулова-Вазова, Ал. Миленков, Ив. Радославов и Ив. Йотов, длъжност е на Библиографския институт да премахне от фиша на „Художник“ днешното заклучение на службата и го замени с ново, напълно съгласно с истината.

Не бива в едно просветно държавно учреждение, което е имало на ръка и моята библиография, да се допусне каквото и да било съмнение в думите на един човек, който преди повече от 50 години създаде три от най-хубавите списания на България („Библиотека“, „Художник“ и „Поука“), четири ежедневника („Македоно-одрински куриер“, „Българска независимост“, „Воля“ през 1913 г. и „Народно единство“) и издаде най-разкошно творби като Дантевия „Ад“, Гьотевия „Фауст“, Яворовите „Безсъници“, Рихард-Мутеровата „История на живописата“³¹,

³¹ Прев. от нем. Елисавета Консулова-Вазова. Излиза през 1907 г. като премия на сп. „Художник“.

последните три от които даде даром на своите абонати. Издания, с които и днес се гордее България.

Павел Генадиев няма абсолютно никакъв интерес да не каже истината при преклонната си 84-годишна възраст. Павел Генадиев през целия си живот е казвал само истината! с изключение на две благородни лъжи, казани за хонорара на Балабанов и за редакторството на Балабанов и Радев. Всичко друго – казано, речено и дори писано, е от лукаваго.

Това сегашно заклучение на службата преди всичко е оскърбително за оногoва, който е могъл да допусне, че Павел Генадиев – поради лоши лични отношения – ще се унизи да каже за когото и да било нещо неверно.

VIII. Документи

За потвърждение на известни факти, изложени в настоящия ми труд, прилагам следните документи:

А. Поръчки за клишета в странство:

1. Писмо на Йосип Варашик в Будапеща, стр. 19 от копирната ми книга за 1904/5 г.

2. Писмо до редакцията на Kunst fur Alle в Мюнхен, стр. 715 и 716 от копирната ми книга за 1904/5 г.

Б. Редактори на в. „Бълг. независимост“, копия от неговата копирна книга за 1908 г.:

3. Назначението на Милан Марков с 300 л[в]. месечна заплата, стр. 3.

4. Назначението на д-р Пиперов с 200 л[в]. месечна заплата, стр. 5.

5. Назначението на адвоката Ник. Кисовски с месечна заплата 200 л[в]., стр. 7.

6. Назначението на Вл. Шак³² с месечна заплата 200 лева, стр. 6.

7. Назначението на Кирил Христов с месечна заплата 200 л[в]., стр. 12.

В. Администратори на списанията ми, с техни писма от копирната ми книга за 1904/5 г.:

8. Три страници – 34, 88 и 329 – с писма на администратора Ал. Иванов.

9. Три страници – 916, 921 и 939 – с писма на администратора Георги (Людмил) Стоянов.

³² Владислав Шак (1860, Налжови–1941, Прага) – чешки и български педагог, поет и писател. Преподава физика и математика в сливенската гимназия (1882–1886) и в софийската мъжка гимназия (1886–1907). Извънреден преподавател в Софийския университет (1891–1894). Оборва антибългарските настроения в Чехия по време на Балканската война, когато спорът се разгаря около т.нар. „македонски въпрос“. Шак отстоява правото на България и пише меморандум до тогавашния чешки президент Т. Масарик, до премиера К. Крамарж и чешкия славист Л. Нидерле. След пенсионирането си се завръща в родината си. Става почетен представител на Българското министерство на външните работи. Български генерален консул е в Прага (1920–1932). Съставя българско-чешки и чешко-български речник, и българска граматика на чешки език. Превежда „Опълченците на Шипка“, „Казаларската царица“ и др. творби от Ив. Вазов, творби на К. Величков, „Вечната и святата“ на Елисавета Багряна.

10. Три страници – 626, 745 и 863 – с писма на администратора Стр. Кринчев.

От копирната книга за 1906 г.:

11. Три страници – 5, 55 и 110 – с писма на администратора Филип Григоров Чочков.

Г. До разни сътрудници, мои отговори, [в]зети от копирната ми книга за 1906 г.:

12. До П. Ст. Калканджиев във Варна, стр. 16.

13. До г-ца Ст. Черковска в Казанлък, стр. 17.

14. До Хр. Цанев, с. Борисово, и до А. П. Димитров, с. Груйнци, стр. 35.

15. До Г. Савчев, Станимака, стр. 230.

Д. Ал. Балабанов:

16. Фотография на запис за сумата 1650 л[в]. с падеж 14.VII.1906 г.

17. Фотография на запис за сумата 1300 л[в]. с падеж 15.15.VI.1909 г.

18. Отворена карта от Лондон до Невена Геннадиева.

19. Балабанов портрет – с годеницата му Лия.

20. Фотография на надписа на гърба на портрета от 14.XI.[1]907 г.

Е. Симеон Радев:

21. Фотография на запис за 350 л[в]. с падеж 8.IV.[1]908 г.

22. Фотография на запис за 350 л[в]. с падеж 10.VI.[1]908 г.

23. Фотография на запис за 1200 л[в]. с падеж 12.IX.[1]909 г.

24. Фотография на запис за 1000 л[в]. с падеж 12.III.[1]910 г.

25. Фотография на писмо на Франко-белгийската банка в София от 29.IV. [1]924 г. за изплатен мой чек от 100 000 л[в]. на инженер Станишев.

26. Фотография от писмо на Франко-белгийската банка в София до мене от 9.V.[1]924 г. за изплатен мой чек от 100 000 л[в]. на Симеон Радев.

27. Саморъчно писмо на Сим. Радев до Peter Jaff във Виена, Heinestrasse 38, неразпечатано.